НАШЕ СЕРЦЕ

Частина перша

I

Якось Масіваль — композитор, відомий автор "Ребек-ки", той самий, кого вже років п’ятнадцять звали "славетним молодим маестро", сказав своєму другові Андре Ма-ріолеві:

— Чому ти не попросиш, щоб тебе познайомили з Мі-шель де Бюрн? Запевняю тебе, це одна з найцікавіших жінок сучасного Парижа.

— Бо я зовсім не створений для цього товариства.

— Мій любий, ти помиляєшся. Це дуже своєрідний, дуже сучасний, ^квавий і артистичний салон. Там лунає чудова музика, там ведуть розмови не гірше, ніж у салонах найкращих пліткарок минулого століття. Тебе в цьому домі оцінили б передусім тому, що ти прегарно граєш на скрипці, по-друге, тому, що про тебе там було сказано багато хорошого, й, нарешті, тому, що тебе вважають за людину небуденну й не дуже охочу до знайомств.

Підлещений, але ще впираючись і думаючи до того ж, що ці наполегливі запросини робляться не без відома молодої жінки, Маріоль мовив: — Оввa! То мені байдуже, — але в цьому зумисному гордуванні вже чулася згода.

Масіваль почав знову:

— Хочеш, я тебе познайомлю цими днями? А втім ти вже знаєш її з розповідей приятелів, бо ми говоримо про неї дуже часто. їй двадцять

вісім років, це дуже гарна жінка, велика розумниця, вона не хоче знов одружуватися, бо була надто нещаслива в першому шлюбі. Вона зробила свою оселю місцем зустрічей приємних людей. Там не надто багато клубних завсідників та світських шалапутів. Саме стільки, скільки треба, щоб справити добре враження. Вона буде в захваті, коли я тебе приведу.

Маріоль, переконаний, відповів:

— Гаразд! Якось цими днями.

На початку другого тижня музикант зайшов до нього й спитав:

— Ти завтра вільний?

— Та ніби… так.

— От і добре! Підемо обідати до пані де Бюрн. Вона мені доручила запросити тебе. Ось і записка від неї.

Поміркувавши ще якусь мить задля годиться, Маріоль одповів:

— Згода.

Андре Маріоль мав років тридцять сім, нежонатий і без певного заняття, досить багатий, щоб жити так, як йому заманеться, подорожувати і навіть зібрати собі гарну колекцію сучасного живопису і старовинних дрібничок, репутація у нього була людини дотепної, трохи дивакуватої, трохи відлюдькуватої, трохи вибагливої, гордовитої, що тримався самотою більше з гордощів, ніж з сором’язливості. Щедро обдарований від природи, тонкого розуму, але ледачий, здатний усе збагнути і, може, зробити багато дечого, він обмежувався тим, що втішався життям, як глядач, або, певніше, любитель. Коли б він був бідний, то, напевне, став би людиною видатною або й славетною: вродившися ж багатим, він завжди докоряв собі, що не зумів нічого до

пуття осягти. Брався, правда, до різних мистецтв, але якось мляво: у літературі заявив про себе подорожніми нотатками, цікавими, жвавими й добірного стилю; в музиці — грою на скрипці, чим добув навіть між фахівцями славу обдарованого любителя; і, нарешті, спробував себе в скульптурі, в цьому мистецтві, де вроджена спритність і хист сміливо виводити оманливі контури заміняють в очах невігласів майстерність і знання. Його глиня-на статуетка "Туніський масажист" мала навіть деякий успіх на торішній виставці.

Казали, що він не тільки чудовий верхівець, але й видатний фехтувальник, хоч він ніколи не виступав прилюдно, мабуть, через ту саму несміливість, що змушувала його уникати великосвітських товариств, де можна було побоюватися серйозного суперництва.

Але друзі одностайно вихваляли і цінували його, може, через те, що він не затьмарював їх. У кожному разі, про нього говорили як про людину надійну, віддану, приємну в стосунках і дуже симпатичну.

Досить-таки високий на зріст, з коротко підстриженою на щоках і гострою, видовженою на підборідді, чорною борідкою, сивуватим, але гарним кучерявим волоссям, він вирізнявся відкритим поглядом ясних, живих, карих очей, недовірливих і трохи суворих.

Приятелював він найбільше з митцями, — з романістом Гастоном де Ламартом, композитором Масівалем, художниками Жобеном, Ріволе, де Модолем, — котрі, здавалося, дуже цінували його приязнь, його розум, дотепність і навіть його думку про їхні твори, хоча в глибині душі вони з пихою людей, що досягли успіху, мали його за невдаху, — хай навіть дуже милого та дуже розумного.

Його гордовита стриманість ніби казала: "Я ніщо, бо нічим не захотів стати". І він обертався в тісному колі друзів, зневажаючи світську галантність та модні салони, де інші сяяли б ясніше і відтрутили б його в юрбу світ-ських статистів. Він одвідував лише такі доми, де напевне

могли оцінити його безперечні, але приховані якості: і він так швидко згодився піти до пані Мішель де Бюрн лише тому, що найкращі його друзі, ті самі, що всюди розповідали про його приховані таланти, були постійними гостями цієї молодої жінки.

Вона мешкала на першому поверсі чудового будинку на вулиці генерала Фуа, за церквою св. Августина. Дві кімнати — їдальня та вітальня, де приймали всіх гостей, — виходили на вулицю; дві інші — в гарний садок, яким користувався домовласник. Друга вітальня була дуже простора, скоріше довга, ніж широка, з трьома вікнами, через які виднілися дерева, — їхнє гілля торкалося віконниць; її обставлено виключно рідкісними й простими речами й меблями, бездоганного й суворого смаку і величезної цінності. Стільці, столи, чудові шафки й полички, картини, віяла і порцелянові фігурки під склом, вази, статуетки, величезний настінний годинник, обрамлені панно — вся окраса будинку молодої жінки надила або приковувала погляд своїм стилем, старовиною та елегантністю. Щоб створити собі таку обстанову, якою вона пишалася майже так само, як сама собою, пані де Бюрн скористалася досвідченістю, люб’язністю і смаком усіх знайомих їй художників. Вони з мисливським азартом вишукували для неї, багатої і щедрої, всі ці речі, позначені тією своєрідністю, що її не вловлює простий любитель, і завдяки цим людям пані де Бюрн влаштувала собі славетний малодоступний салон, де, як їй здавалося, гості почували себе краще і куди йшли охочіше, ніж до звичайних салонів інших світських жінок.

Одна з її улюблених теорій полягала в тому, що відтінок шпалер, фіранок, зручність крісел, зграбність форм, краса цілого пестять, голублять і милують зір так само, як і чарівні усмішки. Принадливі чи відразні оселі, казала вона, багаті чи бідні, приваблюють, утримують або відштовхують так само, як і істоти, що живуть там. Вони збуджують або пригнічують серце, гріють або морозять розум, змушують до розмови або до мовчання, засмучують або звеселяють. Словом, вони навівають кожному відвідувачеві якесь незрозуміле бажання зостатися або піти геть.

Посеред цієї дещо темної вітальні між двома столиками з квітами на почесному місці стояв величний рояль. Далі високі двійчасті двері вели до спальні, за нею йшла туалетна кімната, теж дуже елегантна й простора, обтягнена перським полотном, як літня вітальня, — там пані де Бюрн мала звичай перебувати, коли зоставалася сама.

Вийшовши заміж за негідника з гарними манерами, за одного з тих домашніх тиранів, перед якими всі мусять коритися й хилитися, вона спочатку була дуже нещаслива. Цілих п’ять років їй доводилося зносити жорстокість, вимогливість, ревнощі, навіть брутальність цього огидного владаря: і, залякана, ошелешена несподіванками, вона не опиралася гніту подружнього життя, роздавлена деспотичною й жорстокою волею брутального самця, жертвою котрого вона стала.

Якось увечері, вертаючись додому, чоловік її помер від розриву серця, і, коли принесли його тіло, загорнене в ковдру, вона довго дивилася на нього, не вірячи в реальність визволення, відчуваючи глибоко стримувану радість і боячись виявити її.

Вдачі незалежної, веселої аж занадто, звабна і дуже кмітлива, з проблисками вільнодумства, що невідомо як з’являються в декотрих паризьких дівчаток, ніби вони з дитинства вдихали пряне повітря бульварів, куди вечорами крізь відчинені двері театрів вривається відгомін схвалених чи обсвистаних п’єс, вона все-таки зберегла від свого п’ятирічного рабства якусь дивну боязкість, поєднану з колишньою відважністю, постійний страх, як би не зробити, не сказати чогось зайвого, палке бажання незалежності і тверду рішучість уже ніколи більше не ризикувати своєю волею.

її чоловік, людина світська, змушував її приймати гостей і грати при цьому роль німої, елегантної, чемної і чепурної рабині. Між приятелями цього деспота було багато митців, і вона приймала їх з цікавістю, слухала залюбки, але ніколи не насмілювалася показати їм, як добре вона їх розуміє і як високо ставить.

Коли скінчилася її жалоба, вона запросила декого з них на обід. Двоє відмовилися, троє ж прийняли запрошення і, на свій подив, побачили в ній молоду чарівну жінку з відкритою душею, що одразу без усякого кривляння мило призналася їм у тому, яку втіху приносили їй колись їхні відвідини.

Так поступово вона обрала серед колишніх знайомих, що її мало знали або мало цінували раніше, кількох до свого смаку і як вдова, як вільна жінка, що хоче, однак, зберегти бездоганну репутацію, почала приймати найвишуканіших чоловіків, яких їй пощастило зібрати довкола себе, та всього декілька жінок.

Перші запрошені стали її друзями, створили основне коло, притягуючи інших і надаючи домові вигляду невеликого монаршого двору, куди кожен допущений приносив або талант, або гучне ім’я; кілька ретельно відібраних титулів домішувалися тут до ясних умів інтелігентів-різночинців.

Її батько, пан де Прадон, що займав горішній поверх, був ніби захисником моральності й обороною її доброго імені. Старий гульвіса, надзвичайно елегантний, дотепний, він упадав коло неї, поводився з нею скоріше як з дамою серця, ніж як з дочкою і очолював обіди, які вона давала щочетверга і які незабаром здобули в Парижі славу, ставши предметом пліток і заздрощів. Прохання бути відрекомендованим і запрошеним усе частішали, їх обговорювали в приятельському колі й часто відкидали після своєрідного голосування. Кілька дотепів, сказаних у тому салоні, облетіли ціле місто. Там дебютували актори, художники й молоді поети, і то було для них ніби хрещенням їхньої слави. Патлаті генії, яких приводив Гастон де Ламарт, змінювали біля рояля угорських скрипалів, представлених Масівалем, а екзотичні танцюристки дивували тут гостей своєю хвилюючою пластикою, перше ніж з’явитися перед публікою в Едемі чи Фолі-Бержер.

Пані де Бюрн не забувала прикрі спогади про своє світське життя під чоловіковим гнітом, та й друзі ревниво оберігали її. Тож вона розважливо

утримувалася надто розширювати коло своїх знайомих. Задоволена і водночас чутлива до того, що могли б сказати й подумати про неї, вона давала волю своїм трохи богемним нахилам, зберігаючи водночас якусь міщанську обачність. Вона дбала про свою репутацію, уникала нерозважливих вчинків, була коректною в своїх забаганках, поміркована в зухвальстві і стереглася, щоб її не могли запідозрити в якомусь інтимному зв’язку, любовній пригоді чи інтризі.

Всі пробували її спокусити: та нікому, як говорили, в тому не пощастило. Вони сповідалися один одному і здивовано признавалися у своїй невдачі, бо чоловіки майже не вірять, — і, може, небезпідставно, — у таку цнотливість незалежних жінок. Про неї ходила легенда. Казали, ніби її чоловік на початку їхнього подружнього життя виявив таку гидотну брутальність і такі неймовірні вимоги, що вона назавжди вилікувалася від кохання. І її приятелі часто обмірковували це між собою. Вони завжди доходили висновку, що дівчина, вихована в мріях про майбутні любощі та в чеканні хвилюючої таємниці, що уявляється їй як щось мило-непристойне, щось нечисте, але витончене, мусила страшенно обуритися, коли подружні стосунки їй відкрив такий мугир.

Світський філософ Жорж де Мальтрі додавав з тонкою посмішкою:

— Пора її ще прийде. Вона ніколи не оминає таких от жінок. І що пізніше, то голосніше вона покличе. Наша приятелька з її артистичним смаком закохається під старість у якогось співця або піаніста.

Гастон де Ламарт був іншої думки. Як романіст, психолог і спостерігач, що вивчав світських людей, з яких, до речі, малював іронічні, але схожі портрети, він уважав, що знає жінок і розуміється на їхній душі з безпомилковою й незрівнянною проникливістю. Він заносив пані де Бюрн до розряду нинішніх божевільних, образ яких вивів у своєму цікавому романі "Одна з них". Він перший змалював цю нову породу жінок, породу розсудливих істеричок, які страждають від нервових розладів, мучаться водночас тисячами супротивних потягів, що навіть не встигають стати бажанням, жінок, у всьому розчарованих, хоча вони

нічого ще не спробували з вини обставин, епохи, сучасних романів; ці жінки, позбавлені вогню, нездатні на захоплення, поєднують у собі примхи розпещених дітей з сухістю старих скептиків.

Йому теж не пощастило спокусити її, як і всім іншим.

А в пані де Бюрн по черзі закохувалися всі її шанувальники, і після кризи вони довго ще залишались розчуленими й схвильованими. Помалу вони утворили ніби якусь невеличку громаду правовірних. Ця жінка була для них мадонною, і вони говорили безперестану про неї в полоні її чару, навіть оддалік. Вони прославляли її, звеличували, критику-вали й ганили, залежно від настрою, зважаючи на образи, роздратування чи ревнощі, коли вона віддавала перевагу кому-небудь із них. Вони постійно ревнували її один до

одного, потроху один за одним стежили, але завжди трималися довкола неї щільним колом, щоб не допустити якогось небезпечного суперника. Найвідданіших було семеро: Масіваль, Гастон де Ламарт, гладун Френель, молодий філософ, вельми модний у вищому світі, Жорж де Мальтрі, відомий своїми парадоксами, красномовством і різнобічною освіченістю, завжди поповнюваною останніми науковими досягненнями, незрозумілою навіть для найпалкіших його прихильниць: він славився також своїм убранням, так само вишуканим, як і його теорії. До цих видатних людей господиня дому додала кількох світських людей, як казали, дуже дотепних: графа де Марантена, барона де Гравіля та ще двох-трьох інших.

Найпривілейованішими серед цієї блискучої плеяди обранців були Масіваль і Ламарт, які завжди вміли розважити молоду жінку своєю артистичною невимушеністю, своїми вигадками й умінням поглузувати з усього і навіть трошки з неї самої, коли вона дозволяла. Але її бажання — чи то природне, чи то зумисне, — не давати ні одному з своїх поклонників

тривалої й помітної переваги, пустотливе й вільне її кокетування, цілковита справедливість у розподілі знаків уваги підтримували між ними приязнь, приперчену ворожістю, і жвавість розуму, що робила їх привабливими.

Іноді хтось із них, щоб допекти іншим, приводив свого приятеля. А що той приятель звичайно не бував людиною дуже видатною чи особливо цікавою, всі інші, згуртувавшись проти нього, швидко його виживали.

І от Масіваль привів свого товариша, Андре Маріоля.

Слуга в чорному вбранні доповів:

— Пан Масіваль! Пан Маріоль!

Під великою пишною хмарою рожевого шовку — непомірно широким абажуром, що відбивав на старовинний мармуровий стіл ясне світло від лампи-маяка, укріпленої на високій колоні з позолоченої бронзи, над альбомом, тільки оце принесеним Ламартом, схилилися чотири голови — жіноча й три чоловічих. Романіст перегортав сторінки й давав пояснення.

Жінка обернулася, і Маріоль побачив ясне обличчя трохи рудуватої блондинки, з непокірними кучериками на скронях, які, здавалося, спалахували яскравим полум’ям. Тонкий кирпатий носик, живий усміх, рот з виразно окресленими губами, глибокі ямочки на щоках, трохи випнуте, з ямкою, підборіддя надавали цьому личкові глузливого виразу, а очі якось дивно притьмарювали його серпанком смутку. Ті очі були блакитні, але якісь злинялі, немов їх мили, терли та шурували; а посередині блищали круглі, розширені чорні зіниці. Цей блискучий і чудний погляд ніби свідчив про мрії, навіяні морфієм, якщо не був викликаний просто кокетливою дією беладонни.

Пані де Бюрн підвелася, простягла руку, привіталася й подякувала.

— Я вже давно прошу своїх друзів привести вас, — сказала вона Маріолеві, — але мені завжди доводиться по кілька разів просити, поки виконають моє прохання.

Це була висока, зграбна, трохи повільна в рухах жінка: сукня з помірним викотом ледь оголювала прекрасні плечі, плечі рудуватої блондинки, незрівнянні при вечірньому освітленні. Однак її волосся було не червонувате, а тієї непередаваної барви, що буває у сухого листя, обпаленого осінню.

Потім вона познайомила пана Маріоля зі своїм батьком, що вклонився і подав йому руку.

Чоловіки невимушено розмовляли, неначе в себе вдома, в звичайному своєму колі, де жіноча присутність надавала відтінку галантності.

Гладун Френель розмовляв з графом де Марантеном. Постійне перебування Френеля в цій господі та прихильність до нього пані де Бюрн часто дратували й сердили її приятелів. Ще молодий, але товстий, як сосиска, надутий, засапаний, майже безбородий, з головою, оповитою серпанком непокірного білявого волосся, такий пересічний, нудний, він напевне мав у очах молодої жінки лише одну заслугу, — неприємну для інших, але істотну для неї,— він любив її без тями, дужче й відданіше, ніж усі. Його охрестили "тюленем". Він був жонатий, але ніколи не говорив про те, щоб привести сюди свою дружину, що, як говорили, навіть здалека дуже ревнувала його. Ламарт і Масіваль особливо обурювалися видимою прихильністю своєї приятельки до цього сопуна, та коли вони не могли втриматися й дорікали їй за такий поганий смак, егоїстичний і вульгарний, вона, посміхаючись, відповідала:

— Я його люблю, як доброго, вірного песика.

Жорж де Мальтрі розповідав Гастонові де Ламарту про

останнє, ще не вивчене відкриття мікробіологів.

Пан де Мальтрі супроводжував свої міркування безконечними й дуже тонкими застереженнями, але романіст Ламарт слухав їх з тим піднесенням, з тією довірливістю, з якою літератори, ж задумуючись, сприймають усе, що здається їм своєрідним і новим.

Великосвітський філософ, з білявим, як льон, чубом, високий і стрункий, був затягнутий у фрак, що тісно облягав йому стан. Його тонке обличчя, що виступало з білого комірця, було бліде, а гладеньке й біляве волосся здавалося наклеєним.

Щодо Ламарта, Гастона де Ламарта, котрому часточка "де" прищепила деякі дворянські і світські претензії, то це був передусім літератор, невблаганний і нещадний. Озброєний гострим поглядом, що схоплював образи, постави, жести з швидкістю й точністю фотографічного апарата, й обдарований проникливістю й письменницьким чуттям, природним, як нюх у мисливського собаки, він зранку до ночі нагромаджував професійні спостереження. Завдяки цим двом дуже простим властивостям — докладному сприйняттю зовнішніх форм та інстинктивному вгадуван-ню внутрішньої суті — він надавав своїм книжкам барви, тону, вигляду і гостроти правдивого життя; до того ж вони зовсім не виявляли тенденцій, звичайних у письменників — психологів, а здавалися уривками людського життя, вихопленими з дійсності.

Вихід у світ романів Ламарта викликав у товаристві хвилювання, здогади, злорадство й обурення, бо завжди здавалося, що в них пізнаєш відомих людей, ледве прикритих прозорою маскою, а його поява у вітальнях незмінно тягла за собою тривогу. Ще він видав том своїх спогадів, у яких змалював портрети багатьох своїх знайомих чоловіків та жінок, хоча й без явної недоброзичливості, але з такою точністю й нещадністю, що вони відчули себе ображеними. Хтось прозвав його "Пострах друзів".

Про цю людину із загадковою душею й замкненим серцем казали, що він божевільно кохав колись жінку, котра завдала йому багато страждання, і що тепер він мститься на інших.

Ламарт із Маствалем добре розуміли один одного, хоча музикант був зовсім іншої вдачі, одвертішої, щирішої, може, не такої глибокої, зате експансивнішої. Після двох великих успіхів — опери, спершу поставленої в Брюсселі, а потім у Парижі, де її захоплено зустріли в Опера-Комік, та іншого твору, відразу поставленого в Гранд-Опера й названого виявом чудового таланту, — він переживав якийсь занепад, що, як передчасний параліч, вражає більшість сучасних митців. Вони не старіються в промінні слави й успіху, як їхні батьки, їм загрожує неміч в самому розквіті віку. Ламарт казав: "Тепер у Франції всі: генії — невдахи".

У той чає Масіваль здавався дуже закоханим у пані де Бюрн і в їхньому гуртку вже поговорювали про це: ось чому, коли він побожно поцілував їй руку, всі погляди звернулися до нього.

Він спитав:

— Ми не спізнилися?

Вона відповіла:

— Ні, я ще чекаю барона де Гравіля й маркізу де Братіан.

— А, маркізу? Чудово. То ми займатимемось сьогодні музикою?

— Сподіваюсь.

Нарешті приїхали й припізнілі гості. Маркіза, трохи затовста для свого маленького зросту, італійка за по-ходженням, жвава, чорноока, з чорними бровами і віям", з чорним волоссям, таким густим та розкішним,

що воно спускалося на чола й відтіняло очі; славилася серед світських жінок своїм чудовим голосом.

Барон, людина з бездоганними манерами, з запалими грудьми та великою головою, здавався цілком завершеним тільки з віолончеллю в руках. Пристрасний меломан, він ходив тільки туди, де шанували музику.

Було подано обід, і пані де Бюрн, взявши попід руку Андре Маріоля, пропустила перед собою гостей. Коли вона зосталася з Маріолем у вітальні наодинці, то, перш ніж і собі рушити, глянула на нього, і йому здалося, що в цих ясних очах з чорними зіницями він уловлює якусь складнішу думку й гострішу цікавість за ті, що ними звичайно завдають собі клопоту гарні жінки, приймаючи гостя за своїм столом уперше.

Обід пройшов трохи нудно і мляво. Ламарт нервував і тримався вороже — не одверто вороже, бо завжди намагався бути гречним, але він заражав усіх тим майже невловимим лихим настроєм, що заморожує невимушену розмову. Масіваль, похмурий і заклопотаний, їв мало й поглядав спідлоба на господиню дому, думки якої наче витали десь далеко. Неуважна, вона відповідала, усміха-ючись, і знову замовкала, ніби думала про щось, хоча й не дуже захопливе, але все ж цікавіше для неї цього вечора, ніж її друзі. Вона намагалася бути якнайпривітнішою до маркізи й Маріоля, однак робила це з обов'язку, зі звички, бо зразу впадало у вічі, що вона дуже неуважна й заклопотана чимось іншим. Френель і де Мальтрі сперечалися про сучасну поезію. Френель дотримувався думки, звичайної для світської людини, а де Мальтрі розтлумачував міркування найспритніших віршомазів, незбагненні для непо-свячених.

За обідом Маріоль ще кілька разів зустрічав допитливий погляд молодої жінки, але вже не такий виразний, не такий пильний, не такий зосереджений. Лише маркіза де Братіан, граф де Марантен і барон де Гравіль розмовляли безперестану і встигли розказати одне одному силу всякої всячини.

Пізніше Масіваль, що все більше й більше смутнів, сів за рояль і взяв кілька акордів. Пані де Бюрн неначе ожила і нашвидку влаштувала невеличкий концерт із своїх улюблених творів.

Маркіза була в голосі й, зворушена Масівалевою присутністю, співала справді майстерно. Композитор акомпанував їй з тим журливим виглядом, якого завжди добирав, збираючись грати. Його довге волосся спадало на комір фрака, змішуючись з кучерявою, широкою, блискучою й шовковистою бородою. Багато жінок були закохані в нього і, за чутками, бігали за ним і тепер. Пані де Бюрн, що сиділа коло рояля, поринула вся в музику, і, здавалося, одночасно й милувалася музикантом, і не бачила його, аж Маріоль відчув легенькі ревнощі. Він не ревнував саме її і саме до цього чоловіка, але, бачачи цей жіночий погляд, зачарований знаменитістю, він відчув себе приниженим у своїй чоловічій гідності, розуміючи, що жінки оцінюють нас залежно від здобутої нами слави. Не раз уже він таємно страждав, стикаючись із знаменитостями в присутності жінок, чия ласка для багатьох є найвища нагорода за досягнутий успіх.

Годині о десятій одна по одній приїхали баронеса де Фремін і дві єврейки з вищих банківських кіл. Розмова йшла про одне весілля, яке мало відбутись, і одне розлучення, що намічалось.

Маріоль дивився на пані де Бюрн, яка сиділа тепер під колоною з величезною лампою нагорі.

Її тоненький, трохи кирпатий носик, милі ямочки на щоках і підборідді надавали їй пустотливого, як у дитини, вигляду, хоча її тридцять років були вже не за горами, а очі кольору зів’ялої квітки сповнювали обличчя якоюсь хвилюючою таємницею. Шкіра її в яскравому вечірньому освітленні набувала відтінків ясного оксамиту, а волосся, коли вона повертала голову, спалахувало рудуватим відблиском.

Вона відчула чоловічий погляд, спрямований на неї з другого кінця вітальні, і невдовзі підвелася й підійшла до Маріоля, усміхаючись, немов у відповідь на його заклик.

— Ви, мабуть, заскучали? — сказала вона. — В незнайомому товаристві завжди нудьгуєш.

Він заперечив.

Вона підсунула стільця й сіла біля нього.

І вони одразу розговорилися. Це сталося зненацька, як спалахує сірник, піднесений до полум’я. Здавалось, вони вже давно знали думки й почуття одне одного, а однаковість вдач, освіти, уподобань, смаків приготувала їх до взаєморозуміння і обумовила їхню зустріч.

Можливо, тут зіграло роль і кокетування молодої жінки; але радість від зустрічі з людиною, котра слухає, вгадує твої думки, відповідає і своїми зауваженнями дає поштовх до дальшого розвитку думки, запалила Маріоля. Підлещений, крім того, люб’язним прийомом, переможений її звабною принадністю, чарами, що ними вона вміла оповивати чоловіків, він намагався показати їй ту властивість свого розуму, не дуже помітного з першого погляду, але своєрідного й тонкого, що привертав до нього тих небагатьох, справжніх друзів, які його добре знали.

Зненацька вона сказала:

— З вами, пане, справді дуже приємно розмовляти. Мені, до речі, так і говорили.

Він відчув, що червоніє, і зважився відповісти:

— А мені, пані, говорили, що ви…

— Доказуйте — кокетка? Так, я дуже кокетую з тими, хто мені подобається. Це всім відомо, і я з тим не криюся, але ви побачите, що моє кокетування зовсім безстороннє, і це мені дозволяє зберігати… або повертати своїх друзів, ніколи не втрачаючи їх остаточно, і втримувати їх усіх коло себе.

Її затаєна думка, здавалося, промовляла: "Будьте спокійні і не надто самовпевнені; не дуріть себе, бо вам дістанеться не більше, ніж іншим".

Він відповів:

— Це називається відверто попередити своїх гостей про всі небезпеки, що загрожують їм тут. Дякую, пані, мені дуже подобається такий спосіб.

Вона відкрила йому шлях до розмови про неї. Він з того скористався. Почав з компліментів і переконався, що вона

їх любить; потім збудив її жіночу цікавість, розказуючи, що саме про неї говорять у різних місцях, де він буває. Трохи стурбована, вона не могла приховати, що це її цікавить, хоча ft намагалася виявити цілковиту байдужість до того, що можуть думати про її спосіб життя й смаки.

Він малював їй принадний портрет незалежної, розумної жінки, непересічної і звабливої, яка оточила себе талантами і разом з тим залишилася бездоганно світською дамою.

Вона відхиляла його компліменти з усмішкою, з невпевненими "ні" підлещеного егоїзму, від душі втішаючись з усіх тих подробиць, що він подавав, і жартами вимагала усе нових і нових, уміло розпитуючи його з якоюсь сласною жадібністю до лестощів.

Він думав, дивлячись на неї: "По суті, це просто дитина, як і всі інші жінки". І закінчив красивою фразою, вихваляючи її за справжню любов до мистецтва, таку рідкісну в жінок.

Тоді вона несподівана перейшла на глузливий тон в дусі тієї французької лукавої веселості, який, здається, становить саму суть нашої нації.

Маріоль її перехвалив. Вона дала йому зрозуміти, що не дурненька.

— Їй-право, — мовила вона, — признаюся вам, я й сама не знаю, що я люблю: мистецтво чи митців.

Він зауважив:

— Як же можна любити митців, не люблячи самого мистецтва?

— Вони часом цікавіші, ніж світські люди.

— Так, зате вони мають прикріші вади.

— Це правда.

— То ви музики не любите?

Вона раптом споважніла.

— О ні. Я кохаюся в музиці. Я, здається, люблю її над усе. А проте Масіваль переконаний, що я зовсім на ній не розуміюся.

— Він вам так сказав?

— Ні, він так думає.

— А звідки ви це знаєте?

— О, ми, жінки, якщо й нічого не знаємо, то майже завжди здогадуємося.

— То Масіваль думає, що ви не розумієтеся на музиці?

— Я в цьому впевнена. Я бачу це вже з того, як він мені її роз’яснює, як підкреслює відтінки, а сам у той час, певне,

думає: "Все одно марно; це я роблю лише тому, що ви дуже мили".

— Але ж він мені казав, що ніде в Парижі не почуєш кращої музики, як у вас.

— Так, завдяки йому.

— І літературу ви не любите?

— Дуже люблю і навіть переконую себе, що добре на ній розуміюся, всупереч думці Ламарта.

— Який теж уважає, що ви на ній зовсім не розумієтеся?

— Авжеж.

— І він теж не казав вам цього?

— Вибачайте, цей-то казав. Він уважає, що деякі жінки можуть тонко і правильно розуміти описані почуття, життєвість дійових осіб, психологію взагалі, але що вони цілком нездатні оцінити найголовніше в його майстерності — мистецтво. Коли він вимовляє слово "мистецтво", то не лишається нічого іншого, як вигнати його за двері.

Маріоль спитав усміхаючись:

— А ваша думка, пані?

Вона замислилась на мить, потім глянула йому просто у вічі, щоб переконатися, чи він здатен вислухати її й зрозуміти.

— Я? У мене є свої власні міркування про це. Я гадаю, що почуття… почуття — ви розумієте мене? — може розкрити розум жінки для сприймання всього, що захочете, але, звичайно, це в пам'яті часто не затримується. Зрозуміли?

— Ні, не зовсім, пані.

— Я хочу сказати, що для того, щоб зробити нас такими самими цінителями, як чоловіки, треба передусім звертатися до нашої жіночої натури, а потім уже до розуму. Все те, що чоловік заздалегідь не потурбується зробити для нас привабливим, мало нас цікавить, бо ми все сприймаємо через почуття. Я не кажу "через кохання", ні, — а взагалі через почуття, що має всякі можливі форми, вияви, відтінки. Почуття належить нам, а ви, чоловіки, не розумієте його добре, бо воно вас засліплює, а нам воно світить. О, я бачу, для вас усе це дуже неясно, — шкода! Одне слово, коли чоловік нас любить і нам приємний, — бо ж нам конче необхідно усвідомлювати себе коханими, щоб бути здатними на таке зусилля, — і коли цей чоловік істота непересічна, він може, якщо постарається, змусити нас усе згадати, все відчути, все зрозуміти, геть-чисто все, і може передати нам, поволі й потроху, усе своє духовне багатство. О, це часто потім зникає, гасне, бо ми легко забуваємо, — так, забуваємо, як губляться у повітрі вимовлені слова! Ми наділені інтуїцією і здатні до прозріння, але ми мінливі, вразливі й швидко змінюємось під впливом оточення. Коли б ви знали, як часто я переходжу з одного душевного стану в інший, як стаю цілком іншою жінкою залежно від погоди, здоров’я, прочитаної книжки чи цікавої розмови.

Далебі, іноді в мене душа зразкової матері родини — хоча й без дітей, а інколи — майже душа кокотки… без коханців.

Зачарований, він поцікавився:

— І ви гадаєте, що майже всі розумні жінки здатні на таку активність думки?

— Так, — мовила вона. — Тільки вони поступово скніють, а середовище безповоротно затягує їх у той чи інший бік.

Він знову спитав:

— Отже, ви ставите музику над усе?

— Так. Але те, що я вам оце говорила, щира правда! Звичайно, я не тішилась би музикою так, як тішусь тепер, не любила б її так, як люблю, коли б не цей ангел Масіваль. У всі твори великих композиторів, що їх я вже й так любила палко, він вдихнув душу, граючи їх для мене. Яка шкода, що він жонатий!

Вона промовила останні слова жартівливо, але з таким глибоким жалем, що вони заглушили все — і її міркування про жінок, і її захоплення мистецтвом.

Масіваль справді був жонатий. Ще до того, як досяг успіху, він зв’язав себе одним з тих шлюбів, нерідких у світі мистецтва, що їх потім доводиться тягнути за собою крізь славу аж до самої смерті.

А втім, він ніколи не говорив про свою дружину, не виводив її у світ, де сам часто бував, і хоч мав трьох дітей, про це мало хто й знав.

Маріоль засміявся. Справді, ця жінка була рідкісного типу, дуже гарною, повною несподіванок! Він уперто, не відриваючись, вдивлявся в неї — це, здавалося, зовсім її не соромило — вдивлявся в це поважне й веселе обличчя, трохи свавільне, з задерикуватим носиком, з теплим рум’янцем, отінене русявим волоссям, яскравого, але м’якого тону, в це обличчя, на якому грали барви гарячого літа і дозрілості такої досконалої, ніжної, привабної, що здавалося, ніби ця жінка саме цього року, цього місяця, цієї хвилини досягла свого цілковитого розквіту. Він думав: "Чи не фарбується вона?" — й намагався вловити при корінні волосся яснішу або темнішу смужку, але не знаходив її.

Притлумлені кроки по килиму змусили його здригнутися й повернути голову. Двоє слуг принесли чайний столик. У великому срібному приладі, блискучому й складному, неначе хімічний апарат, тихенько булькотіла вода, що підігрівалася синім полум’ям спиртівки.

— Вип’єте чашку чаю? — спитала вона.

Коли він згодився, вона підвелася й прямою ходою, вишуканою в самій своїй твердості, не похитуючись, підійшла до столика, де пара співала в череві того приладу, посеред квітника з пиріжків, пундиків, зацукрованих фруктів і цукерок.

Легкий її силует виразно вимальовувався на шпалерах вітальні, і Маріоль помітив, який у неї тонкий стан і стрункі стегна в поєднанні з широкими плечима й повними грудьми, якими він тільки оце милувався. її світла сукня, звиваючись, розгорнулася за нею й неначе без кінця розтягувала по килиму її тіло, і в нього майнула груба думка: "Ну, сирена! Вона тільки зваблює".

Тепер вона обходила гостей, граціозними жестами пропонуючи ласощі.

Маріоль стежив за нею поглядом, коли Ламарт, що блукав з чашкою в руках, підійшов до нього й спитав:

— Підемо разом?

— Авжеж.

— Ходімо зараз! Я втомився.

— Зараз, так зараз. Ходімо.

Вони вийшли.

На вулиці письменник спитав:

— Ви додому чи до клубу?

— Зайду до клубу на часинку.

— До "Барабанщиків"?

— Так.

— Я проведу вас до дверей. Мені вже обридли ті клуби. Я ніколи там не буваю. А записався, щоб тільки брати екіпаж.

Вони взялися попід руку й пішли до церкви святого Августина.

Через кілька кроків Маріоль промовив:

— Що за дивна жінка! Якої ви думки про неї?

Ламарт голосно засміявся.

— Це вже починається криза, — сказав він. — Ви перейдете через неї, як і всі ми; я вже видужав, але свого часу теж перехворів нею. Друже мій, криза полягає в тому, що, зібравшись разом або зустрівшись хоч би де, її друзі говорять лише про неї.

— У всякому разі, особисто я говорю про неї вперше, і то цілком природно, бо ж ледве знаю її.

— Хай так. Поговорімо про неї. То знайте — ви закохаєтеся в неї. Це неминуче, через це переходять усі.

— Що ж то, вона така знадлива?

— І так, і ні. Ті, кому подобаються жінки колишніх часів, жінки душевні, сердечні, чутливі, жінки з давніх романів, ті її не люблять і так ненавидять її, що врешті починають говорити про неї всяку мерзоту. Ті ж, що, як ми, цінують чарівність сучасності, ті мусять визнати, що вона чудова, поки не прихиляться до неї. А от усі саме це й роблять. Врешті від цього не вмирають, та й страждають не дуже; але шаліють, що вона така, а не інакша. Ви теж того зазнаєте, якщо вона захоче; а вона вже наставила вам сильце.

Маріоль вигукнув, висловлюючи свою таємну думку:

— Ну, я для неї — перший-лішпий! Та й мені здається, вона цінує передусім титули й відзнаки.

— Так, це вона любить, що й казати! А в той же час їй на них начхати. Найсдавніший, наймодніший і навіть най-видатніший чоловік й десяти разів не буває в неї, якщо він їй не подобається; зате вона по-дурному заприязнилася з тим йолопом Френелем і причепою Мальтрі. Вона чомусь панькається з несусвітніми дурнями, може, тому, що вони її забавляють більше, ніж ми, а може, тому, що вони, власне, її більше люблять, а всі жінки до того чутливіші, ніж до всього іншого.

Ламарт усе говорив і говорив про неї, аналізуючи, міркуючи, щось доводив, потім знов сам собі суперечив; на запитання Маріоля він відповідав палко й щиро, як людина зацікавлена темою, але й трохи спантеличена, розум якої повен правдивих спостережень і помилкових висновків.

Він казав:

— Але ж вона не єдина: в наш час схожих на неї жінок знайдеться півсотні, коли не більше. Та ось хоча б тоненька Фремін, що зараз приїхала до неї, зовсім така сама, але зухваліша в поводженні й одружена з якимсь чудним паном, а через те її дім найцікавіша божевільня в усьому Парижі. Я і в цій кунсткамері часто буваю.

Вони, не помічаючи, проминули бульвар Мальзерб, вулицю Руаяль, алею Єлісейських Полів і вже підходили до Тріумфальної арки, коли Ламарт раптом витяг годинника.

— Голубе мій, — мовив він, — ось уже годину й десять хвилин, як ми говоримо про неї; досить на сьогодні. До клубу я вас проведу іншим разом. Ідіть спати, і я теж.

II

То була простора, світла кімната, — стіни й стеля її були обтягнені чудовим персидським полотном, що привіз один знайомий дипломат. На тому полотні тло було жовте, ніби його вмочено в золотисті вершки, а малюнки — різних відтінків, з перевагою персидської зеленої фарби, й зображали вони чудові будинки із загнутими дахами, а навколо них бігали чудернацькі леви в перуках, та антилопи з безмірними рогами і літали райські птахи.

Меблів було мало. На трьох довгих столах із зеленими мармуровими стільницями лежало все потрібне для жіночого туалету. На середньому

— великі миски з грубого кришталю. Другий був захаращений цілою батареєю пляшечок, шкатулок і ваз, великих і малих, із срібними накривками, оздобленими вензелями. На третьому містилася сила-силенна приладдя й інструменту, створених до послуг сучасного кокетства, вжитку складного, таємничого й делікатного. В цьому кабінеті стояло тільки дві канапи й кілька низеньких крісел, оббитих м’якою стьобаною матерією, для відпочинку втомленого роздягненого тіла. Далі цілу стіну займало величезне дзеркало, яке відкривалось, немов ясний обрій. Воно складалося з трьох стулок, бічні поверталися на шарнірах, дозволяючи молодій жінці бачити себе одразу і прямо, і збоку, і ззаду, замикатися у власному своєму зображенні. Праворуч, у ніші, звичайно запнутій завісою, була ванна, чи, певніше, глибокий басейн, теж із зеленого мармуру, до нього спускалися два східці. Бронзовий амур, — зграбна фігурка роботи Предо-ле, — сидячи на краю басейну, лив до нього теплу й холодну воду із двох мушель, якими він грався. В глибині цього куточка піднімалося гранчасте венеціанське люстро, із похило поставлених дзеркал, сходячись круглястим склепінням, воно захищало, ховало й одбивало в кожній своїй часточці і купальню, і купальницю.

Трохи далі стояв красивий письмовий стіл, простий

і сучасний, англійської роботи, всіяний розкиданими паперами, згорнутими листами, розірваними конвертами з блискучими золотими вензелями. Тут вона писала й проводила час, коли бувала сама.

Простягтись на канапі в китайському халаті, пані де Бюрн відпочивала після купання: її голі руки, прекрас ні, гнучкі й пружні, сміливо виступали з широких складок матерії, а підібране вгору й туго скручене рудувате волосся лежало на голові важкою масою.

В двері постукала покоївка і, зайшовши, подала лист.

Пані де Бюрн узяла його, подивилася на почерк, розірвала, прочитала перші рядки й спокійно промовила до служниці:

— Я подзвоню вам за годину.

Залишившись сама, вона всміхнулася з переможною втіхою. Перших слів було досить, щоб зрозуміти, що це — довгожданне Маріолеве освідчення. Він опирався куди довше, ніж вона сподівалася, бо ось уже три місяці, як вона його зваблювала, вживаючи всіх своїх чарів, усю свою чарівну принаду і виявляючи йому знаки уваги, якими ще нікого не вдостоювала. Він здавався недовірливим, упередженим, настороженим проти неї, проти постійно наставлених пасток її ненаситного кокетства. Треба було багато душевних розмов, в які вона вкладала всю свою зовнішню звабу, всю чарівну силу свого розуму, немало музичних вечорів, коли біля рояля, де ще бриніли струни, біля сторінок партитури, сповнених співучої душі композитора, вони тремтіли від однакового зворушення, щоб нарешті вона помітила в погляді приборканого чоловіка принижене благання знесиленої любові. Вона-то, кокетка, добре розумілася на цьому! Вона так часто, з хижою, як у кішки, спритністю та з невичерпною цікавістю збуджувала в чоловіків, яких їй щастило спокусити, ту таємну й жорстоку недугу! Вона тішилася, бачачи, як поступово заполоняє їх, як скоряє, панує над ними, завдяки непереможній жіночій могутності, як стає для них Єдиною, стає свавільним і владним Кумиром. Інстинкт війни й завоювання розвився в ній поступово, як розвиваються приховані недуги. Може, ще в роки подружнього життя в її серці зародилася потреба мститися, невиразна потреба відплачувати чоловікам за те, що вона витерпіла від одного з них, узяти гору, зігнути їхню волю, зламати опір і теж завдати їм болю. Але головне, вона вдалася кокеткою, і як тільки відчула себе вільною, то взялася переслідувати й приборкувати закоханих, немовби мисливець переслідує дичину, — просто задля втіхи бачити, як вони падають. Але серце не прагнуло хвилювання, як серця ніжних і вразливих жінок; вона не шукала ні всепоглинаючої пристрасті одного чоловіка, ані щастя взаємного кохання. їй-лише треба було бачити довкола себе загальний подив, пошану, поклоніння, любовний фіміам. Хто тільки одвідував її оселю, мусив бути рабом її краси, і ніякий духовний інтерес не міг її надовго прив’язати до тих, хто опирався її кокетуванню, нехтував кохання взагалі чи любив іншу. Щоб стати її приятелем, треба було

закохатися в неї; зате до закоханих вона виявляла надзвичайну запобігливість, чарівну уважність, безмежну ласкавість, щоб утримати коло себе всіх, кого вона полонила. Коли вже хтось потрапляв до почту її поклонників, то ніби належав їй по праву переможця. Вона керувала ними спритно й мудро, відповідно до їхніх вад, добрих прикмет і до характеру їхніх ревнощів. Хто вимагав занадто багато, того вона проганяла, коли хотіла; потім, як вони розумнішали, знову допускала їх, але на суворих умовах; і, немов розбещене дівча, так тішилася з тієї знадливої забави, що їй здавалося однаково цікаво і зводити з розуму старих панів, і крутити голови молодим.

Можна було б навіть сказати, що вона відмірювала свою прихильність відповідно до навіяної нею пристрасті; і гладун Френель, нікому непотрібний і неповороткий статист, був одним з її фаворитів, бо вона знала й відчувала, якою несамовитою пристрастю він охоплений.

Вона не була зовсім байдужа до чоловічих чарів, але вона зазнавала лише перших поривів захоплення, відомих їй-самій і погамованих тієї миті, коли вони могли б стати небезпечні.

Кожен новак приносив своїм любовним славослів’ям, нову ноту, а також щось невідоме у своїй натурі — особливо люди мистецтва; в них вона відчувала яскравіші й тонші відтінки, вишуканість і гостроту почуттів, що час від часу будили в ній нетривку мрію про велику пристрасть і довгі зв’язки. Але під тиском мудрого побоювання й обережності, вагання і недовіри вона завжди стримувала себе, поки нарешті поклонник переставав її хвилювати. До того ж вона, як дитя свого часу, була наділена тим скептичним баченням, що швидко позбавляло ореолу навіть найвидат-ніших людей. Як тільки вони закохувалися в неї і в душевному сум’ятті втрачали свої показні пози й величні звички, вони починали здаваггися їй усі однакові — бідні істоти, над якими лона панує силою своїх чарів.

Одне слово, щоб така довершена жінка, як вона, могла покохати чоловіка, він повинен був би мати неоціненні якості.

А проте вона дуже нудьгувала. Вона не любила світського товариства, де бувала, лише скоряючись звичаю, і де терпляче висиджувала довгі вечори, стримуючи позіхання і дрімоту; забавлялася там лише витонченим базіканням, власними задирливими примхами, мінливою цікавістю до тих чи інших речей і людей; захоплювалася тим, чим милувалася і що цінувала, лише настільки, щоб не занадто швидко відчути огиду до того, але й не стільки, щоб знайти справжню радість у прихильності чи в забаганці; змордована нервами, а не бажаннями, не знаючи тих почуттів, що до краю захоплюють душі прості й палкі, вона жила у веселій суєті, без наївної віри в щастя, шукаючи лише розваг і вже знемагаючи з утоми, дарма що вважала себе задоволеною.

Вона вважала себе задоволеною, бо гадала, що вона найпривабніша та найобдарованіша з усіх жінок. Горда своїми чарами, що їхню силу вона не раз випробувала, закохана в свою своєрідну, примхливу й звабливу красу, впевнена в дотепності своєї думки, що давала їй змогу вгадувати й розуміти силу речей, яких не бачать інші, пишаючися своїм розумом, що його так високо цінували стільки видатних людей, і не усвідомлюючи обмеженості свого світогляду, вона вважала себе за майже виняткову істоту, за рідкісну перлину в цьому банальному світі, який видавався їй порожнім і одноманітним, бо була для нього занадто гарна.

Ніколи у неї навіть не виникало підозріння, що вона сама — неусвідомлена причина своєї постійної нудьги, а звинувачувала в тому інших і покладала на них відповідальність за свій смуток. Коли їм не щастило розважити її, звеселити, а тим більше захопити, то лише тому, що їм бракувало привабливості й справжніх чеснот.

— Усі нудні до смерті,— казала вона сміючись. — Терпимі лише ті, що мені подобаються.

А подобалися їй переважно ті, що вважали її за незрівнянну. Добре знаючи, що нічого не здобудеш без зусиль, вона всіх старань докладала, щоб спокушати; на її думку, не було нічого приємнішого, як тішитися

виявом захопленого погляду й розчуленого серця — цього несамовитого м’яза, що починає тріпотіти від одного слова.

Вона дуже дивувалася, що їй так важко підкорити собі Андре Маріоля, бо з першого ж дня відчувала, що подобається йому. Потім поволі збагнула його недовірливу'натуру, потаємно уражену, дуже ніжну та зосереджену, і, використовуючи ці його риси, виявила до нього стільки уваги, стільки щирої симпатії, що він нарешті скорився.

Особливо за останній місяць вона стала відчувати, що він захоплений, збентежений при ній, мовчазний і гарячково збуджений, але все ще втримується від освідчення. Ох, ті освідчення І Правду кажучи" вона не дуже-то їх любила, бо коли доки були занадто палкі, занадто відаерті, їй доводилося бути суворою. Двічі вона мусила навіть розгніватися і заборонити приходити до себе. Але ж дуже втішалася з боязких виявів кохання, з напівпризнань, з натяків скромних, з таємного поклоніння; і вона справді виявляла винятковий такт і вміння, домагаючись від своїх поклонників такої стриманості у виявленні почуттів.

Ось уже місяць, як вона чекала на вустах Маріоля слів, що полегшують пригнічене серце, виразні чи тільки як натяк, залежно від натури людини.

Він не сказав ні слова, зате написав їй. Лист був довгий; цілих чотири сторінки! Вона тримала його в руках, тремтячи від задоволення. Потім простяглася на канапі, скинула на килим свої маленькі пантофлі, щоб умоститися зручніше, і взялася до читання. Вона була здивована. У поважних висловах він писав їй, що не бажає через неї страждати, бо вже занадто добре знає її, щоб погодитися стати її жертвою. У дуже чемних фразах, сповнених компліментів, де всюди проривалося стримуване кохання, він давав їй зрозуміти, що йому відома її манера поводитися з чоловіками, що він також захоплений, але поклав собі звільнитися від цього рабства, віддалившись від неї. Він просто вертається до свого колишнього мандрівного життя. Він їде геть.

То було прощання, красномовне й рішуче.

Вона щиро здивувалася, читаючи, перечитуючи й знов вертаючись до цих чотирьох сторінок такої ніжно-зворушливої й палкої прози. Вона підвелася, взула пантофельки й заходила по кімнаті, відкинувши назад рукава та засунувши голі руки в кишені халата, бгаючи листа.

Збентежена таким несподіваним освідченням, вона думала: "А він пише дуже гарно: щиро, зворушливо. Пише краще, ніж Ламарт, від його листа не віє романом".

їй захотілося курити; вона підійшла до столика з парфумами і взяла сигарету з саксонської порцелянової табакерки. Закуривши, вона рушила до дзеркала і побачила в трьох стулках трьох молодих жінок. Підійшовши зовсім близько, зупинилася, злегка вклонилася сама собі, всміхнулася, приязно хитнула головою, немов кажучи: "Дуже гарна! Дуже гарна!" Вона придивилася до своїх очей, помилувалася зубами, підняла руки, поклала їх на стегна й повернулася боком, нахиляючи трохи голову, щоб добре роздивитися на себе в усіх трьох дзеркалах.

Так вона завмерла в закоханому споглядданні, стоячи навпроти самої себе, оточена потрійним відбитком свого тіла, що здавалося їй чарівним; вона захоплювалася собою, огорнута себелюбною й плотською втіхою від своєї краси, і смакувала її з радістю майже такою ж чуттєвою, як у чоловіків.

Так милувалася вона собою щодня, і її покоївка, що часто заставала її перед дзеркалом, казала ущипливо: "Пані так дивиться в дзеркала, що скоро їх наскрізь продивиться по всьому домі".

Але в цій любові до самої себе і був секрет її чарів й її влади над чоловіками. Вона так милувалася собою, так дбала про вишуканість свого образу й елегантність усієї своєї постави, шукаючи й знаходячи все те, що могло ще більше відтінити її, так добирала невловимих відтінків,

які робили її красу ще невідпорнішою, а її очі ще дивнішими, і так уміло вдавалася до всіх способів, які прикрашали її для неї самої, що знаходила звичайно все те, що могло найбільше подобатися й іншим.

Коли б вона була ще прекрасніша, але байдужіша до своєї вроди, то не мала б тієї привабливості, що навіювала кохання майже всім, хто з самого початку не опирався силі її чар.

Незабаром, трохи втомившись стояти, вона сказала своєму зображенню, що все ще всміхалося до неї (і зображення у потрійному дзеркалі поворушило вустами, повторюючи її слова): "Гаразд, добродію, ми ще побачимо, як то буде". Потім, перейшовши кабінет, сіла за письмовий стіл.

Ось що вона написала:

"Дорогий пане Маріоль, зайдіть до мене побалакати завтра о четвертій годині. Я буду сама і, сподіваюся, переконаю Вас, що страшної для Вас небезпеки нема.

Я Ваш друг і доведу Вам це.

Мітель де Бюрн"

Як просто вона вбралася другого дня, щоб прийняти Андре Маріоля! Сіра сукня, ясно-сіра, з бузковим відтінком, — журлива, як смеркання, і зовсім гладенька; * комір облягав шию, рукави — руки, корсаж — груди й стан, спідниця — стегна й ноги.

Коли він увійшов з трохи поважним виразом на обличчі, вона пішла йому назустріч, простягши обидві руки. Він поцілував їх, і вони посідали; якусь мить вона мовчала, щоб упевнитися в його збентеженні.

Він не знав, що казати, й чекав, щоб вона заговорила.

Нарешті вона зважилася:

— Ну що ж! Давайте зразу по суті. Що сталося? Ви мені написали, знаєте, дуже зухвалого листа.

Він одповів:

— Знаю й дуже прошу вибачити. Я буваю тепер і завжди був з усіма надмірно, до брутальності щирий. Я міг собі піти без тих непотрібних та образливих пояснень, з якими до вас звернувся. Та зважив, що краще повестися відповідно до своєї вдачі й покластися на ваш розум, добре мені відомий.

Вона заговорила з жалем, але в душі задоволена:

— Стривайте, стривайте! Що це за шаленство?..

Він перебив її:

— Краще про це не говорити.

Тут вона жваво перебила його, не давши йому говорити далі:

— А я і покликала вас якраз для того, щоб поговорити про це; і ми говоритимемо про це доти, доки ви зовсім переконаетеся, що для вас нема ніякої небезпеки.

Вона засміялася, мов школярка, і її скромна сукня надавала тому сміхові чогось дитячого.

Він пробурмотів:

— Я вам написав правду, щиру правду, страшну правду, що лякає мене.

Вона знов споважніла й відказала:

— Хай так, мені це відомо, через це проходять усі мої друзі. Ви мені написали також, що я страшенна кокетка, я з цим згодна, але від цього ніхто не вмирає, ніхто навіть, здається, особливо не страждає. Буває те, що Ламарт називає кризою. От саме вона й найшла на вас, але це минає, а потім настає… як би то сказати?., настає хронічна закоханість, котра зовсім не мучить. Я її підтримую на

малому вогні у всіх своїх приятелів, щоб вони були мені якомога віддаиіпгі, прихильніші, вірніші. Що ж? Погодьтеся, що я теж щира, відверта й різка. Чи багато ви бачили таких жінок, які зважилися б сказати те, що я вам зараз кажу?

Вона мала такий милий і рішучий вираз, такий простодушний і водночас задерикуватий, що він не міг не всміхнутися.

— Всі ваші приятелі,— мовив він, — люди, котрі вже не раз горіли на тому вогні, перш ніж їх запалили ви. Вони вже палали й обгоріли, їм легше витримувати жар, у якому ви їх тримаєте. Я ж, пані, ще ніколи не зазнавав цього. І від якогось часу я почуваю: коли віддамся тому почуттю, що росте в моєму серці, то це буде щось страшне.

Вона раптом стала дуже привітна і, злегка нахилившись до нього, склавши на колінах руки, сказала:

— Вислухайте мене, адже я жартую. Мені прикро втрачати приятеля через острах, на мою гадку, примарний. Ви покохаєте мене, нехай так. Але теперішні чоловіки не кохають сучасних жінок так глибоко, щоб справді мучитися через них. Вірте мені, я знаю і тих, і тих. — Вона

замовкла, потім додала з отим усміхом, властивим жінці, коли вона каже правду, думаючи, нібито бреше:

— Годі, я ж не маю того, за що можна було б мене любити без тями. Я занадто сучасна. От побачите, я буду вам другом, добрим другом, до якого ви по-справжньому прихилитеся, але й тільки — бо про це я подбаю.

Потім поважніше додала:

— V всякому разі, попереджаю вас, що сама я нездатаа по-справжньому захопитися хоч би ким-небу дь, а до вас я ставитимуся так само, як і до інших, як до тих, до кого я ставлюся добре, але не більше two. Я боюся деспотів і ревнивців. Од свого чоловіка я мусила все терпіти; але від приятеля, просто від приятеля, я не хочу терпіти ніякої любовної тиранії, що отруює сердечні взаємини. Бачите, яка я ласкава до вас, я говорю по-товариському, не кргао-чись. Чи не погодитеся ви на це чесне випробування, яке я вам пропоную? Коли нічого з того не вийде, ви завжди встигнете піти собі, хоч би як тяжко вам не було. Як з очей, так з думки.

Він дивився на неї, вже підкорений її голосом, її рухами, всією її п’янкою звабою, і прошепотів, геть покірний і тремтячий від її близькості:

— Я згоден, пані. І якщо мені буде важко, тим гірше для мене. Ви варті того, щоб через вас мучилися.

Вона його спинила:

— А тепер не говорімо про це більше, не говорімо про це ніколи.

І перевела розмову на такі теми, що зовсім не хвилювали його.

За годину він пішов від неї, терзаючись, бо кохав її, і радіючи, бо вона просила його, а він обіцяв їй не

від’їжджати.

III

Він мучився, бо кохав її. На відміну від звичайних закоханих, яким жінка, обраниця їхнього серця, постає в ореолі досконалості, він захопися нею, дивлячись на неї тверезим поглядом недовірливого й підозрілого чоловіка, ні разу в житті не причарованого до краю. Його неспокійний, проникливий і недіяльний розум, завжди насторожений, захищав його від пристрасті. Кілька захоплень, два короткі романи, що зачахли з нудьги, та оплачені зв’язки, порвані від огиди, — ото вся історія його серця. Він дивився на жінок, як на річ, необхідну для тих, хто бажає мати затишну господу і дітей, або як на щось приємне для тих, хто шукає любовних розваг.

Знайомлячись з пані де Бюрн, вій був упереджений проти неї завдяки признанням своїх приятелів. Те, що йому було відомо про неї, цікавило його, інтригувало, подобалося йому, але було трохи відразливе. В принципі він не любив тих гравців, які ніколи не розплачуються. Після перших зустрічей він став згоджуватися, що вона справді дуже своєрідна й наділена особливо заразливою принадністю. Природна й уміло відтінена краса цієї стрункої, ставної русявої жінки, що здавалася водночас і повною, і легкою, з прегарними руками, створеними для обіймів і пестощів, з довгими й тонкими ногами, створеними для бігу, як ноги в газелі, з такими маленькими ступнями, що вони не повинні були лишати й слідів, — краса ця здавалася йому ніби якимось символом марних надій. До того ж у бесідах з нею він відчував те задоволення, що його раніше вважав за неможливе у світських розмовах. Обдарована розумом, повним безпосереднього, несподіваного та глузливого запалу, і ласкавою іронією, вона інколи піддавалася, проте, впливу почуття, думки чи образу, ніби в глибині її грайливої веселості ще витала тінь поетичної ніжності наших прабабусь. І це робило її чарівною.

Вона була ласкава з ним, бажаючи підкорити його, як і інших; а він приходив до неї так часто, як тільки міг, — його тягла потреба її бачити, потреба дедалі більша. Ніби якась сила виходила з неї й захоплювала його, сила привабливості, погляду, усміху, голосу, сила непереможна, хоча він часто ішов від неї роздратований якимсь її вчинком чи словом.

Що більше він почував себе захопленим тими незбагненними флюїдами, якими проймає і підкоряє нас жінка, то глибше він розгадував, розумів її натуру та мучився, бо дуже палко бажав, щоб вона була інша.

Але саме те, що він засуджував у ній, певне, причарувало й полонило його, проти його бажання, наперекір розумові, навіть більше, ніж справжні її принади.

її кокетування, що ним вона одверто гралася, як віялом, то розгортаючи, то згортаючи його на очах у всіх, залежно від того, хто її співрозмовник і чи подобається він їй; її звичка нічого не сприймати серйозно, яка спочатку бавила його, а тепер лякала; її постійна жадоба розваги та чогось нового, завжди невситима жадоба в її стомленому серці,— все те часом доводило його до такого розпачу, що, вернувшись додому, він вирішував бувати у неї рідше, а потім і зовсім припинити відвідини.

А на другий день він уже шукав нагоди піти до неї. Що більше він закохувався, то гостріше усвідомлював безнадійність цього кохання й неминучість майбутніх страждань.

О, сліпий він не був; він поринав у те почуття, як людина, що потопає з утоми, бо човен перекинувся, а до берега далеко. Знаючи її так, як тільки можна було її знати, бо проникливість, що йде у парі з коханням, загострила його проникливість, він уже не міг не думати про неї безнастанно. З невтомною упертістю він намагався зрозуміти її, освітити темні глибини цієї загадкової жіночої душі, та незбагненне поєднання грайливого розуму й розчарованості, розсудливості й легковажності,

зовнішньої щирості й непостійності — всі ці суперечливі нахили, які зібрані воєдино, щоб утворити істоту рідкісну, привабну й бентежну.

Але чого ж вона так вабить його? Він без кінця питав сам себе про це і все ж не міг зрозуміти, бо, мавши натуру вдумливу, спостережливу й гордовито-стриману, мусив би логічно шукати в жінці старовинні, спокійні чесноти: ніжність, вірну приязнь, постійність, що служать запорукою щастя чоловікові.

А в цій жінці він знаходив щось несподіване, якусь новину, хвилюючу своєю небуденністю, одне з тих створінь, котрі започатковують нові покоління, різняться від усього відомого давніше та випромінюють, навіть своєю недосконалістю, страшну привабність, що таїть у собі загрозу.

Після палких і романтичних мрійниць Реставрації прийшли веселухи доби Імперії, переконані в реальності втіхи; а тепер от з’явився новий різновид вічно жіночого — витончена істота з мінливою чутливістю, з душею неспокійною, бентежною, нерішучою, що, здавалося, спробувала всіх наркотиків, якими заспокоюють або ж збурюють нерви: і запаморочливий хлороформ, і ефір, і морфій, що збуджують мрії, гасять почуття й присипляють емоції.

Його захоплювала в ній принадність тепличного створіння, призначеного і привченого зачаровувати. То був рідкісний предмет розкоші, привабливий, добірний і витончений, на якому спиняються очі, біля якого б’ється серце й збуджується бажання, так само, — як от виникає апетит перед тонкими стравами, відокремленими від нас вітриною, але зготованими і виставленими напоказ саме на те, щоб збудити у нас почуття голоду.

Коли він цілком переконався, що невпинно скочується в безодню, то з жахом почав думати про небезпеку свого захоплення. Що з ним станеться? Як вона вчинить? Вона, напевне, обійдеться з ним так, як обходиться з усіма: доведе його до того стану, коли йдеш слідом за

всіма жіночими примхами, як собака іде слідом за своїм паном, а потім визначить йому місце в своїй колекції більш або менш славетних улюбленців. Та чи ж справді вона вела таку гру з усіма іншими? Невже немає серед них жодного, котрого вона б кохала, справді кохала — місяць, день, годину, в одному з тих швидко стримуваних поривів, яким віддавалося її серце?

Він безперестану говорив з іншими про неї після її обідів, де всі вони розпалювалися від спілкування з нею. Він відчував, що всі вони ще схвильовані, незадоволені, розчаровані, як чоловіки, які не дістали справжньої втіхи.

Ні, вона не кохала жодного з цих героїв, що викликали людську цікавість. А він — ніщо супроти них; ніхто не

 озирається, не дивиться, коли його ім’я лунає в юрбі чи у салоні. Що ж він для неї? Ніщо, ніщо, статист, знайомий, той, хто для таких розбещених жінок стає пересічним відвідувачем, корисним, але позбавленим принади, як вино без аромату, розбавлене водою.

Якби він був знаменитістю, то ще погодився б на таку роль, яку б його слава зробила менш принизливою. А так, невідомий, він не хотів погоджуватися на це. І написав їй прощального листа.

Одержавши коротку відповідь, він був такий розчулений, ніби щастя впало на нього, а як вона взяла з нього обіцянку, що він не поїде, то зрадів, неначе позбувся якогось лиха.

Збігло кілька днів, і в їхніх стосунках нічого не змінилося; та коли минуло заспокоєння, що звичайно приходить після криз, він відчув, що бажає її ще сильніше й палкіше. Він вирішив ніколи нічого більше не говорити їй, але ж він не давав обіцянки не писати; і якось увечері, коли

не міг заснути, коли її образ опанував його в любовній лихоманці безсоння, він змусив себе сісти до столу і почав викладати на білому папері свої почуття. Був то не лист, а якісь нотатки, речення, думки, судороги страждання, що оберталися в слова.

Це його заспокоїло; йому здавалося, ніби він трохи позбувся своєї туги, і, як тільки ліг у ліжко, зміг нарешті заснути.

Прокинувшись другого дня, перечитав тих кілька сторінок, — побачив, що вони сповнені трепету; поклав їх у конверт і надписав адресу, але велів однести листа на пошту лише пізно ввечері, щоб вона його отримала вранці.

Він був певен, що ці аркушики не обурять її. До листів, де говориться щиро про кохання, найцнотливіші жінки ставляться безмежно вибачливо. І такі листи, написані людиною, в котрої тремтить рука, а погляд зачарований одним-єдиним обличчям, мають непереможну силу над серцями.

Увечері він пішов до неї — довідатися, як вона його прийме та що йому скаже. Він застав у неї пана де Прадо-на, що курив, розмовляючи з дочкою. Той часто так проводив біля неї цілі години, поводячися з нею скоріше як з чарівною жінкою, ніж як з дочкою. Вона надавала своїм стосункам з батьком та взаємним почуттям відтінку того любовного поклоніння, яке відчувала сама до себе і якого вимагала від усіх.

Коли вона побачила, що прийшов Маріоль, її обличчя засяяло втіхою, вона жваво простягла йому руку; її усміх казав: "Я рада вам".

Маріоль сподівався, що батько незабаром піде собі. Але пан де Прадон не йшов. Він добре знав свою дочку і вже давно не мав сумніву в ній, уважаючи її за позбавлену сексуальності, однак наглядав за нею з цікавою, турботною, майже подружньою увагою. Йому хотілося довідатися, яку надію на сталий успіх має цей новий друг, довідатися, що

він таке, чого він вартий. Чи виявиться він просто перехожим, як багато інших, чи стане членом звичайного її оточення?

З того, як пан Прадон умостився, Маріоль побачив, що позбутися його не вдасться. Він скорився і вирішив навіть спробувати сподобатися йому, гадаючи, що прихильність або хоч безсторонність усе-таки краща за ворожість. Він сипав дотепами, був веселий, бавив пана де Прадона, нічим не виявляючи своєї закоханості.

Вона задоволено думала: "Він не дурний і добре грає комедію".

А пан де Прадон міркував собі: "Який приємний чоловік! Йому моя дочка, здається, не закрутила голови, як отим усім дурням".

Коли Маріоль вирішив, що йому пора йти, то лишив їх обох зачарованих.

Зате сам він покидав її дім з розпачем в душі. Коло цієї жінки він уже страждав від неволі, в якій вона його тримала; відчував, що даремно стукатиме до цього серця, як ув'язнений стукає в окуті залізом двері.

Упевнившись, що його охопило кохання, він уже й не намагався звільнитися; тоді, не маючи змоги втекти від своєї долі, він вирішив бути хитрим, терплячим, упертим, потайним, подолати її спритністю, покорою, до якої вона така жадібна, палким коханням, що її п’янить, добровільним рабством, яке він прийме.

Його лист сподобався. Він ще писатиме. І писав. Майже щоночі, вернувшись додому, в годину, коли розум зворушений денними хвилюваннями, перетворює в якусь галюцинацію все, що його цікавить або збурює, він сідав до столу при лампі й пристрасно думав про неї. Паростки поезії, що їм стільки млявих людей з лінощів дають заглухнути в своєму серці, розросталися від цього захоплення. Він писав, все про ті самі речі, про одне й те саме — про своє кохання — у формах, які

оновлювалися тому, що кожного дня оновлювалося його бажання, і роз'ятрював свою пристрасть, працюючи над її літературним вираженням. Цілі дні він підшукував і знаходив невідпорно переконливі слова, що їх надмірне збудження викрешує з розуму, як іскри. Цим він сам роздмухував полум’я у своєму серці й обертав його в пожежу, бо справді палкі любовні листи часто небезпечніші для того, хто пише, ніж для тої, хто їх одержує.

Підтримуючи в собі цей збуджений стан, розпалюючи собі кров словами і привчаючи свою душу до єдиної думки, він поволі втратив реальне уявлення про цю жінку. Переставши сприймати її такою, якою вона уявлялася спочатку, він бачив її тепер лише крізь ліризм своїх фраз; і все, що писав їй по ночах, робилося для нього істиною. Завдяки цій щоденній ідеалізації він бачив її таку, яку вимріяв собі. Та й колишня упередженість його зникла перед тою безперечною приязню, що пані де Бюрн виявляла до нього. Хоч вони ні в чому й не призналися одне одному, вона, очевидно, з усіх була найприхильніша до нього і відверто йому те виявляла. Тож він з якоюсь божевільною надією сподівався, що, може, врешті вона його покохає.

Справді, вона з якоюсь наївною і непоборною радістю піддавалася звабі цих листів. Ніколи ніхто ще не пестив і не кохав її так, з такою мовчазною стриманістю. Ніколи нікому не спадало на думку такої чарівної вигадки — надсилати їй щоденно до пробудження той сніданок любовних почуттів у паперовій обгортці, що її покоївка вранці подавала на срібній таці. А найцінніше було те, що він ніколи про це не говорив, що він ніби й сам про це не знав, і в її вітальні був найскромнішим із її приятелів, що він жодним словом не натякав на той потік ніжності, який потаємки виливав на неї.

Правда, вона й раніше одержувала любовні листи, але зовсім інші, не такі стримані, настирливіші, скоріше схожі на вимоги. Протягом трьох місяців, цих трьох місяців своєї кризи, Ламарт писав їй гарні листи, листи палко захопленого романіста, що висловлює свої почуття у витонченій літературній формі. Вона зберігала в окремій шухлядці свого стола ці

дуже тонкі й дуже звабливі послання до жінки, написані щиро схвильованим письменником, що пестив її своїм пером, доки не втратив надію на успіх.

Маріолеві листи були зовсім інші, вони різнилися такою силою і зосередженістю, такою правдивою щирістю виразу, такою цілковитою покорою й відданістю, яка обіцяла бути довготривалою, що вона їх одержувала, розгортала і смакувала з такою втіхою, якої ще не зазнавала від жодного писання.

Це відбивалося на її прихильності до Маріоля — вона запрошувала його приходити якнайчастіше, бо він тримався надзвичайно стримано і, говорячи з нею, ніби сам не знав, що коли-небудь писав їй про своє ревне кохання. До того ж випадок здався їй небуденним, гідним роману, й вона відчувала глибоке задоволення, маючи коло себе такого закоханого чоловіка, якийсь владний зачаток симпатії, що змушував її зовсім особливо ставитися до Маріоля.

Досі, незважаючи на пиху кокетства, вона відчувала в усіх полонених нею серцях сторонні турботи; вона панувала в них не одна, вона виявляла, бачила в них владні інтереси, не зв'язані з нею. Масіваля вона ревнувала до музики, Ламарта — до літератури, і завжди кожного до чого-небудь, незадоволена з такого півуспіху, але неспроможна вигнати все чуже з душ тих честолюбних чоловіків, знаменитостей або людей мистецтва, бо ж їхня професія для них — коханка, з якою ніхто й ніщо не може їх розлучити. І ось вона вперше зустріла такого чоловіка, для якого була всім! Принаймні він так запевняв. Лише гладун Френель кохав її, мабуть, не менше. Але ж то був гладун Френель. Вона догадувалася, що ніхто й ніколи ще так не захоплювався нею, як Маріоль; і її егоїстична вдячність до того, хто давав їй цей тріумф, набирала подоби ніжності. Тепер вона вже потребувала його, потребувала його присутності, його погляду, його покори, потребувала цього прирученого кохання. Хоча він менше, ніж інші, втішав її пиху, зате більшою мірою задовольняв ті владні вимоги, що керують душею й тілом кокеток, її гонор та її інстинкт панування, її хижий інстинкт безпристрасної самиці..

Подібно до того, як завойовують країни, вона захопила його життя поступово, послідовними дрібними наскоками, що день у день частішали. Вона влаштовувала прийоми, виїзди до театру, обіди в ресторанах, щоб він брав участь у них; вона тягла його за собою з лихою радістю завойовниці, не можучи вже обходитися без нього, чи, певніше, без його рабської покори, до якої вона його змусила.

Він ходив за нею щасливий, бо почував, що його бавлять, пестять її очі, її голос, усі її примхи; тепер він жив у постійній нестямі бажання й кохання, що доводила його до божевілля й палила, немов та гарячка.

Частина друга

і

Маріоль приїхав до неї. Йому довелося чекати, бо вона ще не вернулася додому, хоча вранці призначила дому побачення міською депешею.

У цій вітальні, де він так любив бувати, де йому все подобалося, він усе-таки, лишившись сам, щоразу відчував, як у нього стискалося серце, він задихався, нервував і не міг спокійно сидіти на місці дотри, аж доки вона не з’являлася. Він ходив по кімнаті в блаженному чеканні, боячись, як би не затримала її якась несподівана перешкода і не змусила відкласти їхнє побачення на завтра.

Коли ж почув, що перед дверима на вулиці спинився екіпаж, то затремтів од надії, а як залунав у передпокої дзвінок, то більше вже не мав сумніву, що це вона.

Вона проти звичаю ввійшла у капелюшку, збуджена і радісна.

— Маю для вас новину, — оголосила вона.

— Яку ж, пані?

Вона засміялася, дивлячись на нього.

— А ось яку, я їду на деякий час до села.

Маріоля раптом огорнув глибокий сум, що відбився на

його обличчі.

— О! І ви говорите це мені так весело!

— Так. Сідайте, зараз усе розкажу. Не знаю, чи відомо вам, що пан Вальсасі, брат моєї покійної матері, головний дорожній інженер, має в Авранші маєток і живе там іноді з жінкою й дітьми, бо там працює. Отож ми щоліта відвідуємо їх. Цього року я не хотіла їхати, але він розгнівався й влаштував татові прикру сцену. До речі, скажу вам по секрету: тато ревнує мене до вас і нарікає мені, що ніби я себе компрометую. Вам доведеться навідувати нас не так часто. Але не турбуйтеся, я все владнаю. Отож тато вичитав мені й примусив дати обіцянку, що я поїду на десять, а може, й на дванадцять днів до Авранша. Ми виїдемо у вівторок вранці. Що ви на це скажете?

— Скажу, що ви мені краєте серце.

— І це все?

— А чого ж ви хочете? Не можу ж я вас не пустити!

— Ви не бачите жодної на те ради?

— Та… та ні… я не знаю! А ви?

— А я ось що думаю: Авранш зовсім близько від гори Сен-Мішель. Чи бували ви в Сен-Мішелі?

— Ні, пані.

— Так ось! У цю п’ятницю вам спаде на думку поїхати подивитися на це чудо. Ви спинитеся в Авранші, а, скажімо, в суботу ввечері, на заході сонця гулятимете в міському саду, звідки видно затоку. Ми там випадково зустрінемося. Тато скривиться, ну й хай. Другого дня я влаштую поїздку цілою родиною до абатства. Виявляйте захват і будьте милі, як то ви вмієте, коли хочете. Завоюйте мою тітку й запросіть нас усіх пообідати в тій таверні, де ми оселимось. Ми там переночуємо і, таким чином, розлучимося лише другого дня. Ви повернетеся через Сен-Мало, а за тиждень я буду вже знов у Парижі. А що, хіба ж я не мила?

У пориві вдячності він прошепотів:

— Ви єдине, чим я дорожу на світі.

— Тихо! — мовила вона.

І кілька хвилин вони дивилися одне на одного. Вона всміхалася, висловлюючи тією усмішкою всю свою вдячність, подяку свого серця, а також і прихильність, дуже щиру, дуже палку, майже ніжну. А він милувався нею, пожираючи її очима. Йому хотілося впасти перед нею, кинутися їй до ніг, цілувати її сукню, кричати, а головне — показати їй те, чого він не вмів висловити, що захопило його всього, і душу його, і тіло, те, що було невимовно-болісне, бо він не міг цього виявити, — своє кохання, своє страшне і солодке кохання.

Але вона розуміла його й без слів, як стрілець угадує, що його куля пробила саме яблучко в центрі мішені. В цьому чоловікові не залишилося нічого, крім неї. Він належав їй більше, ніж вона самій собі. І вона була задоволена і вважала, що він дуже милий.

Вона весело запитала:

— Отже, згода? Ми здійснимо цю прогулянку?

Він мовив переривчастим від зворушення голосом:

— Звичайно, пані, згода.

Потім знов, після мовчанки, вона заговорила, не просячи вибачення:

— Сьогодні я не можу вас більше затримувати. Я вернулася додому лише для того, щоб вам це сказати, бо я ж щу післязавтра. Увесь завтрашній день у мене зайнятий, а перед обідом мені ще треба побувати в чотирьох чи п’яти місцях.

Засмучений, він зара& же підвівся; адже єдиним його бажанням було не розлучатися з нею. І, поцілувавши їй руку, він пішов, з трохи згніченим серцем, але сповнений надії.

Він мав прожити чотири дуже довгі дні. Він їх перебув у Парижі, ні з ким не бачився, бо прагнув тиші, а не гомону голосів, і самоти, а не друзів.

А в п’ятницю вранці він виїхав восьмигодинним експресом. Тієї ночі він майже не спав, збуджений очікуванням цієї подорожі. Його темна тиха кімната, де чути було лише гуркіт запізнілих екіпажів, що ніби кликали його в дорогу, гнітила його всю ніч, мов тюрма.

Як тільки між спущеними завісами пробилося світло, сіре й сумне світанкове світло, він скочив з ліжка, відчинив вікно й подивився на небо. Він боявся, що буде негода. Та погода стояла чудова. Колихався легенький туман, провіщаючи спеку. Він одягнувся швидше, ніж звичайно, був готовий за дві години до від’їзду; серце йому рвалося з нетерплячки, щоб уже виїхати з дому, бути в дорозі, нарешті; ледве

одягнувшись, він послав по візника, оскільки боявся, що пізніше не знайде його.

При перших поштовхах карети він відчув радісний дрож, але на Монпарнаському вокзалі знову розхвилювався, довідавшись, що до відходу поїзда лишається ще п’ятдесят хвилин.

Одне купе було вільне; він купив його цілком, щоб усамітнитися і мріяти досхочу. Коли ж відчув, що їде, наближається до неї, що його швидко й м’яко мчить експрес, нетерплячка його не тільки не вляглася, а ще більше зросла, і в нього з’явилося бажання, нерозумне, дитинне бажання — обома руками штовхати оббиту штофом стіну, щоб прискорити рух.

Довго, аж до полудня, він сидів, знеможений надією і скутий чеканням, але потроху, після того як минули Аржантан, пишна нормандська природа притягла його погляд до вікна.

Поїзд їхав просторою хвилястою місцевістю, перерізаною ярами, де селянські оселі, пасовища і яблуневі сади були обсаджені високими деревами, густе верховіття яких ніби виблискувало в сонячному промінні. Надходив кінець липня, наступала пора достатку, коли нормандська земля, могутня годувальниця, постає в усьому своєму цвітінні, повна життєвих соків. На всіх цих ділянках, повідділюва-них і поєднаних високими листяними стінами, всюди на цих свіжих луках, що їхній грунт здавався плоттю і ніби сочився сидром, без краю мелькали здорові сірі воли, рябі корови з чудними узорами на боках, руді широколобі бугаї з відвислим пелехатим підгарлям; вони стояли горді й зухвалі біля загороди або лежали, напасшись на ситих пасовищах.

Тут і там, попід тополями, в легкому серпанку верб, бігли вузенькі річечки, струмки, зблиснувши на мить у траві і зникнувши, щоб далі зн. ову з'явитися, сповнити цю місцевість благодатною свіжістю.

І зачарований Маріоль проносив своє кохання крізь це швидке й безперервне мигтіння прекрасного яблуневого саду, де паслися череди.

Але, коли він на станції у Фоліньї пересів на інший поїзд, нетерплячка знов опанувала його, і за останні сорок хвилин він разів з двадцять витягав з кишені годинника. Він щохвилини вихилявся з вікна і нарешті побачив на високому горбі місто, де вона його чекала. Поїзд спізнювався, й лише одна година відділяла його від тієї хвилини, коли він мав несподівано зустріти її в міському саду.

Він був єдиним пасажиром в омнібусі, посланому готелем; карета піднімалася крутою дорогою до Авранша, якому поставлені на самій вершині будинки здалека надавали вигляду фортеці. Зблизька ж то було гарне старовинне нормандське місто з невеличкими одноманітними оселями, збитими в купу, схожими одна на одну, з відбитком давньої гордості й скромної гідності, що робили їх якимись середньовічними і селянськими.

Кинувши свою валізку в кімнаті, Маріоль зараз же запитав, як пройти до Ботанічного саду, і хоча часу він мав ще багато, поквапився туди, сподіваючись, що, може, й вона прийде раніше.

Підійшовши до брами, він зразу побачив, що сад порожній чи майже порожній. Там гуляло лише троє дідів, троє місцевих обивателів, котрі, мабуть, проводили там щодня своє дозвілля; групка англійських дітей, тонконогих дівчаток і хлопчиків гралося навколо білявої гувернантки, що сиділа з неуважним і мрійним виглядом.

У Маріоля швидко билося серце, він ішов уперед, оглядаючи доріжки. Дійшов до алеї високих розкішних берестів, що церетинали сад надвоє, сплітаючись над доріжкою склепінням із густого листя; він минув алею і, підходячи до тераси, піднесеної над виднокругом, раптом забув про ту, заради якої прибув сюди.

Біля підніжжя горба, де він стояв, розстилалася безмежна піщана рівнина, зливаючися вдалині з морем і небом, через яку бігла річка і вода виділялася блискучими плямами, що здавалися роззявленими безоднями другого, внутрішнього неба.

Посеред тої жовтої пустелі, ще мокрої від припливу, що саме спадав, кілометрів на дванадцять чи п’ятнадцять од берега вимальовувалися величні обриси шпичастої скелі — чудернацької піраміди, увінчаної собором.

Серед тих величезних дюн вона мала за сусідку лише одну оголену круглу скелю, що утвердилася серед хлипкого намулу, — Томбелен.

Далі з синявих хвиль виступали темні гребені інших скель, затоплених у воду, а праворуч, пробігаючи обрієм, погляд знаходив на цій піщаній пустелі широкі простори зеленої нормандської землі, так рясно вкритої деревами, що вона видавалася безмежним лісом. Тут уся природа являлася відразу, в одному місці, в усій своїй величі, у всій могутності, свіжості та красі. І погляд переходив від лісів до гранітної скелі, самотньої мешканки пісків, що здіймала над безкраїм надмор’ям свої чудні готичні обриси.

Дивна втіха, яку вже не раз відчував Маріоль раніше, трепет від споглядання несподіваної краси, коли вона відкривається очам мандрівника в незнайомих місцях, тепер так сильно захопили його, що він аж завмер на місці, зворушений та розчулений, забуваючи про своє поневолене серце. Та ось залунав дзвін, Маріоль озирнувся, знов охоплений палким чеканням зустрічі. Сад, як і раніше, був майже безлюдний. Маленькі англійці зникли. Лише троє дідів продовжували свою невеселу прогулянку. Він і собі почав проходжуватись.

Вона зараз прийде, з хвилини на хвилину. Він її побачить у кінці доріжки, що веде до цієї чудової тераси. Пізнає її постать, її ходу, потім обличчя й усмішку, почує її голос. Яке щастя! Яке щастя! Він відчував, що

вона десь тут близько; ще непомічена, ще невидима, вона думає про нього і знає, що зараз його побачить.

Він мало не скрикнув. Блакитна парасолька, всього лише верх її майнув недалеко, над гущавиною. То напевно вона. З’явився хлопчик, котячи поперед себе обруч; далі показалися дві дами, — в одній із них він пізнав її,— а потім двоє чоловіків: її батько і ще якийсь пан. Вона була вся у блакитному, як весняне небо. Ах, так! Він упізнав її, ще не розрізняючи обличчя; але не зважувався піти їй назустріч, почуваючи, що затинатиметься, червонітиме, не знатиме*, як пояснити цей випадок під недовірливим поглядом пана Прадона.

Однак він рушив до них, усе дивлячись у бінокль, увесь поглинутий, здавалося, спогляданням обрію. Озвалася до нього вона, навіть і не вдаючи здивування.

— Добридень, пане Маріоль, — мовила вона. — Правда, як тут чудово?

Збентежений од такого привітання, він не знав, у який спосіб одповідати, й пролепетав:

— Ах, ви тут, пані? Яке щастя! Мені захотілося побувати в цьому чудовому краї.

Вона відповіла всміхаючись:

— І ви вибрали час, коли я тут. Дуже мило, пане, з вашого боку.

Потім вона його відрекомендувала:

— Це один з моїх найкращих друзів, пан Маріоль. Моя тітка, пані Вальсасі. Мій дядько, що будує мости.

Всі привіталися, пан де Прадон і Маріоль холодно потиснули один одному руку, і товариство рушило далі.

Вона повела його між собою й тіткою, кинувши йому блискавичний погляд, один з тих поглядів, що свідчать про глибоке хвилювання. І знов заговорила:

— Як вам подобається тут?

— Мені здається, я ніколи не бачив нічого кращого.

— Ах І Коли б ви прожили тут, як оце я, кілька днів, то відчули б, як глибоко захоплює ця краса. Цього не передати ніякими словами. Морські припливи і відпливи на піщаній рівнині, великий безперервний рух води, що все це обмиває двічі на день і наступає так швидко, що й кінь чвалом не міг би втекти від нього, надзвичайне видовиеько, дароване нам небом, — Їй-Богу, це все доводить мене до нестями! Я сама не своя. Правда ж, тіточко?

Пані Вальсасі, стара вже жінка, з сивим волоссям, поважна провінціалка, шановна дружина головного інженера, пихатого чиновника, чванливого, як більшість вихованців Політехнічної школи, підтвердила, що ніколи ще не бачила своєї племінниці в такому захваті. І, поміркувавши, додала:

— Але й це не диво; бо ж вона нічого не бачила й нічим не захоплювалася, окрім театральних декорацій.

— Але ж я майже щороку буваю в Дьєппі та Трувілі.

Стара дама засміялася:

— До Дьєппа та Трувіля їздять лише, щоб зустрітися з поклонниками. Море там на те й існує, щоб у ньому купалися закохані.

Це було сказано зовсім просто, може, й без лукавства.

Тепер вони верталися до тераси, що непереможно тягла до себе всіх. До неї мимоволі йшли з усіх кінців саду, подібно до того, як кулі скочуються по схилу. Сонце, заходячи, ніби розстеляло тонку, прозору й легку запону за високими обрисами абатства, що все темнішали й темнішали, скидаючись на велетенську раку на тлі осяйного покрову. Але тепер Маріоль дивився лише на любу біляву істоту, що йшла поруч з ним, немов оповита блакитною хмаркою. Ніколи ще він не бачив її такою прекрасною! Йому здавалося, ніби вона в чомусь змінилася, але він не знав у чому; від неї віяло якоюсь свіжістю, розлитою у всьому її тілі, в очах, у волоссі, свіжістю, що вступила і в її душу, свіжістю цієї країни, цього неба, світла, зелені. Такою він ще ніколи її не бачив і ніколи ще так не кохав.

Він ішов поруч із нею й не знав, що сказати; її сукня злегка торкала його, її рука часом зачіпала його, їхні красномовні погляди зустрічалися, — це зовсім паралізову-вало його, ніби вбивало в ньому його чоловічу гідність. Він раптом відчув, що присутність цієї жінки пригнічує його, поглинаючи до такої міри, що від нього нічого вже не лишається, — нічого, крім самого бажання, нічого, крім заклику, нічого, крім кохання. Вона знищила всю його колишню сутність, як полум’я спалює листя.

Вона добре побачила, вона зрозуміла свою цілковиту перемогу і, тремтячи, розчулена і до того ж збуджена цим повітрям з полів і моря, сповненим сонячного проміння, і життєвих соків, сказала, не дивлячись на нього:

— Я така рада бачити вас! — І зараз же додала: — Скільки часу ви пробудете тут?

Він відповів:

— Два дні, якщо сьогодні можна рахувати за день. — Потім, обернувшись до тітки, сказав: — Чи не погодиться пані Вальсасі з чоловіком зробити мені честь і провести завтрашній день разом на горі Сен-Мішель?

Пані де Бюрн відповіла за родичку:

— Я не дозволю тітці відмовитися, коли вже ми маємо щастя зустріти вас тут.

Інженерова дружина додала:

— З охотою згоджуюся, пане, але з тою умовою, що сьогодні ввечері ви в мене пообідаєте.

Він уклонився, приймаючи запросини.

Тоді в ньому £палахнула несамовита радість, радість, яка проймає нас при отриманні найбажанішої звістки. Чого він досйг? Що нового сталося в його житті? Нічого. А все ж його окрилив п'янкий захват, викликаний якимсь невиразним передчуттям.

Вони довго гуляли по цій терасі, чекаючи, доки сяде сонце, щоб можна було милуватися чорною зубчастою тінню гори, яка вимальовувалася на вогняному обрії.

Вони розмовляли про звичайні речі, обмежуючись тим, що можна сказати при сторонній людині, і зрідка позирали одне на одного.

Потім повернулися до вілли, яка стояла на околиці Авранша, посеред чудового саду, над затокою.

Зі скромності, до того ж збентежений холодним, майже ворожим ставленням пана де Прадона, Маріоль пішов рано. Коли він підносив до вуст руку пані де Бюрн, вона повторила йому двічі підряд з якимсь особливим виразом:

— До завтра, до завтра.

Як тільки він пішов, пан і пані Вальсасі, що давно вже засвоїли провінційні звички, запропонували лягати спати.

— Лягайте, — сказала пані де Бюрн, — а я пройдуся по садку.

Батько її додав:

— І я теж.

Вона вийшла, загорнувшись у шаль, і вони пішли поруч по білих піщаних алеях, освітлених повним місяцем, схожих на звивисті річечки, що бігли серед клумб і дерев.

Після досить довгого мовчання пан де Прадон мовив тихо, майже пошепки: 4

— Люба дитино, будь справедлива й визнай, що я ніколи не докучав тобі порадами.

Вона зрозуміла, куди він хилить, і, готова до цього нападу, відповіла:

— Вибачайте, тату, принаймні одну пораду ви мені дали.

— Я?

— Так ви.

— Пораду щодо… способу твого життя?

— Так, і навіть дуже кепську. А тому я вирішила, що коли^ ви мені даватимете ще якісь поради, то я їх не послухаюся.

— Що ж я тобі порадив?

— Одружитися з паном де Бюрном. А це доводить, що вам бракує розважливості, проникливості, ви не знаєте людей взагалі, а вашої дочки зокрема.

Він мовчав кілька хвилин, трохи здивований і збентежений, потім заговорив помалу:

— Так, я тоді помилився. Але я певен, що не помиляюся, висловивши тобі сьогодні свою батьківську пораду.

— Що ж, кажіть! Я скористаюся з неї, якщо придасться.

— Ще трохи — і ти себе скомпрометуєш.

Вона засміялася занадто весело і сказала, докінчуючи його думку:

— Звичайно, з паном Маріолем?

— З паном Маріолем.

— Ви забуваєте, що я вже скомпрометувала себе з Жоржем де Мальтрі, з Масівалем, з Гастоном де Ламар-том, ще з десятьма іншими, до кого ви мене ревнували; досить мені назвати чоловіка милим і відданим, як усі мої друзі починають лютувати, і ви перший, ви, кого небо мені дало за благородного батька й наставника.

Він жваво відповів:

— Ні-ні, досі ти ні з ким себе не скомпрометувала. Навпаки, в своїх стосунках з приятелями ти виявляєш багато такту.

Вона відповіла гордовито:

— Любий тату, я вже не дівчина й обіцяю вам, що скомпрометую себе з паном Маріолем не більше, ніж із будь-ким іншим; не бійтеся. Але признаюся вам, що то я просила його приїхати сюди. Я вважаю його дуже милим, так само розумним, як усі мої друзі, але не таким егоїстом, як вони. Така була й ваша думка перед тим, як ви помітили, що я до нього трохи прихильніша, ніж до інших.

О, не дуже то ви хитрі! Я теж вас добре знаю, і багато дечого могла б вам розказати, коли б захотіла. Отож пан Маріоль мені подобається, і тому я вирішила, що було б дуже приємно зробити з ним ненароком невеличку прогулянку, що нерозумно позбавляти себе втіхи, коли не наражаєшся ні на яку небезпеку. А я не наражаюся на небезпеку скомпрометувати себе, бо ви ж при мені.

Тепер вона сміялася вже відверто, знаючи, що кожне її слово влучає в ціль, що вона зв’язала батька, завдяки цьому натяку на його підозріливість і ревнощі, які вона вже давно відчула в ньому, і втішалася з цього відкриття із таємним кокетством, злорадним і зухвалим.

Він замовк, зніяковілий, незадоволений, роздратований, усвідомлюючи, що вона вгадала під його батьківською турботою приховану ворожість, у причині якої він не хотів признатися навіть самому собі.

Вона додала:

— Не бійтеся 1 Зовсім природно в цю пору року зробити поїздку на гору Сен-Мішель з дядьком, тіткою, з вами, батьку, і з приятелем. До того ж про це ніхто й не знатиме. А якщо й дізнаються, то тут нема нічого лихого. Коли ми повернемося до Парижу, цей знайомий займе своє звичайне місце серед інших.

— Хай так, — мовив батько. — Вважаймо, що я нічого не казав.

Вони пройшли ще кілька кроків. Пан де Прадон спитав:

— Може, підемо додому? Я втомився, хочу спати.

— Ні, я ще трохи погуляю. Ніч така гарна!

Він багатозначно промовив:

— Не заходь далеко. Мало хто може зустрітися.

— О, я буду тут під вікнами.

— Добраніч, моя люба дитино.

Він швидко поцілував її в чоло й пішов до вілли.

Вона сіла трохи далі на простій лавці, вкопаній під дубом. Ніч була тепла, сповнена ароматами полів, подихом моря та ясним туманом; повний місяць, піднявшись у чисте небо, лив світло на затоку, огорнуту серпанком. Серпанок стелився, немов білий дим, ховаючи дюни, що їх у цей час мав затопити морський приплив.

Міпель де Бюрн, склавши на колінах руки, втупивши очі в далечінь, намагалася проникнути у свою власну душу крізь непрозорий серпанок, як той, що застилав піски.

Скільки вже разів, сидячи перед дзеркалом у туалетній кімнаті своєї паризької квартири, вона питала себе: "Що я люблю? Чого хочу? Чого сподіваюся? Чого прагну? Що я таке?"

Окрім захоплення самою собою і глибокої потреби подобатися, що справді її дуже втішала, вона ніколи не зазнавала ніяких почуттів, коли не брати до уваги швидкоплинної цікавості. Вона, до речі, усвідомлювала це, бо так звикла роздивлятися й вивчати своє обличчя, що не могла не спостерігати також і за душею. Досі вона мирилася з цим браком інтересу до всього, що інших людей зворушує, а її може хіба що тільки забавити, але аж ніяк не схвилювати.

І все ж таки щоразу, коли вона почувала, що в ній зароджується інтимний потяг до когось, щоразу, коли суперниця, відбиваючи в неї поклонника, котрим вона дорожила, тим самим розпалювала її жіночі інстинкти і збуджувала в її крові гарячку потягу, вона зазнавала в цьому вдаваному зародженні любові далеко палкіше відчуття, ніж просту радість успіху. Але завжди це тривало недовго. Чому? Вона втомлювалася, їй це набридало, бо була, можливо, надто проникліва. Все, що спочатку їй подобалось в чоловікові, все, що її захоплювало, хвилювало, зворушувало, приваблювало, скоро починало їй здаватися вже відомим, пересічним, звичайним. Всі вони надто скидалися один на одного, хоч і не були однакові; і ще ні в одному з них вона не знаходила тих прикмет і властивостей, що могли б довго її хвилювати та схилити її серце до кохання.

Чому так? Чи то була їхня вина, чи її? Бракувало їм того, чого вона сподівалася, чи їй бракувало того, що примушує кохати? Чи тому кохаєш, що зустрів нарешті людину, яка уявляється тобі створеною для тебе, чи просто тому, що ти вродився із здатністю кохати? Інколи їй здавалося, що кожне серце, так само, як тіло, мусить мати руки, — руки ніжні й знадливі, які притягають, обіймають і пригортають, її ж серце — безруке. Її серце мало лише очі.

Часто трапляється, що чоловіки, і чоловіки непересічні, несамовито закохуються в жінок, не вартих їх, позбавлених розуму, чарівності, часом навіть краси. Чому? Як? Що це за таємниця? Значить, ця людська недуга залежить не тільки від фатальної зустрічі, а й від якогось зерна, яке ми носимо в собі і яке зненацька проростає? Вона вислухувала признання, відгадувала таємниці, навіть бачила на власні очі, як раптово мінялися люди від того п’янкого почуття, що вибухало в їхній душі, і багато про те думала:

У світському товаристві, в повсякденній суєті візитів, пліток, усіх тих дурничок, якими бавляться, якими заповнюють дозвілля багатії, вона часом із заздрісним, ревнивим і майже недовірливим дивуванням помічала людей — і жінок, і чоловіків, з якими явно відбувалося щось надзвичайне. Це виявлялося не яскраво, не впадало в очі, але вона вгадувала й розуміла це своїм неспокійним чуттям. На їхніх обличчях, в їхніх усміхах, і надто в очах, з’являлося щось невимовне, якийсь захват, якесь солодке щастя, душевна радість, що розливалася по всьому тілі, осявала і плоть, і погляд.

Сама не знаючи чому, вона сердилася на них. Закохані завжди гнівили її, і люди, серця яких палали пристрастю, викликали в ній роздратування, але вона переконувала себе, що просто їх зневажає. їй здавалося, що вона розпізнає їх завдяки своїй надзвичайно гострій і непомильній проникливості. І справді, часто їй удавалося відчути і розгадати любовні стосунки раніше, ніж про них починали підозрювати у світських колах.

Коли вона думала про те солодке божевілля, що в нього вкидає нас чиєсь існування, чийсь образ, звук голосу, думка, ті невловимі риси в близькій людині, що несамовито хвилюють наше серце, вона усвідомлювала, що сама до того нездатна. А все ж як часто, — втомлена від усього, мріючи про якісь невимовні насолоди, змучена бентежним прагненням змін і чогось невідомого, що, може, було лише невиразним хвилюванням, несвідомим прагненням кохати, — вона з таємним соромом, породженим гординею, бажала зустріти чоловіка, котрий

викликав би в ній хоч на деякий час, на кілька місяців, оте чарівне піднесення всіх думок і тіла; бо життя в дні такого хвилювання, певне, має якусь дивну принадність екстазу й сп’яніння.

бона не тільки бажала цієї зустрічі, але навіть сама трохи готувала її, лише трохи, з тією байдужою жвавістю, яка ні на чому не, спиняється надовго.

Усі її скоминущі захоплення визнаними знаменитостями, що засліплювали її на кілька тижнів, закінчувалися тим, що короткочасний спалах її серця завжди згасав у беагпорадному розчаруванні. Вона занадто багато чекала від тих людей, від їхнього характеру, їхньої делікатності, їхнього хисту. Спілкуючись з кожним із них, вона щоразу переконувалася, що вади у видатних людей часто відчуваються різкіше, ніж їхні чесноти, що талант, — то особливий дар, усе одно, як гострий зір чи здоровий шлунок, дар кабінетний, особливий, зовсім не залежний від усіх інших приємних якостей, що роблять взаємини сердечними та привабливими.

Проте до Маріоля її від першої зустрічі прив’язувало щось інше. Але чи любила ж вона його? Чи кохала по-справжньому? Не бувши ні славетним, ні видатним, він завоював її своєю відданістю, ніжністю, розумом — усіма своїми правдивими й простими якостями. Він забоював її, бо вона думала про нього безнастанно; безнастанно хотіла, щоб він був коло неї; жодна істота в цілому світі не була їй приємніша, симпатичніша, потрібніша. Чи то ж і є кохання?

Вона не відчувала в душі того вогню, що про нього стільки говорять, але вона вперше зазнала щирого бажання бути для цього чоловіка чимсь більшим за привабливу приятельку. Чи вона його кохала? Чи треба для кохання, щоб якась людина здавалася сповненою виключних чарів, вирізнялася серед оточення і стояла вище за всіх, в ореолі, який серце звичайно запалює довкола своїх обранців, чи ж досить, щоб людина дуже подобалася, так, що без неї майже не можна вже обійтися?

Коли так, то вона його кохала або принаймні була дуже близька до того, щоб кохати. Глибоко, з пильною увагою поміркувавши, вона зрештою відповіла собі: "Так, я люблю його, але мені бракує сердечного пориву: то вада моєї натури".

А проте нещодавно вона трохи відчула в собі той порив, коли побачила, як він ішов їй назустріч на терасі авранш-ського саду. Вперше в ній прокинулося те невимовне, що штовхає, вабить, кидає нас до когось; їй було дуже приємно йти поруч із ним, відчувати його, сповненого великого кохання, коло себе, і дивитися, як сонце сідає за тінню Сен-Мішеля, подібно до казкового видива. Хіба саме кохання — не казка для душ, у яку одні інстинктивно вірять, про яку інші мріють так довго, що врешті теж починають вірити в неї? Чи й вона врешті повірить? Вона відчула дивне й солодке бажання схилити свою голову цьому чоловікові на плече, стати йому ближчою, шукати тієї "цілковитої близькості", що її ніколи не осягнеш, подарувати йому те, що надаремно пропонуєш, бо все одно завжди збережеш це при собі: таємну інтимність своєї суті.

Так, вона відчувала потяг до нього, і в цю хвилину теж відчувала його в глибині свого серця. Може, досить скоритися цьому пориву, і він обернеться в пристрасть? Вона завжди надто опиралася, надто роздумувала, надто опиралася людській привабливості. Чи не солодко ж було б такого вечора, як сьогодні, пройтися з ним під вербами коло річки і, щоб віддячити за все його кохання, підставляти йому час від часу для поцілунку свої уста!

У віллі відчинилося вікно. Вона озирнулася. То був її батько — певне, хотів подивитися, де вона.

Вона гукнула до нього:

— То ви ще не спите?

Він відповів:

— Ти застудишся, коли не підеш додому.

Вона підвелася й пішла до вілли. Вернувшись до себе, вона розсунула завіси, щоб ще раз подивитися на туман у затоці, дедалі біліший від місячного сяйва, і їй здалося, що й туман в її серці прояснюється від кохання.

Однак спала вона добре, і покоївка мусила будити її, бо вони збиралися виїхати рано, щоб поснідати на горі.

По них приїхало велике ландо. Почувши шерех коліс по піску перед ганком, пані де Бюрн визирнула у вікно і одразу зустріла not ляд Андре Маріоля, спрямований на неї. Серце в неї злегка закалатало. Вона з подивом і переляком відчула незвичний і чудний порух того м’яза, що тріпоче і швидше жене кров лише через те, що ми побачили когось. Так само, як і напередодні, перед тим як заснути, вона спитала себе: "Невже я закохана?"

Потім, побачивши його перед собою, вона зрозуміла, що він такий захоплений, такий хворий од кохання, що їй справді захотілося відкрити обійми й дати йому поцілувати себе.

Вони лише перезирнулися, і від її погляду він аж зблід від щастя.

Коні рушили. Стояв ясний літній ранок, повний пташиного співу й буяння молодого життя. Екіпаж спустився схилом, минув річку й проїхав кілька сіл каменистою дорогою, такою нерівною, що подорожніх підкидало на лавах. Після довгої мовчанки пані де Бюрн почала кепкувати з дядька, бо дороги були в поганому стані; цього було досить, щоб зламати кригу, і веселість, що витала в повітрі, передалася всім.

Зненацька при виїзді з якогось сільця показалася затока, але вже не жовта, як напередодні ввечері, а блискуча від прозорої води, що вкривала все, — піски, солончаки і навіть трохи далі — дорогу, як казав кучер.

Потім цілу годину їхали ступою, чекаючи, поки цей потік відрине назад до моря.

В’язи й дуби, посаджені довкола ферм по дорозі, ховали щохвилини від очей обриси монастиря, що височів на горі, яку в цей час оточувало звідусіль море. Потім він знов вигулькував між ферм, все ближче та ближче і есе дивніше. Сонце забарвлювало в руді тони узорчастий гранітний храм, що стояв на вершині скелі.

Міщель де Бюрн і Андре Маріоль милувалися ним, потім перезиралися між собою, і в їхніх поглядах єдналося в неї ледь народжене, а в нього вже буйне зворушення серця з поетичністю цього видива, що постало перед ними в рожевому мареві липневого ранку.

Розмовляли щиро, по-приятельському. Пані Вальсасі розповідала трагічні історії, нічні драми в рухливих пісках, що засмоктують людей. Пан Вальсасі боронив греблю від нападок художників і розхвалював її переваги, підкреслюючи, що вона дає змогу в будь-який час сполучатися з горою і поступово відвойовувати в моря дюни — спочатку для пасовиськ, а потім і для нив.

Раптом екіпаж зупинився. Море заливало дорогу. Поглянути — то була дрібничка — тонка водяна плівка на каменистому грунті, але відчувалося, що подекуди утворилися вибої і ями, з яких не вибратися. Довелося чекати.

— Вода швидко спадає,— запевняв пан Вальсасі, показуючи на дорогу, з якої збігав тоненький шар вода, ніби його всмоктувала земля або тягла кудись таємнича й могутня сила.

Вони зійшли з екіпажа, щоб подивитися зблизька на той дивний, швидкий і німий відступ моря, йдучи за ним слідом. На затоплених луках, подекуди піднятих, проступали зелені плями, що більшали, закруглялися, оберталися в острови. Ці острови швидко набували обрисів суходолів, розділених крихітними океанами, і нарешті на всьому протязі затоки стала помітна безладна втеча моря, що відступало в далечінь. Ніби з землі стягали довгий сріблястий серпанок — величезний, геть подертий, пошарпаний, який, сповзаючи, оголював великі луки з прим’ятою травою, але все ще запинав білі піски, що стелилися далі.

Всі знов піднялисд в екіпаж і стояли в ньому, щоб краще бачити. Дорога попереду вже підсихала, і коні рушили, але все ще ступою. На вибоях мандрівники втрачали рівновагу, і Андре Маріоль раптом відчув, що до його плеча припало плече пані де Бюрн. Спочатку він подумав, що вона притулилася до нього випадково, від поштовху карети, але вона не відсувалася, і щоразу, коли колеса підстрибували, він відчував дотик і тремтіння її плеча коло свого. Його тіло тремтіло й серце хвилювалось. Він уже не зважувався глянути на молоду жінку, скутий блаженством цієї несподіваної близькості, і гадав, плутаючись у думках, як одурманений: "Чи це можливо? Невже можливо? Чи це вже ми обоє втрачаємо розум?"

Коні знов пішли клусом, довелося сісти. Тоді Маріоля раптом охопила владна незрозуміла потреба бути дуже люб’язним з паном де Прадоном, й він почав виявляти до нього найулесливіші знаки уваги. Чутливий до компліментів майже так само, як і дочка, пан де Прадон піддався лестощам, і скоро його обличчя набуло благодушного вигляду.

Нарешті доїхали до греблі і покотили до гори; вона стояла в кінці прямої дороги, прокладеної серед пісків. Річка Понторсон обмивала її лівий схил; праворуч тяглися пасовиська, порослі низенькою травою, що її кучер називав морським гребінцем, а далі з’явилися дюни, ще вогкі, просяклі морською родою.

Висока будова здіймалася на синьому небі, де тепер виразно вимальовувалися всі деталі — купол з дзвіничка-ми й башточками,

покрівля абатства, наїжачена ринвами у вигляді химер і кошлатих потвор, якими наші предки в марновірному страху прикрашали готичні святині.

До готелю, де замовлено сніданок, приїхали лише близько першої. Господиня, передбачаючи спізнення, ще не приготувала його, довелося чекати. Тому до столу сіли пізно; голодні були страшенно. Шампанське зразу всіх розвеселило.

Всі були задоволені, а два серця почували себе майже щасливими. За десертом, коли збудження від випитого вина і втіха від розмови розлили в тілі ту радість буття, що іноді надихає нас після доброї трапези й настроює з усім згоджуватися і все схвалювати, Маріоль спитав:

— Чи не залишитися нам тут до ранку? Як чудово було б увечері помилуватися місяцем і разом повечеряти!

Пані де Бюрн зараз же погодилася; обоє чоловіків теж. Лише* пані Вальсасі вагалася — через сина, котрий залишився вдома, але чоловік умовив її, нагадавши, що їй уже не раз доводилося так відлучатися. Він тут же, не встаючи з-за столу, написав депешу гувернантці. Йому дуже подобався Маріоль, котрий, бажаючи підлеститися, похвалив греблю і висловив думку, що вона не так уже й шкодить красі гори, як звичайно кажуть.

Вставши з-за столу, вони пішли оглянути абатство. Поклали собі йти вздовж фортечних мурів. Містечко — це купа середньовічних домів, збудованих одні над одними на величезній гранітній скелі, на самому верху якоД височів монастир, — місто відокремлене від пісків високим зубчастим муром. Той мур круто здіймається вгору, оточуючи старе місто, утворюючи виступи, кутки, майданчики, сторожові башти, які на кожному повороті відкривають перед здивованим поглядом усе нові простори широкого обрію. Всі замовкли, розімлівши після щедрого сніданку, але знов і знов дивувалися незрівнянній будівлі. Над ними, в

небі, здіймався химерний хаос шпилів, гранітних квіток, арок, перекинених з башти на башту, неймовірне, величезне й легке архітектурне мереживо, ніби вигаптуване по блакиті, з якого виступала, рвалася, ніби до лету, казкова й моторошна зграя ринв із звірячими мордами. Між морем і абатством, на північному боці гори, за останніми будиночками починався дикий і стрімкий схил, званий "Гаєм", бо він заріс старими деревами; схил вирізнявся темно-зе-леною плямою серед жовтих безмежних пісків.

Пані де Бюрн і Андре Маріоль, які йшли попереду, спинилися, щоб подивитися. Вона спиралася на його руку, завмерши від небувалого захвату. Піднімалася легко, ладна хоч би й усе життя так підніматися з ним, до цього казкового храму і навіть ще вище, до чогось невідомого. їй хотілося, щоб цей крутий схил тягнувся нескінченно, бо тут вона вперше в житті відчувала майже цілковите внутрішнє вдоволення.

Вона прошепотіла:

— Боже мій! Яка краса!

Він відповів, дивлячись на неї:

— Я не можу думати ні про що, крім вас.

Вона, усміхаючись, заперечила:

— Я жінка не дуже поетична, але мені тут так подобається, що я справді глибоко вражена.

Він прошепотів:

— А я... я кохаю вас безтямно.

Він відчув легкий потиск її руки, і вони рушили далі.

Біля брами абатства їх чекав сторож, і вони піднялися між двома величезними баштами пишними сходами, що привели їх у вартівню. Потім вони пройшли від одної зали до другої, від двору до двору, від келії до келії, слухаючи пояснення, усім дивуючись, захоплюючись, милуючись: склепінням з його товстими опорами, гарними й міцними величезними колонами, що підтримують вівтар верхньої церкви, і всім цим чудом, — грандіозною триповерховою будовою, що складається з готичних пам’ятників, поставлених один над одним, найдивовижнішим витвором середньовічної монастирської й військової архітектури.

Нарешті вони дійшли до монастиря. Коли побачили великий квадратний двір, оточений колонадою, найлегшою, найграційнішою, найчарівнішою з усіх монастирських колонад у світі, то з подиву аж зупинилися. Подвійний ряд тонких колонок, вінчаних чудовими капітелями, ніс на собі вздовж усіх чотирьох галерей безперервну гірлянду готичних орнаментів і квіток, безконечно розмаїтих, створених невичерпною вигадкою, — витонченою і наївною фантазією простодушних стародавніх майстрів, чиї руки втілювали в камені їхні мрії й думки.

Мішель де Бюрн і Андре Маріоль, взявшись під руку, неквапливо обійшли все подвір’я, а всі інші, трохи втомлені, милувалися здалека, стоячи біля брами.

— Боже, як мені тут подобається! — сказала вона, спиняючись.

Він відповів:

— А я вже не знаю, де я, що бачу, що зі мною діється. Я лише почуваю, що ви біля мене, і все.

Тоді вона, усміхаючись, подивилася йому просто в очі й шепнула:

— Андре!

Він зрозумів, що вона віддається йому. Вони не сказали більше ні слова і пішли далі.

Огляд будівлі тривав, але вони вже майже ні на що не дивилися.

На хвилину їх, однак, відвернули замкнуті в арці мережані сходи, перекинуті просто в повітрі від одної вежки до іншої ніби для того, щоб ними підійматися до хмар. Ще раз їх охопило здивування, коли вони прийшли до "Стежки божевільних", — запаморочливої гранітної доріжки, що в’ється, без билець, майже до самого верху останньої башти.

— Можна нею пройти? — спитала вона.

— Заборонено, — відповів сторож.

Вона дістала двадцять франків. Сторож завагався. Вся родина, і так уже ошелешена стрімкою кручею й безмежним простором, почала заперечувати проти такої необачності.

Вона спитала в Маріоля:

— А ви підете, правда?

Він засміявся:

— Я ходив ще й небезпечнішими стежками.

І, не звертаючи уваги на інших, вони пішли.

Він ішов попереду, вузьким карнизом над самим краєм безодні, а вона пробиралася за ним, тулячись до муру, спустивши очі, щоб не

бачити відкритої прірви під собою; тепер вона вже хвилювалася, майже мліла з остраху, чіплялася за його простягнену до неї руку, але відчувала, що він дужий, не втрачає самовладання, певен себе й ступає твердо, і зачарована, не зважаючи на свій страх, думала: "Оце справді чоловік!" Вони були самі в просторі, на такій висоті, де ширяють лише морські птахи, вони підіймалися над самим обрієм, по якому безнастанно проносилися білокрилі чайки, вдивляючись у далечінь своїми маленькими жовтими очицями.

Почуваючи, що вона тремтить, Маріоль спитав:

— У вас паморочиться голова?

Вона відповіла стиха:

— Трохи. Але з вами я не боюся нічого.

Тоді, наблизившись до неї, він обняв її однією рукою, щоб підтримати, й вона відчула таке заспокоєння від тієї грубуватої чоловічої допомоги, що підвела голову й глянула вдалечінь.

Він майже ніс її, а вона йшла, втішаючись цією дужою поміччю людини, що вела її небом, і почувала вдячність до нього, романтичну жіночу вдячність за те, що він не псує поцілунками цієї прогулянки туди, де пролітають чайки.

Коли вони вернулися до своїх супутників, що чекали їх, дуже занепокоєні, пан де Прадон з обуренням сказав до своєї дочки:

— Боже мій, які дурниці ти чиниш!

Вона переконано відповіла:

— Це не дурниця, бо вона вдалася. Що вдається, то не дурне, тату.

Він здвигнув плечима, і всі рушили вниз. Спинилися ще біля воротаря, щоб купити фотографії, а як вернулися до готелю, то настав уже час обідати. Господиня порадила трохи пройтися по пісках, щоб помилуватися горою з боку моря, звідки, за її словами, відкривається найчудесніший краєвид.

Незважаючи на втому, всі вирушили в дорогу і, обійшовши укріплення, трохи заглибилися в підступні дюни, хисткі, хоч і тверді на вигляд, де нога, ступивши на розстелений під нею прекрасний жовтий килим, нібито щільний, раптом несподівано вгрузала їх до литок в оманний золотавий намул.

З того боку абатство, зненацька втративши вигляд морського собору, який так вражає, коли дивитися на нього з берега, набуло, наче на пострах океанові, войовничого вигляду феодального замку, з високим зубчастим муром, прорізаним мальовничими бійницями і спертим на велетенські контрфорси, що вросли своїм циклопічним муруванням у підніжжя химерної гори. Але пані де Бюрн і Андре Маріоля вже ніщо не цікавило. Вони думали тільки про самих себе, немов оповиті сітями, що їх наставили одне одному, замуровані в тій в'язниці, де не знають нічого про світ, де не бачать нікого, окрім одної-єдиної людини.

Коли ж вони опинилися за столом, перед повними тарілками, під веселим світлом ламп, то ніби прокинулися і відчули, що голодні.

За столом сиділи довго, а як кінчили обід, то за приємною розмовою забули про місячне сяйво. Нікому, до речі, не хотілося виходити і ніхто про це не заговорював. Хай повний місяць посріблює поетичними переливами дрібну хвилю припливу, що вже сунувся пісками, ледь чутно й моторошно шурхочучи, хай він освітлює мури, що зміїлися довкола гори, хай серед неповторної декорації безмежної затоки, блискотливої

від одсвітів, що повзли дюнами, кладе романтичні тіні на дзвінички абатства — більше вже не хотілося дивитися ні на що.

Ще не було й десятої години, як пані Вальсасі, яку зламав сон, заговорила про те, щоб іти спати. І цю пропозицію прийняли без найменшої суперечки. Сердечно попро-щавшися, всі пішли до своїх кімнат.

Андре Маріоль знав, що не засне; він засвітив дві свічки на каміні, відчинив вікно і почав милуватися ніччю.

Усе тіло його знемагало від муки марної надії. Він знав, що вона тут, зовсім близько, відділена від нього лише двома дверима, а наблизитися до неї було так само неможливо, як спинити морський приплив, що затоплював усе довкола. Він відчував у грудях потребу кричати, а нерви його були такі напружені від невгамовного й марного бажання, що аж сам себе питав, що він робитиме, не в змозі більше витримувати самотності в цей вечір нездійсненного щастя.

І в готелі, й на єдиній покрученій вулиці містечка помалу все завмерло. Маріоль, спершись на підвіконня, вдивлявся у срібний покров морського припливу, розуміючи лише, що час минає, і все не лягав спати, неначе в передчутті якогось щастя.

Раптом йому здалося, ніби хтось обережно торкає ручку його дверей. Він рвучко повернувся. Двері помалу відчинялися… Увійшла жінка; голова в неї була закрита білим серпанком, а вся постать закутана у широкий халат, зітканий ніби з шовку, пуху й снігу. Вона старанно замкнула за собою двері, потім, ніби не помічаючи його, що стояв у ясному отворі вікна, вражений щастям, пішла просто до каміна й погасила обидві свічки.

II

Вони мали побачитися другого дня вранці перед входом до готелю, щоб попрощатися. Андре Маріоль зійшов перший і чекав її появи з щімким почуттям тривоги й щастя. Що вона скаже? Якою буде? Що станеться з ними обома? В яку смугу життя — щасливу, чи страшну — він ступив? Вона може зробити з нього все, що захоче, — людину, яка живе у світі мрій, подібно до курців опію, або мученика, — то її воля. Він походжав коло двох екіпажів, що мали роз’їхатися в різні боки; йому випадало закінчити свою подорож через Сен-Мало, щоб завершити обман, а решта верталися до Авранша.

Коли він побачить її знову? Скоротить вона своє перебування в родичів, чи затримається там? Він страшенно боявся її першого погляду і перших слів, бо в хвилини коротких нічних обіймів не бачив її, і вони майже нічого не сказали одне одному. Вона віддалася рішуче, але з соромливою стриманістю, не барячись, не тішачись його пестощами, потім пішла своєю легкою ходою, шепнувши: "До завтра, мій друже!"

Від цього швидкого і дивного побачення в Маріоля лишилося ледве вловиме почуття розчарування, як у людини, котра не могла зібрати всього того жнива кохання, здавалося, вже дозрілого; і в той же час залишилося сп’яніння перемогою, а тому й надія, майже певність, що незабаром він доб’ється від неї цілковитого самозабуття.

Він почув її голос і затремтів. Вона говорила голосно, очевидно, сердячись за якусь батькову забаганку, й, коли вона з’явилася на верхніх сходинках, гнівна морщннка на губах свідчила про її роздратування.

Маріоль рушив до неї; вона його побачила ft усміхнулась. Її погляд раптом пом’якшав, у ньому з’явилась якась лагідність і розлилася по всьому обличчі. А взявши її руку, простягнуту рвучко й ніжно, він відчув, що вона підтверджує принесений нею дар і робить це без примусу й каяття.

— То ми розлучаємося? — мовила вона.

— Ох пані! Не можу висловити, як мені це важко.

Вона прошепотіла:

— Але ж ненадовго.

Пан Прадон підходив до них, тому вона додала зовсім тихо:

— Скажіть, що збираєтеся днів на десять до Бретані, але не їдьте туди.

Пані Вальсасі, дуже схвильована, підбігла до них.

— Що мені сказав твій батько? Ти збираєшся їхати післязавтра? Почекала б принаймні до наступного понеділка.

Пані де Бюрн, трохи насупившись, відповіла:

— Батько нетактовний і не вміє мовчати. Море викликав в мене, як завжди, дуже прикру невралгію, і я справді сказала, що мені треба поїхати, щоб не довелося лікуватися цілий місяць. Але тепер не час говорити про це.

Маріолів кучер квапив його, щоб не спізнитись на поїзд до Поиторсона.

Пані де Бюрн спитала:

— А коли ви думаєте повернутися до Парижа?

Він нібито вагався:

— Не знаю ще, мені хочеться побачити Сен-Мало, Брест, Дуарненез, Затоку померлих, Трояндовий мис, Одьєрн, Пенмарш, Морбіган, — коротше, об’їхати всю ту славетну бретонську косу. Це в мене забере… — Помовчавши, ніби вираховуючи, він сказав прибільшено:

— Днів п’ятнадцять або двадцять.

— Це довго, — відповіла вона, засміявшись. — А я, якщо почуватимусь так само погано, як цієї ночі, за два дні повернуся додому.

Зворушення стисло йому груди, йому хотілося крикнути: "Дякую!" — але він задовольнився тим, що поцілував, поцілував, як коханець, руку, що вона простягла йому на прощання.

Обмінявшись незчисленними вітаннями, подяками і запевненнями у взаємній прихильності з подружжям Вальсасі і з паном де Прадоном, що трохи заспокоївся, почувши про його подорож, Маріоль сів у карету й поїхав, озираючись на пані де Бюрн.

Він вернувся до Парижа, ніде не спиняючись і нічого не помічаючи в дорозі. Цілу ніч, забившись у куточок вагона, напівзаплющивши очі, схрестивши руких з душею, поглинутою одним-єдиним спогадом, він думав про свою здійсненну мрію. А як тільки опинився вдома, у першу ж хвилину в своїй тихій бібліотеці,— де він звичайно перебував, де працював, де писав, де майже завжди почував себе затишно в товаристві своїх улюблених книжок, фортепіано й скрипки, — в душі його почалася та постійна мука нетерпіння, яка, мов гарячка, хвилює ненаситні серця. Вражений тим, що не може ні за що взятися, нічого робити, ніщо не може не тільки розважити його думки, але навіть заспокоїти його тіло, — ні звичні заняття, що ними він урізноманітнював життя, ні читання, ні музика, — він задумався: що йому робити, щоб заспокоїти цей новий душевний неспокій. Його охопила потреба — незбагненна фізична потреба піти з дому, походити, порухатися; охопив той напад неспокою,

що від думки передавався тілу і був нічим іншим, як інстинктивним і невгамовним бажанням шукати і знову знайти когось.

Він одягнув пальто, взяв капелюха, відчинив двері і, вже йдучи сходами, запитав себе: "Куди я?" І в нього виникла думка, яка досі не зринала в його голові. Йому треба було знайти притулок для їхніх побачень — затишне, просте й гарне помешкання.

Він шукав, ходив, оглядав вулицю за вулицею, авеню й бульвари, неспокійно придивлявся до швейцарів, що догідливо всміхалися, до господинь з підозрілими обличчями, до помешкань з незграбними меблями і ввечері повернувся додому засмучений. Другого ранку, з дев’ятої години, він знову узявся до пошуків і, врешті, як уже темніло, знайшов на вулиці в Отейлі, у глибині саду з трьома виходами самотній флігель. Місцевий оббивальник обіцяв навести в ньому лад за два дні. Маріоль вибрав оббивку, замовив меблі — зовсім прості, з лакованої сосни, і дуже м’які килими. Сад доглядав один пекар, що жив поблизу. З його дружиною Маріоль домовився, щоб вона прибирала помешкання. Сусідній садівник підрядився засадити квітники.

Усі ці клопоти затримали його аж до восьмої години, та коли він прийшов додому, змучений втомою, і побачив на своєму столі телеграму, серце його забилося. Розгорнувши її, він прочитав:

"Буду вдома завтра ввечері. Чекайте вказівок.

Міш."

Він ще не писав їй, боячись, що лист пропаде, оскільки вона мала виїхати з Авранша. Зразу по обіді він сів до столу, щоб висловити їй усе, що було на душі. Він писав довго й тяжко, бо йому здавалося, ніби всі вирази, речення і навіть думки надто буденні, недосконалі й безглузді, щоб як слід передати його ніжну й пристрасну подяку.

В листі, одержаному другого ранку, вона підтверджувала, що вернеться того самого вечора, і просила не показуватися нікому кілька днів, щоб усі повірили в його подорож. Крім того, вона просила його прийти завтра о десятій годині ранку в Тюїльрійський сад на терасу, що над Сеною.

Він прийшов туди на цілу годину раніше і блукав по великому саду, де виднілися лише ранні перехожі: службовці, що поспішали до міністерств на лівому березі, прикажчики, робітники всіх професій. Він відчував свідому втіху, дивлячись, як ці люди квапилися, бо потреба в щоденному хлібі гнала їх до роботи, мов скотину, і, порівнюючи себе до них у цей час, коли він чекав свою коханку, одну з володарок світу, він почував себе таким щасливчиком і обранцем долі, далеким від життєвої боротьби, що мав охоту подякувати синім небесам, бо для нього Провидіння — то була лише зміна блакиті й негоди, залежно від Випадку, підступного володаря над людьми й днями.

За кілька хвилин перед десятою він зійшов на терасу й почав виглядати, чи не йде вона.

"Спізнюється!" — подумав він. Ледве встиг він почути, як годинник пробив десять разів на сусідній вежі, йому здалося, що він упізнає її здалеку, що це вона швидко йде по саду, немов швачка, поспішаючи до свого магазину. Проте він вагався. "Чи це справді вона?" Він упізнав її ходу, але його дивувала зміна в її зовнішності,— вона здавалася такою скромною в простій темній сукні. Це справді вона простувала до сходів на терасу і йшла впевнено, ніби бувала тут уже не раз.

"їй, мабуть, подобається це місце й вона інколи гуляє тут", — подумав Маріоль. Він дивився, як вона підібгала сукню, піднімаючись на перший мармуровий східець, як легко пройшла інші, а коли він кинувся до неї, щоб прискорити зустріч, вона з ласкавою усмішкою і трохи стурбована промовила до нього:

— Ви дуже необережні. Вам не треба так відкрито розгулювати. Я побачила вас майже від вулиці Ріволі. Ходімо, сядемо на лавці, он там, за оранжереєю. Там і чекайте мене іншим разом.

Він не міг утриматися і запитав:

— Значить, ви часто тут буваєте?

— Так, я дуже люблю цю місцину. Я люблю гуляти вранці і приходжу сюди помилуватися цим прегарним

краєвидом. До того ж тут ніколи нікого не стрінеш, тоді як Булонський Ліс просто неможливий. Але не виказуйте цієї таємниці.

Він засміявся:

— Я буду дуже обережний!

Взявши несміливо її ручку, що ховалася в зборках вбрання, він зітхнув:

— Як я вас кохаю! Я захворів, чекаючи вас! Ви одержали мого листа?

— Так, дякую. Він дуже мене зворушив.

— То ви не гніваєтеся на мене?

— Звичайно, ні. За що ж? Ви такий милий.

Він шукав палких, трепетних слів, щоб висловити свою вдячність і хвилювання. Не знаходячи їх і занадто хвилюючись, щоб вибирати слова, він знову проказав:

— Як я вас кохаю!

Вона сказала:

— Я вас сюди покликала, бо й тут є вода й човни. Звичайно, це не те, що там, однак і тут непогано.

Вони сіли на лавці біля кам'яної балюстради, що тягнулася вздовж річки, і опинилися майже одні, невидимі нікому. Двоє садівників і три няньки з дітьми були в ту пору єдині живі душі на просторій терасі.

Неподалік від їхніх ніг набережною їхали екіпажі, але вони їх не бачили. Зовсім близько, під муром, що спускався від тераси, лунали кроки, але вони, не знаходячи ще слів для розмови, дивилися на цей гарний паризький краєвид, що тягнеться від острова Сен-Луї та веж собору Богоматері до Мелонських горбів. Вона знов промовила:

— Як тут усе ж таки гарно!

Але його раптом пройняв натхненний спогад про їхнє сходження до небес, на верх башти в абатстві, і, пойнятий жалем за тим спалахом почуття, він мовив:

— Пам’ятаєте, пані, наш зліт біля "Стежки божевільних"?

— Ще б пак… Але тепер, коли я згадую про це, мені стає трохи страшно. Боже, як закрутилася б у мене голова, коли б довелося це повторити! Я тоді зовсім сп’ішіла від повітря, сонця та моря. Гляньте, мій друже, як тут теж чудово в нас перед очима! Я дуже люблю Париж.

Він здивувався, невиразно передчуваючи, що в ній уже нема чогось, що майнуло там, на вершині.

Він прошепотів:

— Все одно де, аби я був коло вас!

Вона мовчки потиснула йому руку. Цей легкий потиск сповнив його більшим щастям, ніж зробили б ніжні слова: серце його звільнилося від тої ніяковості, яка його гнітила, і він зміг нарешті заговорити.

Він сказав їй повільно, майже урочисто, що віддав їй своє життя навік, що вона може робити з ним усе, що захоче.

Вона була йому вдячна, але, як справжня дочка новітніх часів, отруєна сумнівами, як безнадійна невільниця їдкої іронії, вона посміхнулася, відповідаючи йому:

— Не обіцяйте так багато!

Він зовсім повернувся до неї і, дивлячись у саму глибину її очей тим проникливим поглядом, що скидається на дотик, повторив їй тільки що сказане — довше, палкіше, поетичніше. Все, що він писав їй у стількох екзальтованих листах, він висловлював тепер з таким переконливим запалом, що вона слухала його мову, ніби витаючи в хмарах фіміаму. Усім своїм жіночим єством вона ніби відчувала пестощі цих закоханих вуст.

Коли він замовк, вона відповіла йому просто:

— І я теж вас дуже люблю!

Вони трималися за руки, неначе підлітки, що йшли поруч путівцем, і затуманеним поглядом спостерігали, як пливуть річкою пароплавчики. Вони були самі в Парижі, серед невиразного, безугавного, близького й далекого гомону, що носився над ними в цьому місті, повному життя, і вони були тут ще більше усамітнені, ніж на верху високої башти, і на кілька секунд справді забули, що на землі є ще хтось, окрім них.

До неї першої вернулося відчуття реальності і свідомість, що час минає.

— Хочете знов побачитися тут завтра? — спитала вона.

Він поміркував кілька секунд і, бентежачись тим, що

збирався запропонувати, заговорив:

— Так… так… звичайно… Але… чи не побачитись нам десь в іншому місці?.. Тут самотньо… Однак… сюди кожен може прийти.

Вона вагалася.

— Ваша правда… А крім того, ви не повинні нікому показуватися щонайменше зо два тижні, щоб усі повірили у вашу подорож. Буде так мило й таємниче зустрічатися з вами, в той час як усі думають, що вас нема в Парижі. А поки що я не можу вас приймати. Тому… я не уявляю собі…

Він почував, що червоніє, але сказав:

— І я не можу просити вас заїхати до мене. Але ж хіба нема іншого способу, іншого місця?

Як жінка практична, вільна від удаваної соромливості, вона не здивувалася і не обурилася.

— Авжеж. Але про це треба подумати.

— Я вже подумав.

— Уже?

— Так, пані.

— І що ж?

— Чи ви знаєте вулицю В’є-Шан в Отейлі?

— Ні.

— Вона виходить на вулицю Турнемін і Жан-де-Сольж.

— А далі?

— На цій вулиці, чи, вірніше, в цьому провулочку, є садок, а в садку будиночок, з якого можна вийти також на ті дві вулиці, що я назвав.

— Ну, а далі?

— Цей будинок чекає на вас.

Вона поміркувала, потім усе так само невимушено поставила два-три запитання, підказаних їй жіночою обережністю. Він дав роз’яснення, що, мабуть, задовольнили її, бо вона мовила підводячись:

— Гаразд, я завтра прийду.

— О котрій?

— О третій.

— Я вас чекатиму за хвірткою. Будинок номер сім. Не забудьте. Проходячи, лише стукніть.

— Добре. До побачення, мій друже, до завтра!

— До завтра. До побачення. Дякую! Я обожнюю вас!

Вони стояли поруч.

— Не проводжайте мене, — сказала вона. — Побудьте тут хвилин з десять, а потім ідіть набережною.

— Прощавайте.

— Прощавайте.

Вона пішла дуже швидко, з таким стриманим, скромним і заклопотаним виглядом, що була зовсім подібна до тих тоненьких роботящих паризьких дівчат, які вранці біжать вулицями, поспішаючи до своєї чесної праці.

Він звелів везти себе до Отейля, турбуючись, що помешкання не буде готове на завтра.

Але там було повно робітників. Стіни вже оббито штофом, паркет застелено килимами. Всюди мили, стукали, вбивали цвяхи. В саду, рештках колишнього парку, досить

просторому й гарному, було кілька високих і старих дерев, густих палісадників, що створювали видимість лісу, дві зелені альтанки, два газони й доріжки, що крутилися між деревами й кущами. Місцевий садівник уже посадив троянди, гвоздики, герань, резеду і ще десятків зо два різних рослин, прискорити або затримати розквіт яких можна з допомогою пильної уваги, тцоб потім в один день обернути необроблену землю в розквітлу клумбу.

Маріоль так тішився, ніби добився нового успіху; він узяв від майстра обіцянку, що всі меблі будуть на своєму місці завтра перед полуднем, і пішов по крамницях за дрібничками, щоб прикрасити цей куточок

зсередини. Для стін він вибрав кілька чудових репродукцій з славетних картин, для камінів і столів — деківський фаянс і кілька дрібничок, що жінки люблять завжди мати напохваті.

За день він витратив свої двомісячні прибутки і зробив це з глибокою втіхою, думаючи, що цілих десять років він заощаджував не з любові до грошей, а тому, що не мав потреби, а тепер, завдяки цьому, міг розкошувати як вельможа.

Другого дня він уже зранку був у флігелі, приймав привезені меблі, казав що де ставити, сам вішав картини, лазив по драбинах, курив пахощами, кропив парфумами тканини та килими. У цій гарячці, в цьому чарівному піднесенні, що охопило всю його істоту, йому здавалося, ніби він ніколи не робив нічого цікавішого, нічого приємнішого, як тепер. Щохвилини він дивився, котра година, вираховував, скільки ще часу відділяє його від того моменту, коли прийде вона, — він підганяв рібітників, турбувався, щоб усе влаштувати якнайкраще, розставити і поєднати всі речі якнайзручніше.

З обережності він відпустив робітників, коли ще не вибило другої години. І поки стрілка на годиннику помалу обходила останнє коло, в тиші цього дому, де він чекав найбільшого щастя, що мого коли-небудь мав зазнати, на самоті зі своєю мрією, переходячи з кімнати до вітальні і назад, розмовляючи вголос, уявляючи, марячи, він тішився такою шаленою любовною радістю, що її не відчував ще ніколи.

Потім він вийшов у сад. Сонячне проміння, пробиваючись крізь листя, падало на траву і якось особливо гарно освітлювало клумбу з трояндами. Отже, і саме небо намагалося прикрасйт* це иобачення. Потім він причаївся за

З Гі де Мопассан, т. 2 хвірткою, але часом прочиняв її, боячись, щоб пані де Бюрн не помилилася.

Пробило третю годину; відразу ж озвалося з десяток фабричних і монастирських дзигарів. Тепер він чекав з годинником у руці, і коли в хвіртку, до якої він припав вухом, двічі легенько стукнули, то аж здригнувся з подиву, бо не вловив ані найменшого шереху.

Він одчинив; то була вона. Вона дивилася на все здивовано. Спочатку неспокійним поглядом оглянула найближчі будинки, але зразу заспокоїлася, бо, звичайно, не знала нікого серед тих скромних обивателів, які тулилися там; тоді з цікавістю і вдоволенням оглянула садок; нарешті, знявши рукавички, притулила обидві руки до уст коханця і взяла його попід руку.

За кожним кроком вона говорила:

— Боже! Як же тут гарно! Яка несподіванка! Як чарівно!

Помітивши клумбу з трояндами, освітлену сонцем крізь віття, вона скрикнула:

— Але ж це — як у казці, мій друже!

Вона зірвала троянду, поцілувала її і приколола у себе на грудях. Вони ввійшли до флігеля; вона мала такий задоволений вигляд, що йому хотілося стати перед нею навколішки, хоча в глибині серця він почував, що їй слід було б поцікавитися більше ним і менше оточенням. Вона роздивлялася навкруги, схвильована, радісна як дівчинка, що бавиться новою іграшкою. Не відчуваючи ніяковості в цій гарній могилі її жіночої доброчесності, вона цінувала вишуканість меблів із захватом знавця, смакові якого догодили. Ідучи сюди, вона боялася знайти банальне помешкання з вицвілими шпалерами, споганене попереднім побаченням. Тут же, навпаки, все було нове, несподіване, чепурне, зроблене саме для

неї, і коштувало, певне, дуже дорого. Цей чоловік — справді бездоганний.

Вона повернулася до нього і підняла руки чарівним закличним рухом; заплющивши очі, вони обійнялися, злившись у поцілунку, що дає дивне й двоїсте почуття — блаженства й небуття.

Три години пробули вони в непорушній тиші цього притулку тіло до тіла, уста до вуст; душевне сп’яніння у Андре Маріоля злилося нарешті зі сп’янінням плоті.

Перед розлукою вони пройшлися по садку й посиділи в зеленій альтанці, звідки їх не було видно. Захоплений Андре говорив до неї побожно, як до ідола, що зійшов до нього зі свого священного п’єдесталу, а вона слухала, змучена втомою, — він часто бачив таку втому в її очах після чиїх-небудь надто довгих одвідин. А все ж вона була ласкава, на обличчі в неї сяяла трохи вимушена, ніжна усмішка, І, тримаючи його руку, вона ввесь час її стискала, — може, більше мимоволі, ніж свідомо.

Вона, мабуть, не слухала, що він казав, бо, перебивши його посеред фрази, сказала:

— Мені конче треба йти. О шостій годині я мушу бути в маркізи де Братіан і вже дуже спізнююся.

Він обережно провів'її до хвіртки, яку відчинив їй, коли вона прийшла. Вони обнялися, і, кинувши швидкий погляд на вулицю, вона пішла попід самим муром.

Зоставшись на самоті, він відчув ту раптову порожнечу, що лишає в нас жінка, зникаючи після обіймів, ту дивну подряпину в серці, завдану кроками, що віддаляються; йому здалося, ніби він покинутий, ніби він

нічого не взяв од неї. І він почав ходити доріжками, посиланими піском, думаючи про вічну суперечність між сподіванками й дійсністю.

Він пробув тут аж до вечора, потроху заспокоюючись і віддаючись їй здалека з більшим самозабуттям, ніж віддавалася вона, коли була в його обіймах; потім повернувся додому, пообідав, не помічаючи, що їсть, і взявся їй писати.

Другий день здався йому довгим, а вечір нескінченним. Він знов написав їй. Як це могла вона нічого йому не відповісти, нічого не передати? Вранці другого дня він одержав коротку телеграму з призначенням нової зустрічі на завтра, о тій самій годині. Той невеличкий синій папірець зразу вилікував його від недуги чекання, що вже починала його мучити.

Вона прийшла, як і перше, вчасно, ласкава, усміхаючись; і їхня зустріч в отейльському будиночку була зовсім така сама, як і перша. Андре Маріоль, спочатку здивований і збентежений тим, що не відчував у їхніх взаєминах тієї палкої пристрасті, наближення якої він передчував, але ще більше закоханий почуттєво, потроху забував мрію про сподіване володіння, спізнаючи трохи іншого щастя в володінні тим, що було йому даровано. Він прив'язався до неї путами пестощів, найнебезпечнішими, найнерозривні-шими, тими єдиними путами, що від них ніколи вже не визволитися чоловікові, коли вони міцно охоплюють його і так увіп’ються, що виступить кров.

Збігло три тижні, такі солодкі, такі швидкоплинні! Йому здавалося, що це ніколи не скінчиться, що він завжди житиме так, зникнувши — для всіх та існуючи для неї самої, і в його мрійливій душі, душі художника, що нічого не створив, якого завжди мучили даремні сподіванки, народилася примарна надія на тихе, щасливе й замкнуте життя.

Мішель приходила двічі на тиждень, не опираючись, зваблена, певне, так само втіхою цих побачень, чаром будиночка, що перетворився на

оранжерею рідкісних квітів, й новиною цих любовних стосунків, майже цілком безпечних, бо ніхто не мав права стежити за нею, і все ж повних таємниці,— як і дедалі більшою ніжністю її коханця. Але якось вона сказала йому:

— Тепер, мій друже, вам пора знову з’явитися в світі. Завтра приходьте до мене. Я сказала, що ви повернулися.

Його це дуже вразило.

— О, нащо так швидко! — вигукнув він.

— Бо коли якось випадком дізнаються, що ви в Парижі, то ваша самотність здалася б надто незрозумілою, викликала б підозри.

Він визнав, що вона має слушність, і пообіцяв прийти до неї на другий день. Потім спитав:

— Ви завтра приймаєте гостей?

— Так, — одповіла вона. — Буде навіть маленьке свято.

Ця новина була йому прикра.

— Яке ж то свято?

Вона задоволено сміялася.

— Яз допомогою всіляких хитрощів добилась від Масі-валя, щоб він зіграв у мене свою "Дідону", якої ще ніхто не чув. Це поема про античне кохання. Пані де Братіан, що вважає себе єдиною володаркою Масіваля, в розпачі. А втім, вона буде в мене, бо теж співає. Чи не молодець я?

— Багато буде людей?

— О ні, лише кілька найближчих друзів. Ви їх майже всіх знаєте.

— Чи не можна мені ухилитися від цього концерту? Я такий щасливий у своїй самотності.

— О ні, мій друже. Зрозумійте, я найбільше розраховую на вас.

У нього забилося серце.

— Дякую, — мовив він. — Прийду.

III

— Добрий день, любий пане Маріоль.

Він помітив, що тепер він уже не "любий друг", як в Отейлі, і швидкий потиск її руки сказав йому, що перед ним була жінка заклопотана, поглинута світськими обов’язками. Він зайшов до вітальні, а пані де Бюрн попрямувала назустріч красуні Jle Прієр, трохи іронічно прозваної "Богинею" за відважне декольте й претензією на скульптурність форм. Її чоловік був академік з відділу Написів і Красного письменства.

— Ах, Маріоль! — вигукнув Ламарт. — Звідки ви взялися, мій любий? Ми вже думали, що вас нема серед живих.

— Я подорожував по Фіністеру.

Він почав ділитися своїми враженнями, та романіст перебив його:

— Ви знайомі з баронесою де Фремін?

— Ні, знаю лише в обличчя. Але я багато про неї чув. Кажуть, вона дуже цікава.

— Це королева заблудлих, але вона дивовижна, від неї віє найвишуканішою сучасністю. Ходіть, я вас познайомлю.

Взявши Маріоля попід руку, Ламарт повів його до молодої жінки, котру завжди порівнювали з лялькою. Бліда і чарівна білява лялечка, — сам диявол вигадав її й сотворив на погибель великим бородатим дітям! Очі в неї були видовжені, вузькі, гарні, трошки підняті до скронь, як у китаянок, їхній погляд, нагадуючи синю емаль, струмував між повіками, рідко коли розплющеними зовсім, повільними повіками, створеними, щоб приховувати, щоб ненастанно опускати завісу над таємницею цієї істоти.

Біляве волосся сяяло шовково-сріблястими відлисками, а тонкого рота з вузькими губами ніби намадоорав мініатюрист, і потім обвів легкою рукою карбівник. Голос кришталево бринів, а несподівані, гострі думки, сповнені розтлінного чару, були своєрідні, але й примхливі. Розпусна холодна зваба й спокійна загадковість цього істеричного створіння бентежили багатьох, породжуючи хвилювання й бурхливі пристрасті. Вона була відома всьому Парижу як найекстравагантніша і до того ж найдотепніша світська левиця із справжнього товариства, хоча ніхто достеменно не знав, хто вона така і що собою являє. Вона скоряла чоловіків своєю невідпорною могутністю. її чоловік теж був загадкою. Спокійний і гордовитий, він неначе нічого не помічав. Була то сліпота, байдужість чи поблажливість? А може, йому не було чого помічати, окрім дивацтв, що вабили і його самого?* Про нього говорили по-різному. Ходили й дуже погані чутки. Навіть казали, що він використовує таємні вади дружини.

З пані де Бюрн її єднали взаємний невиразний потяг і дика заздрість; періоди їхньої приязні чергувалися з періодами несамовитої ворожнечі. Вони подобалися одна одній, боялися одна одної і шукали одна одну, як двоє запеклих дуелістів, з котрих кожен високо цінує суперника і мріє його вбити.

Нині тріумфувала баронеса де Фремін. Вона щойно здобула перемогу, і то велику перемогу: відвоювала Ламарта, відбила його у суперниці, розлучила й наблизила до себе, щоб приручити його і відкрито записати до своїх поклонників. Романіст, очевидно, був захоплений, заінтригований, зачарований і ошелешений тим, що знайшов у цій неймовірній істоті; він не міг утриматися, щоб не говорити про неї всім, і з того вже глузували.

В ту хвилину, як він знайомив Маріоля, пані де Бюрн глянула на нього з другого кінця вітальні, і він, усміхаючись, прошепотів своєму приятелеві:

— Гляньте, як незадоволена тутешня володарка.

Андре підвів очі, але пані де Бюрн уже повернулася до

Масіваля, що з'явився із-за розсуненої портьєри.

Майже вслід за ним увійшла маркіза де Братіан, і це дало Ламартові привід пожартувати:

— А знаєте, ми вже будемо при другому виконанні "Дідони": перше, видно, відбулось у кареті маркізи.

Пані де Фремін додала:

— Справді, чарівна Мішель утрачає найкращі скарби своєї колекції.

У Маріолевім серці раптом збудився гнів, майже ненависть до цієї жінки і несподівана неприязнь до всього цього товариства, до життя цих людей, до їхніх думок, смаку, їхніх нікчемних уподобань, їхніх блазенських забав. І, ско-риставшися з нагоди, — Ламарт нахилився до молодої жінки і став говорити їй щось тихенько, — він повернувся і відійшов від них.

Красуня Ле Прієр сиділа сама за кілька кроків від нього. Він підійшов привітатися з нею. На Ламартову думку, в цьому передовому середовищі вона була представниця старовини. Молода, висока, гарна, з дуже правильними рисами обличчя, з каштановим, у вогненних блискітках, волоссям, привітна, приваблива своєю безтурботністю й доброзичливістю, своїм спокійним і мудрим кокетством, великим бажанням подобатися, захованим під вигляде"! щирої й простої сердечності, вона мала певних прихильників, котрих оберігала від небезпечних суперниць. її салон складався з близьких приятелів, і всі вони в один голос вихваляли її чоловіка.

Між нею й Маріолем зайшла розмова. Вона дуже цінила цього розумного й стриманого чоловіка; про нього мало говорили, — але він був, може, вартий всіх інших.

Увійшли останні запрошені: гладун Френель, задиханий, ще витираючи хусткою завжди вогке і блискуче чоло; світський філософ Жорж де Мальтрі; далі, разом, барон де Гравіль і граф де Марантен. Пан де Прадон з дочкою вітали гостей. До Маріоля пан де Прадон був дуже уважний. Але Маріоль з тяжким серцем дивився, як пані де Бюрн переходить від одного до другого, зайнята всіма більше, ніж ним. Правда, двічі вона кинула на нього швидкий погляд, який ніби казав: "Я думаю про вас", — але погляд такий короткий, що Маріоль, може, й помилився в його значенні. А потім він уже не міг не бачити, як уперте Ламартове залицяння до пані де Фремін дратує пані де Бюрн. "То, — думав він, — лише злість кокетки, заздрість світської дами, що в неї украли дорогу дрібничку". Однак він мучився від того; особливо, коли помічав, як вона безперестану поглядає на них крадькома, але зовсім не турбується, що він сидить коло лані Ле Прієр. Бо ж його вона міцно тримає, за нього вона певна, в той час як другий вислизає від неї. У такому разі що ж означає для неї їхнє кохання, їхнє тільки-но народжене кохання, що витіснило з його душі всі інші думки?

Пан де Прадон закликав до тиші, і Масіваль уже підняв кришку фортепіано, а пані де Братіан, знімаючи рукавички, підходила до нього,

щоб проспівати жагучу пісню Дідони, коли двері ще раз одчинилися і ввійшов молодий чоловік, що привернув до себе всі погляди. Це був високий, стрункий блондин, з кучерявими баками, коротким кучерявим волоссям та бездоганною аристократичною зовнішністю. Здавалося, навіть пані Ле Прієр захвилювалась.

— Хто це такий? — спитав у неї Маріоль.

— Як?! Ви його не знаєте?

— Не знаю.

— Граф Рудольф фон Бернгауз.

— Ах, той, хто мав поєдинок з Сігізмундом Фабром?

— Так.

Ця пригода набула великого розголосу. Граф фон Берн-гауз, радник австрійського посольства, дипломат а великим майбутнім, прозваний "елегантним Бісмарком", почувши на одному офіційному прийомі якесь негречне зауваження про свою імператрицю, викликав кривдника — славетного фехтувальника — на дуель і вбив його.

Після цього поєдинку, що схвилював громадську думку, граф фон Бернгауз за один день став знаменитістю, на взірець Сари Бернар, з тією лише різницею, що його ім’я було оповите ореолом лицарської доблесті. А втім, це була мила, чарівна, бездоганно вихована людина, приємний співрозмовник. Ламарт казав про нього: "Це приборкувач наших прекрасних левиць".

Він шанобливо зайняв місце коло пані де Бюрн, а Масіваль сів до фортепіано, і його пальці перебігли по клавішах.

Майже всі слухачі пересіли, вмостилися ближче, щоб краще чути й добре бачити співачку. Ламарт опинився поруч з Маріолем.

Запанувала цілковита тиша, сповнена напруженого чекання, уваги й пошани, потім піаніст почав з повільного, дуже повільного чергування звуків, що здавалося музичною розповіддю. Змінялися паузи, легкі повтори, низки коротких фраз, то знеможених, то нервових, тривожних, але несподівано своєрідних. Маріоль віддався мріям. Йому уявлялася жінка, цариця Карфагена, прекрасна своєю дозрілою молодістю і цілком розквітлою красою, жінка, яка поволі виходить на морський берег. Він угадував її страждання, велике горе в її душі, і дивився на пані де Братіан.

Нерухома, бліда під копицею свого чорного волосся, ніби пофарбованого нічною пітьмою, італійка чекала, дивлячись попереду себе. В її енергійному, трохи суворому обличчі, на якому темними плямами вирізнялися очі й брови, у всій її похмурій постаті, дужій і пристрасній, було щось тривожне, як загроза бурі, що таїться в темному небі.

Масіваль, злегка похитуючи пишноволосою головою, розповідав далі на гучних клавішах із слонової кості трагічну повість.

Зненацька співачка затремтіла, і з її напіврозтулених уст вихопився протяжний надривний зойк розпачу. То не був крик трагічної безнадії, що лунає зі сцени, супроводжуваний скорботними жестами співаків, то не був красивий стогін зрадженого кохання, що викликає в залі захоплені вигуки, то був крик нестямний, яким виливала свою муку не душа, а плоть, схожий на виття розчавленого звіра, — крик покинутої самиці. Вона замовкла; а Масіваль знову повів трепетну, ще схвильованішу, ще болісніш історію цієї нещасливої цариці, покинутої коханим.

Потім знову пролунав жіночий голос. Тепер вона говорила, вона розповідала про нестерпну муку самотності, про невгасиму жалобу по втрачених пестощах і про болісне усвідомлення, що він пішов назавжди.

Від її голосу, гарячого й трепетного, здригалися серця. Здавалося, ніби ця похмура італійка, з волоссям, темнішим за ніч, вистраждала те, про що вона співає, що вона кохає або принаймні може кохати з несамовитим запалом. Коли вона замовкла, її очі були повні сліз, вона не поспішаючи витерла їх. Ламарт, нахилившись до Маріоля, сказав, тремтячи від захвату:

— Боже, яка вона гарна в цю хвилину, мій любий! Оце жінка, й іншої тут немає!

Потім, подумавши, додав:

— А втім, хто знає? Може, це лише міраж, створений музикою. Бо, окрім ілюзії, нічого нема! Зате яке чудове мистецтво — музика! Які вона створює ілюзії. Та ще й усякі ілюзії!

В перерві між першою і другою частинами музичної поеми композитора й співачку гаряче вітали. Особливо захоплювався Ламарт, і до того цілком щиро, бо був здатний відчувати й розуміти і був однаково чутливий до будь-яких виявів краси. Він так палко розповів пані де Братіан про те, що відчував, слухаючи її, аж вона трохи почервоніла з утіхи, тим часом як інших жінок, що те чули, взяла досада. Можливо, він і сам помітив, яке враження справили його слова. Повертаючись на своє місце, він побачив, що граф Рудольф фон Бернгауз сидить коло пані де Фремін. Вона одразу вдала, ніби йому в чомусь звіряється, й обоє вони усміхнулися, неначе тішилися без краю цією задушевною розмовою. Маріоль стояв біля дверей і все більше хмурнішав. Письменник підійшов до нього. Гладун Френель, Жорж де Мальтрі, барон де Гравіль і граф де Мар антен оточили пані де Бюрн, яка, стоячи, розливала чай. Вона була ніби в вінку залицяльників. Ламарт іронічно звернув на те увагу свого приятеля й додав:

— А втім, вінок без самоцвітів, і я певен, що вона віддала б усі оті рейнські камінці за той діамант, якого їй бракує.

— Який діамант? — Спитав Маріоль.

— Та Бернгауз. Чарівний, невідпорний, незрівнянний Бернгауз! Той, для кого і влаштовано цей концерт, для кого зроблено це чудо: Масіваля умовили привезти сюди його флорентійську Дідону.

Андре, дарма що не дуже-то вірив, однак відчув, як серце його стиснулося від гострого болю.

— Чи вона його давно знає? — спитав він.

— О ні, найбільше днів десять. Але яких зусиль вона доклала за цю коротку кампанію і яку розвернула завойовницьку тактику. Коли б ви були тут — то посміялися б від душі!

— Он як? Чому?

— Вона зустріла його вперше в пані де Фремін. Того дня я там обідав. До Бернгауза у цій господі дуже прихильні, в чому ви можете переконатися: досить подивитися на нього зараз. Отож, як тільки вони познайомилися, наша чарівна приятелька пані де Бюрн заходилася завойовувати незрівнянного австрійця. І вона досягла свого, вона досягне, дарма що крихітка де Фремін переважає її зухвалістю, справжньою байдужістю і, мабуть, порочністю. Але наша приятелька де Бюрн досвідченіша в кокетуванні, вона більше жінка, я хочу сказати, жінка сучасна, тобто невідпорна завдяки мистецтву зваблювати, яке тепер заміняє колишні природні чари. І слід би навіть сказати, не мистецтво, а естетика — глибоке розуміння глибокої естетики. Вся її сила саме в тому. Вона чудово себе знає, бо любить себе більше за все на світі, і вона ніколи не помиляється, добираючи найкращого способу, як перемогти чоловіка та як набити собі ціну, щоб нас заполонити.

Маріоль заперечив:

— Я гадаю, ви перебільшуєте; зі мною вона трималася завжди дуже просто!

— Бо простота — це спосіб, саме відповідний для вас. Та я ж і не хочу сказати про неї нічого лихого; я вважаю, що вона переважає майже всіх їй подібних. Але це взагалі не жінки.

Кілька акордів, узятих Масівалем, змусили їх замовкнути, і пані де Братіан проспівала другу частину поеми, де вона показала себе справді Дідоною, величною своєю земною жагою і почуттєвим розпачем.

Але Ламарт не спускав оч. ей з пані де Фремін та графа фон Бернгауза, що сиділи поруч. Як тільки останній звук фортепіано завмер, заглушений оплесками, він сказав роздратовано, ніби вів далі якусь суперечку, ніби не погоджувався з суперником:

— Ні, то не жінки. Навіть найпорядніші з них — нікчеми, та ще й самі цьсго несвідомі. Що більше я їх узнаю, то менше відчуваю те солодке сп’яніння, яке має викликати в нас справжня жінка. Ці теж п’янять, але при цьому страшенно збуджують нерви, це не натуральне вино.

О, воно чудове для дегустації, але йому далеко до колишнього справжнього вина. Любий мій, адже жінка створена і послана на цей світ лише для двох речей, в яких тільки й можуть проявитися її справжні, великі, чудові властивості: для кохання й материнства. Я міркую, як пан Прю-дом 1. А ці от не здатні на кохання і не хочуть дітей; коли ж у них з недогляду родяться діти, це для них нещастя, а потім тягар. Справді, це потвори.

Маріоль, здивований гнівним тоном письменника та лихим вогником у його очах, спитав:

— То чого ж ви половину життя нробуваєте коло їхніх спідниць?

Ламарт жваво відповів:

— Чого? Чого? Та тому, що це мене, Їй-Богу, цікавить! А потім… а потім… що ж, ви забороните лікарям ходити до лікарні і спостерігати недуги? Такі жінки — моя клініка, та й годі.

Це міркування ніби заспокоїло його. Він додав:

— Ще й те сказати: я їх люблю, бо вони дуже сучасні. По правді кажучи, я такою ж мірою чоловік, як вони жінки. Коли я нібито заприязнюся з котроюсь із них, то мені втішно знаходити й спостерігати все те, що мене від неї відвертає, і я займаюся цим з такою самою цікавістю, з якою хімік приймає отруту, щоб випробувати її властивості.

Помовчавши, він почав знову:

— Тому я ніколи не піймаюся на їхній гачок. Я вдаюся до їхньої ж зброї, і то не гірше, ніж і вони, а може, й краще, і це мені стає в пригоді для моїх творів, а їм воно ні до чого, оте, що вони роблять. Чи ж не дурні вони? Це все пустоцвіти, чудові пустоцвіти, а котра з них і чутлива на свій лад, — тільки й того, що марніє з горя, коли старіється.

Слухаючи його, Маріоль почував, як його огортає смуток, гнітюча туга, ніби пронизлива вогкість негоди. Він знав, що взагалі письменник має слушність, але не хотів визнати його цілковиту правду.

Тому він почав, трохи дратуючись, сперечатися, не стільки, щоб оборонити жінок, скільки для того, щоб з’ясувати, чому в сучасній літературі їх зображують такими мінливо-розчарованими.

— За тих часів, коли романісти і поети вихваляли їх і збуджували в них мрійливість, вони шукали й гадали, що знаходять у житті відповідник того, що серця їхні передчували по книжках. Тепер ви вперто усуваєте все поетичне й привабливе і показуєте лише реальність, а вона нищить

усі ілюзії. А якщо, мій любий, нема кохання в книжках, то нема його й у житті. Ви створювали ідеали, і вони вірили в ваші творіння. Тепер ви лише художники правдивої дійсності, а слідом за вами й вони увірували в банальність життя.

Ламарт, що любив літературні суперечки, почав був заперечувати, але до них підійшла пані де Бюрн.

Того дня вона була чарівно вбрана і якось особливо гарна, а свідомість боротьби надавала їй відважного й зухвалого вигляду.

Вона сіла.

— Ось це я люблю, — мовила вона, — піймати двох чоловіків на розмові, коли вони говорять, не хизуючись переді мною. До того ж лише вас двох і цікаво послухати тут. Про що ви сперечаєтесь?

Ламарт, не бентежачись, тоном світського насмішника розказав про що йшла мова. Потім знову взявся доводити своє з ще більшим запалом, спонукуваний бажанням сподобатися, яке відчувають при жінках усі, хто прагне слави…

Вона одразу зацікавилася темою суперечки і, запалившись сама, взяла в ній участь, боронячи сучасних жінок дуже розумно, вміло й до ладу. Кілька фраз, незрозумілих для письменника, про те, що навіть і найпідозріліші жінки можуть бути вірні й віддані, змусили забитися Маріолеве серце. Коли ж вона пішла й сіла біля пані де Фремін, що вперто тримала коло себе графа фон Бернгауз а, то Ламарт і Маріоль, зачаровані її жіночою мудрістю й вишуканістю, одностайно визнали, що вона, безперечно, надзвичайна.

— Ось погляньте лише на неї! — додав письменник.

Ішов великий поєдинок. Про що вони говорили, австрієць і дві жінки? Пані де Бюрн підійшла саме в ту хвилину, коли тривале усамітнення двох людей, чоловіка й жінки, хоч би вони й подобалися одне одному, стає одноманітним. І вона порушила це усамітнення, розказавши обурено все, щойно чуте з Ламартових уст. Усе те, звичайно, могло стосуватися і пані де Фремін, усе те йшло від бстаннього завойованого нею поклонника, все те повторювалося при людині дуже тонкій, що зуміє зрозуміти. Знову розгорілася суперечка на вічну тему про кохання; і господиня дому знаком запросила Ламарта й Маріоля прилучитися до них. Потім, коли голоси залунали гучніше, вона покликала всіх інших*.

Знялася загальна суперечка, весела й палка; кожен уставив своє слово, а пані де Бюрн, приправляючи навіть найвтішніші свої думки дрібкою почуття, можливо, вдаваного, зуміла показати себе дотепною й забавною, бо того вечора вона справді була в ударі, була жвава, розумна й гарна, як ніколи.

IV

Як тільки Андре Маріоль залишив пані де Бюрн і чари її присутності почали розвіюватись, він відчув у самому собі й навколо себе, в тілі своєму, в душі і в цілому світі зникнення тієї втіхи життя, що підтримувала його й надихала від певного часу.

Що ж сталося? Нічого, майже нічого. Вона була дуже ласкава до нього наприкінці того вечора, раз чи двічі сказала йому поглядом: "Для мене тут нема нікого, окрім вас". І однак він почував, що вона призналася йому в чомусь, чого він волів би ніколи не знати. То теж було ніщо, майже ніщо; а проте він був уражений, як та людина, котра довідується, що його батько чи мати зробили якийсь негарний вчинок, коли дізнався, що протягом останніх трьох тижнів, тих трьох тижнів, які він вважав цілком відданими, присвяченими нею, як і ним самим, хвилина по хвилині, такому новому й такому яскравому почуттю їхнього розквітлого кохання, — вона вернулася до колишнього способу життя, зробила багато візитів, почала метушитися, укладати плани, відновила огидну любовну війну,

перемагала своїх суперниць, зваблювала чоловіків, з приємністю вислухувала компліменти і полонила своїми чарами інших, а не тільки його.

Уже! Вона вже захопилася всім цим! О, пізніше він би не здивувався. Він знався на світі, на жінках, на почуттях, він був досить розумний, щоб усе зрозуміти, і ніколи б не допустив у собі надмірної вимогливості і похмурої недовірливості. Вона була гарна, була створена, щоб подобатися, щоб приймати хвалу й банальні компліменти. З-поміж усіх вона вибрала його, віддалася йому сміливо й гордо. Він усе одно залишався б удячним рабом її примх і покірним свідком її життя — життя гарної жінки. Але щось мучилося в ньому, в тому темному куточку на дні душі, де криються найпотаємніші почування.

Він, певне, не мав рації і ніколи не мав її відтоді, як себе пам’ятав. Він проходив світом із зайвою настороженістю. Оболонка його душі була занадто ніжна. А через те жив він у самотності, боячись чвар і образ. Він не мав рації, бо ці образи майже завжди викликаються тим, що ми не терпимо в своїх ближніх рис, не властивих нам самим. Він це знав, бо часто таке спостерігав в інших; і все ж не міг погамувати свого хвилювання.

Звичайно, він не мав за що дорікати пані де Бюрн; коли вона протягом цих днів щастя, дарованих нею, тримала його віддалік од свого салону й ховала, то це ж тільки для того, щоб відвернути увагу, обдурити підглядачів, а потім спокійно належати йому. Чому ж той жаль увійшов йому до серця? Чому? Бо він думав, ніби вона віддалася йому вся цілком, а тепер зрозумів, відчув, що ніколи йому не пощастить заволодіти й неподільно володіти її різнобічною й товариською натурою.

Правда, він добре знав, що все життя зведене на хистких підвалинах, і досі з цим мирився, ховаючи своє незадоволення під зумисною відлюдкуватістю. Але цього разу йому здалося, що він нарешті осягнув ту безнастанно сподівану, безнастанно очікувану "повну міру". Але "повна міра" — не від світу сього.

Вечір минув сумно, і Маріоль намагався доказами розуму побороти своє тяжке враження.

Коли він ліг, це враження, замість розвіятися, ще зросло, а що він завжди пильно вивчав самого себе, то став дошукуватися найменших причин своїх нових душевних мук. Вони минали, йшли геть, знов поверталися, як легкі подуви крижаного вітру, примішуючи до його кохання біль, — поки що слабкий, далекий, але дошкульний, схожий на ті невиразні невралгії, викликані протягом, що загрожують жорстокими стражданнями.

Передусім він зрозумів, що ревнує вже не тільки як несамовитий коханець, але і як самець-власник. Доки він не побачив її знову серед чоловіків, її поклонників, він не знав цього почуття, хоча почасти й передбачав його, але уявляв його собі іншим, зовсім не таким, яким воно тепер обернулося. Коли він знов побачив свою кохану, яка в дні їхніх таємних і частих зустрічей, у пору їхніх перших обіймів, мала б замкнутися в усамітненні і в палкому почутті, коли він знов побачив її і помітив, що вона не менше, а може, ще й більше, ніж перше, захоплюється і тішиться тим самим нікчемним кокетуванням, що вона розтрачує себе перед першим-ліпшим, отож на долю її обранця можуть залишитися тільки крихти, то відчув, що ревнує тілом ще більше, ніж душею, і хоч це почуття невиразне, як невиявлена гарячка, але цілком певне, бо він засумнівався в ній.

Спочатку він засумнівався інстинктивно, завдяки глухій недовірі, що попала скоріше в його кров, ніж у думку, завдяки майже фізичному болю, що охоплює чоловіка, коли він не має певності в своїй подрузі. Засумнівавшись, він став підозрювати.

Що він таке для неї, нарешті? Перший коханець, десятий? Безпосередній наступник чоловіка, пана де Бюрна, чи, може, наступник Ламарта, Масіваля, Жоржа де Мальтрі, а може, попередник графа фон Бернгауза? Що йому відомо про неї? Що вона чарівно гарна, що вона вишукана, розумна, витончена, дотепна, зате непостійна, швидко

втомлюється, знесилюється, пересичується, що вона найбільше закохана в саму себе і безмежно кокетлива. Чи мала вона коханця — або й коханців — перед ним? Коли б вона їх не мала, хіба віддалася б вона йому так одважно? Звідки взялася б у неї сміливість зайти до кімнати в готелі вночі? Хіба прийшла б вона потім так легко в отейльський флігель? Перше ніж прийняти його запрошення, вона тільки поставила кілька запитань, цілком природних для досвідченої і обачливої жінки. Він відповів їй, як чоловік обережний, звичний до таких побачень; а вона одразу сказала "так", довірлива, заспокоєна, певне вже маючи досвід давніших пригод.

З якою стриманою владністю постукала вона до тої хвірточки, що за нею він чекав на неї, мало не мліючи, з тремтячим серцем! Як певно вона увійшла, без видимого хвилювання, тим тільки заклопотана, що можуть її побачити із сусідніх будинків. Як вона одразу відчула себе неначе вдома в цьому непевному притулку, найнятому й умебльованому для її гріховних утіх! Чи могла б жінка, навіть одважна, вища за житейську мораль, зневажлива до забобонів, але недосвідчена, чи ж могла б вона так спокійно поринути в невідомість цієї першої зустрічі? Хіба не відчула б вона душевного збентеження, вагання, інстинктивної боязні, ступаючи на цей шлях, хіба не відчула б вона всього того, коли б не мала досвіду в таких любовних пригодах, коли б звичка до таких речей уже не притупила її природженої соромливості?

Розпалений болісною нестерпною гарячкою, що її душевні муки збуджують у теплій постелі, Маріоль борсався, захоплений ланцюгом своїх підозрінь, як людина, котра сунеться вниз по схилу. Інколи він пробував спинити їхній потік і розбити їхню послідовність; шукаючи, знаходячи, утішаючись тими розумними і заспокійливими міркуваннями, але в ньому таївся паросток страху, і він не міг стримати його зростання.

А проте за що мав він їй дорікати? Хіба лише за те, що вона не цілком схожа на нього, що вона розуміє життя не так, як він, та що чутливі струни її серця не зовсім у згоді з його струнами?

Другого дня, тільки-но він прокинувся, в ньому стало зростати, як голод, бажання знов бачити її, зміцнити біля неї свою ослаблу довіру, і він чекав призначеної години, щоб вирушити туди з першим офіційним візитом.

Коли він увійшов до маленької вітальні, де пані де Бюрн на самоті писала листи, вона встала йому назустріч, простягаючи обидві руки.

— Ах! Добридень, любий друже, — мовила вона з такою живою й щирою втіхою, що всі погані думки, тінь яких ще витала в його душі, миттю розвіялися.

Він сів біля неї й одразу почав говорити їй, як він її любить, бо тепер він її любив уже не так, як перше. Він ніжно з’ясував їй, що на світі є дві породи коханців: одні шаленіють від жадання, але їхній шал спадає на другий же день після перемоги; інших же володіння скоряє й прихиляє; у них у парі з чуттєвим коханням ідуть духовні невисловлені поклики, які поривають чоловіче серце до жінки, і це зводить у велику неволю, неволю цілковитого й болісного кохали*.

Так, болісного, завжди болісного, хоч би яке щасливе воно було, бо ніщо, навіть у найінтнмніші хвилини, не заспокоює потреби в тій, кого ми носимо в своєму серці.

Пані де Бюрн слухала його зачарована, вдячна і зворушена його словами, як зворушується глядач, коли якийсь артист захоплено грає роль, і ця роль хвилює нас, відгукуючись луною у нашій власній душі. І це справді було як луна, бентежна луна щирої жаги; але не в ній кричала та жага. Проте вона була дуже рада, що збудила таке почуття, дуже рада, що це сталося з людиною, яка може так його висловлювати, з людиною, яка справді дуже їй подобається, до якої вона починає дуже прихилятися, яка стає все більше й більше потрібна не для її тіла, а для її таємничого жіночого єства, такого жадібного до пестощів, хвали, покори; була така рада, що їй хотілося обняти його, підставити йому свої уста,

віддати себе всю, аби тільки він і далі так її кохав. Бона йому відповідала без хитрощів і манірної соромливості, з великою майстерністю, якою наділені деякі жінки, даючи йому зрозуміти, що він і так багато досяг в її серці. І, сидячи в цій вітальні, куди того дня випадково ніхто не прийшов аж до смеркання, вони пробули удвох, розмовляючи про одне й те саме, пестячи одне одного словами, які мали неоднакове значення для їхніх душ.

Уже принесли лампи, коли приїхала пані де Братіан. Маріоль пішов; пані де Бюрн проводжала його до великої вітальні, і він спитав:

— Коли я вас побачу там?

— Хочете в п’ятницю?

— Звичайно, о котрій годині?

— Як завжди — о третій.

— До п’ятниці. До побачення. Я обожнюю вас!

Чекаючи того побачення два дні, він виявив у собі, він

відчув таку порожнечу, якої не зазнавав ніколи. Йому бракувало цієї жінкн, і ніщо, окрім неї, для нього не існувало. А що ця жіяка була недалеко, була доступна і лише світські умовності заважали йому бути з нею щохвилини, навіть жжтж коло неї, то він побивався у своїй самоті, в безконечній течії хвилин, які спливають так повільно, потерпав від цілковитої незмоги здійснити таку просту річ.

У п’ятницю він нрнйшов на побачення на три години раніш; але йому подобалося чекати там, куди вона має прийти; це заспокоювало його після того, що він вистраждав, подумки чекаючи її в тих місцях, куди вона прийти не могла.

Він став біля хвіртки задовго перед тим, як мало вибити три довгожданних удари, а почувши їх, затремтів з нетерплячки. Він обережно, трохи висунувши голову, визирнув у провулок. Там не було ні душі. Хвилини здавалися йому болісно довгими. Він раз у раз діставав годинника, і, коли стрілка дійшла до половини, йому почало здаватися, ніби він стоїть на цьому місці з давніх-давен. Зненацька він уловив легеньку ходу, а коли вона рукою в рукавичці тихо постукала в дерев’яні дверцята, він забув пережиту муку, що розтанула в подяці до неї.

Трохи задихана, вона спитала:

— Я дуже спізнилася?

— Ні, не дуже.

— Уявіть собі, мені замалим не перешкодили. У мене був повен дім, і я зовсім не знала, як їх спровадити. Скажіть, ви найняли цей будиночок на своє ім’я?

— Ні. А чому ви питаєте?

— Щоб знати, кому прислати депешу, коли буде якась несподівана перешкода.

— Я — пан Ніколь.

— Чудово. Я не забуду. Боже, як хороше тут у садку.

Квіти садівник дбайливо доглядав, поповнюючи і примножуючи їх, бо переконався, що замовник платить щедро, не торгуючись; тепер вони вирізнялись серед моріжка п’ятьма великими запашними острівцями.

Вона спинилася біля лавки, напроти грядки з геліотропом, і сказала:

— Посидьмо трохи тут. Я вам розкажу одну смішну пригоду.

І вона поділилася з ним зовсім свіжою пліткою, під враженням якої ще була. Казали, ніби пані Масіваль, колишня коханка композитора, з якою він потім одружився, пробралася, оскаженіла з ревнощів, до пані де Братіан у розпалі вечора, коли маркіза співала під акомпанемент композитора, і влаштувала дику сцену; ось наслідок — лють італійки, подив і зловтіха гостей.

Розгублений Масіваль спробував вивести, витягти дружину, але та била його по обличчю, рвала бороду й волосся, кусалася і дерла на ньому одежу. Вп’явшись у нього, вона тримала його, а Ламарт і двоє лакеїв, прибігли на галас, силкувалися звільнити його з пазурів тієї ошалілої фурії.

Спокій настав лише тоді, як подруясжя поїхало. Відтоді музикант ніде не показується, а романіст, свідок тієї сцени, всюди розповідає про випадок з незрівнянною дотепністю й фантазією.

Пані де Бюрн була така схвильована й поглинута цією історією, що тільки про неї й говорила. Імена Масіваля й Ламарта не сходили з її вуст, і це дратувало Маріоля.

— Ви тільки що довідалися про це? — спитав він.

— Авжеж, якусь годину тому.

Він гірко подумав: "То ось чому вона спізнилася".

Потім спитав:

— Підемо до кімнати?

Вона покірно й неуважно прошепотіла:

— Ходімо.

Коли вона за годину розлучилася з ним, бо дуже поспішала, він сам повернувся до самотнього будиночка й сів на низенькому кріслі в їхній спальні. В цілій його істоті, в його душі залишилося враження, що він володів нею не більше, ніж коли б вона й зовсім не прийшла, і в ньому розверзлася чорна безодня, в глибину якої він дивився. Він нічого там не бачив, він не розумів. Він перестав розуміти. Якщо вона й не ухилялася від його обіймів, то ухилялася від його ніжного кохання, бо їй давно бракувало бажання належати йому. Вона не відмовлялася віддатися, вона не тікала, але серце її, очевидно, не ввійшло в цей будинок разом із нею. Воно зосталося десь далеко-далеко, блукаючи, заклопотане дрібничками.

Тоді він ясно зрозумів, що тепер любить її тілом так само, як і душею, а може, й більше. Розчарування, що залишилось після марних пестощів, запалювало в ньому шалене бажання кинутися їй услід, вернути її й знову оволоДіти нею. Але нащо? Для чого? Адже ж її нестала думка заклопотана сьогодні чимсь іншим! Отже, треба чекати, треба чекати дня й години, коли цій вічно непостійній коханці серед інших примх спаде примха відчувати себе закоханою в нього.

Він пішов додому не поспішаючи, важкою ходою, дуже втомлений, понурий, знесилений життям. І тут він згадав, що вони не призначили наступної зустрічі — ні в неї, ні десь-інде.

V

До'початку зими вона була більш чи менш вірна їхнім побаченням. Вірна, але не точна.

Перші три місяці вона приходила з запізненням від сорока хвилин до двох годин. А що через осінні дощі Маріолеві доводилося чекати під парасолькою біля садової хвіртки, в болоті, дрижачи з холоду, то він звелів поставити дерев’яну будку, щось ніби сіни, з дахом і стінами, щоб не застуджуватися при кожній їхній зустрічі.

Дерева стояли голі, на місці троянд та інших рослин тепер простяглися високі й широкі грядки з білими, рожевими, фіалковими, пурпуровими, жовтими хризантемами, які ширили свій гострий і терпкий аромат, трохи сумовитий аромат великих благородних пізніх квітів у вогкому повітрі, просяклому смутним запахом дощу, що мочив опале листя. Хризантеми рідкісних сортів, уміло дібрані, з майстерно підкресленими відтінками були посаджені перед входом до будиночка великим мальтійським хрестом ніжних переливчастих тонів, і коли Маріоль проходив біля цього, вигаданого його садівником, квітника, де розпускалися все нові надзвичайні квітки, серце у нього стискалося від думки, ніби цей квітучий хрест означає могилу.

Він спізнав тепер довгі години чекання в будочці за хвірткою. Дощ лляв на солом’яну стріху — так він звелів накрити будку — і стікав з неї по дощаних стінах, і щоразу, сидячи в тій каплиці чекання, він перебирав у душі ті самі думи, повторював ті самі міркування, переходив через ті самі надії, ті самі турботи й той самий розпач.

Для нього то була непередбачена, безнаставна моральна боротьба, завзята, виснажлива боротьба з чимось невловимим, з чимось, чого, може, й не існувало: боротьба за сердечну ніжність цієї жінки. Які чудні були їхні побачення!

То вона приходила весела, жвава, з охотою побазікати, й сідала, не знімаючи капелюшка та рукавичок, не підіймаючи вуалі, навіть не поцілувавши його. В ті дні вона часто забувала поцілувати його. В голові їй роїлася сила сторонніх думок, куди цікавіших, ніж бажання торкнутися губами коханця, — а його мучив розпачливий запал. Він сідав біля неї, серце й уста його були повні пекучих слів, що не знаходили виходу. Він

слухав її, відповідав їй, нібито дуже цікавлячись тим, що вона розказувала, інколи пробував взяти її за руку, і вона давала її несвідомо, дружньо й спокійно.

То вона здавалася чуйнішою, прихильнішою до нього, але, кидаючи на неї турботний погляд, проникливий погляд коханця, безсилого скорити її цілком, він розумів, угадував: та відносна ніжність пояснюється тим, що сьогодні її думка не схвильована і не відвернена ніким і нічим.

Та ще й ті її постійні запізнення доводили Маріолеві, як мало поривалася вона на ці зустрічі. Спішиш до того, кого любиш, хто подобається, хто приваблює до себе; але ніколи не поспішаєш до того, хто мало надить, і завжди знаходиться якась причина, щоб затримати або перервати поїздку чи щоб відсунути прикру годину. Чудне порівняння з самим собою уперто спадало йому на думку. Влітку потяг до холодної води змушував його поспішати з ранковим туалетом, щоб швидше прийняти душ; а в мороз він знаходив стільки всяких дрібниць, які треба було зробити, перш ніж вийти, що приходив до ванного закладу на цілу годину пізніше, ніж звичайно. Отейльські побачення були для неї тим самим, що душ узимку.

Від деякого часу вона стала пропускати побачення, відкладати їх на другий день, в останню, хвилину надсилала депешу — здавалося, вишукувала відмовки і завжди знаходила цілком слушні причини, але вони все ж кидали його в нестерпну душевну тривогу й фізичну знемогу.

Коли б вона хоч чимось виявляла збайдужіння до нього, якусь втому від його пристрасті, що, як вона бачила й почувала, все зростала, то він би міг розсердитися, потім образитися, потім затужити і нарешті заспокоїтися. Але вона, навпаки, здавалася, як ніколи, прихильною до нього, як ніколи, підлещеною його коханням, гордою ним, але відповідала йому лише друяшьою ласкою, що вже починала викликати ревнощі в інших її поклонників.

Хоч би як часто він бував у неї, їй завжди цього здавалося замало, і в тій телеграмі, що сповіщала Андре про якусь перешкоду для побачення в Отейлі, вона завжди настирливо просила його прийти на обід або посидіти годину ввечері. Спочатку він уважав ті запросини за бажання винагородити мого, потім мусив зрозуміти, що їй просто дуже приємно його бачити, приємніше, ніж усіх інших, що вона справді потребувала його, його любовної мови, його закоханого погляду, близькості, прихильності, яка ніби оповивала, потребувала стриманих пестощів його присутності. їй треба було того всього, як ідолові, щоб бути справжнім Богом, потрібна чиясь молитва й віра. В порожній каплиці він завжди лише різьблене дерево. Але, як тільки хоч один віруючий ввійде до храму, стане поклонитися, благати, надати ннщь, стогнати від запалу, сп'янілий од своєї віри, — ідол робиться рівний Брамі, Аллахові або Ісусові, бо кожна любима істота є наче Бог.

Пані де Бюрн більше, ніж усяка інша жінка, почувала себе створеною для ролі фетиша, для місії, яку природа призначила жінкам, — бути предметом обожнювання і домагання, тріумфувати над чоловіками своєю красою, грацією, чарами та кокетуванням.

Вона справді була тією жінкою-богинею, делікатною, презирливою, вибагливою й гордою, що її культ закоханих самців звеличує й обожнює, як фіміам.

Однак свою прихильність до Маріоля і очевидну симпатію до нього вона виявляла майже відверто, не боячись пліток, а може, не без таємного бажання роздратувати й розпалити інших. Тепер уже майже не можна було прийти до неї, щоб не застати його там. Він сидів завжди у великому кріслі, яке Ламарт називав "жерцевим троном", і вона відчувала щиру втіху, проводячи цілі вечори з ним на самоті, розмовляючи й слухаючи його.

їй усе більше подобалося те потаємне життя, що він їй розкривав, і безнастанне спілкування з приємною, освіченою, вихованою людиною, яка належала їй, стала її власністю, як дрібнички, розкидані на її столі.

Вона й сама помалу все більше розкривалася перед Маріолем, ділячись із ним своїми думками, своїми таємними мріями в чутливих признаннях, що їх так само приємно робити, як і вислухувати. Вона почувалася з ним вільнішою, щирішою, одвертішою, природнішою, ніж з іншими, й любила його за те більше, ніж інших. Як усякій жінці, їй було любо почувати, що вона справді щось дарує, довіряє комусь усю свою внутрішню сутність, чого раніше ніколи не робила.

Для неї то було багато, але для нього замало. Він чекав, він усе ще сподівався на велику остаточну перемогу над істотою, що віддає в пестощах усю свою душу. Одначе ті пестощі вона, здавалося, вважала за непотрібні, прикрі, навіть тяжкі. Вона корилася їм, навіть не без почуття, але швидко втомлювалася, і та втома, без сумніву, викликала в ній нудьгу.

Навіть найлегші, найнезначніші пестощі ніби стомлювали й нервували її. Коли він, розмовляючи, брав її руку й цілував її пальці, легенько вбираючи їх губами, як цукерки, їй, очевидно, завжди хотілося висмикнути їх, і він відчував у її руці мимовільний опір.

Коли, йдучи від неї, він припадав довгим поцілунком до її шиї, між комірцем сукні та золотими кучериками на потилиці, вдихаючи аромат у складках матерії, що торкалися до шкіри, вона завжди злегка відсувалася й ледве помітно ухилялась від доторку його вуст.

Він відчував це, як удар ножа, і повертався додому з ранами, що безперестанно кривавілй в самотності його кохання. Чому їй не дано було пережити бодай короткий період захоплення, що буває майже у всіх жінок після добровільного й безкорисливого дару свого тіла? Часто він триває недовго, потім настає втома, а далі огида. Але як рідко трапляється, що він зовсім не настає— ні на день, ні на годину! Ця жінка зробила з нього не коханця, а якогось чутливого свідка свого життя.

На що він скаржиться? Ті, що віддаються геть зовсім, може, не дарують так багато?

Він не скаржився: він боявся. Він боявся іншого — того, хто з’явиться зненацька, кого вона зустріне завтра або позавтра, хоч би хто він був — художник, світський лев, офіцер, актор, того, хто вродився її— жіночим очам на вподобу і подобається їй лише тому, що він той самий, хто вперше викличе в ній владне бажання розкрити свої обійми.

Він уже ревнував її до того майбутнього, як часом ревнував до невідомого минулого; зате всі приятелі молодої жінки вже починали її ревнувати до нього. Воци говорили про це між собою, а іноді навіть наважувалися на обережні й неясні натяки при ній. Одні вважали, що він її коханець. Інші згоджувалися з думкою Ламарта й запевняли, що вона, як завжди, бавиться ним, що морочить йому голову, а їх доводить до озлоблення й розпачу — та й більше нічого. Занепокоївся і її батько, він зробив їй кілька зауважень, але вона вислухала їх згорда. І що більше зростала навкруги неї балаканина, то з більшою впертістю вона відверто віддавала перевагу Маріолеві, давно суперечачи своїй звичайній обачності.

Але його трохи непокоїли ті поголоски. Він їй сказав про це.

— Що мені до того! — мовила вона.

— Якби ж ви хоч справді мене любили!

— А хіба ж я вас не люблю, мій друже?

— І так, і ні. Ви дуже любите мене в себе вдома і мало — в іншому місці. А я волів би навпаки — для себе і навіть для вас.

Вона засміялася і шепнула:

— Кожен робить те, що може.

Він заперечив:

— Коли б ви знали, як на мене впливають мої марні зусилля зворушити вас. То в мене таке враження, ніби я хочу вхопити щось невловиме, то я ніби обіймаю кригу, а вона мене заморожує і тане в моїх руках.

Вона нічого не відповідала, бо не полюбляла розмов на цю тему. В неї з’явився той неуважний вираз, що бував часто в Отейлі.

Він не зважився наполягати. Він дивився на неї, як дивляться в музеї на коштовні речі, котрі не можна винести з собою.

Його дні, його ночі обернулися в безконечні години страждання, бо він жив з невідчепною думкою, навіть більше — невідступним почуттям, що вона його і не була, що вона скорена й нескорена, віддалася й не належить йому. Він жив коло неї, зовсім близько, але вона залишалася все тією ж далекою, і він любив її з усією незаспокоєною жадобою душі й тіла. Як і на початку їхнього зв’язку, він почав писати до неї. Одного разу він уже подолав чорнилом її цноту; може, чорнилом йому вдасться перемогти і це останнє— внутрішній і таємний опір. Він став одвідувати її рідше, зате майже щоденно твердив їй у листах про марність свого любовного пориву. Час від часу, коли вони бували особливо красномовні, палкі, скорботні, вона відповідала йому. Її листи, зумисно позначені опівнічною годиною, другою або навіть третьою годинами ночі, були ясні, точні, добре обмірковані та прихильні, вони підбадьорювали й доводили до розпачу. В тих листах було багато розуму, дотепу, навіть фантазії. Але хоч скільки б він їх перечитував, хоч як би вважав їх за справедливі, розумні, гарно написані, милі, приємні для його чоловічої пихи, він не знаходив у них душі. Душі в них було не більше, ніж поцілунків, що їх вона дарувала в отейльському флігелі.

Він дошукувався причини. І, проказуючи ці листи напам’ять, він зрештою так добре їх вивчив, що збагнув причину: бо в писанні узнаєш людину найкраще. Слова засліплюють і одурюють, бо їх супроводжує міміка, оскільки видно, як вони зриваються з вуст, а вуста подобаються, і очі ваблять. Але чорні слова на білому папері — сама оголена душа.

Завдяки красномовству, професійній спритності, звичці орудувати пером для розв’язання всіляких буденних справ, чоловікові часто щастить приховувати свою натуру за безособовим — діловим чи літературним — стилем. А жінка пише майже лише для того, щоб поговорити про себе, і в кожне слово вкладає трохи себе самої. їй невідомі хитрощі стилю, і в простодушних виразах вона зраджує себе цілком. Він пригадав листи й мемуари славетних жінок, прочитані ним. Як яскраво виступали там усі вони — і манірниці, і дотепні, й чулі! А листи пані де Бюрн його особливо вражали тим, що в них ніколи не виявлялося найменшої чулості. Ця жінка думала, але не почувала. Він пригадав собі інші листи. Він одержував їх багато. Одна міщаночка — вона зустрілася йому під час подорожі і любила його три місяці,— писала йому чудові листи, сповнені трепету, дотепності і несподіванок. Він навіть дивувався гнучкості, мальовничій вишуканості та розмаїтості її стилю. Чим пояснити той дар? Тільки тим, що вона була дуже чутлива, та й годі. Жінка не вибирає виразів; їх підказує її розумові щире почуття; вона не копається в словниках. Коли вона сильно почуває, то висловлюється дуже влучно, легко й без штукарства, під впливом своєї мінливої щирості.

Саме непідробну сутність своєї коханки силкувався він знайти в рядках, які вона писала йому. Вона писала ласкаво й тонко. Але чому в неї не знаходилося для нього чогось іншого? Він-то знайшов для неї слова правдиві, палкі, як жар!

Коли слуга подавав йому пошту, а він поглядом відшукував жаданий почерк на конверті і пізнавав, його проймав мимовільний трепет, серце починало калатати. Він простягав руку і брав листа. Ще раз дивився на адресу і розривав конверт. Що вона йому скаже? Чи буде там слово "любити"? Ніколи вона його не писала, ніколи не вимовляла, не додавши

"дуже": "Я вас дуже люблю", "Я вас палко люблю", "Хіба ж я вас не люблю?" Він добре знав ці вирази, що втрачали сенс від того, їцо до них додається. Хіба можуть існувати якісь мірки, коли когось опановує кохання? Хіба можна судити, чи ти добре кохаєш, чи погано? Дуже любити — як це мало! Коли любиш — просто любиш, ні більше, ні менше. Це не потребує ніяких додатків. Поза цим словом не можна нічого ні придумати, ні сказати. Воно коротке, воно самодостатнє. Воно стає тілом, душею, життям, цілою істотою. Його почуваєш як пал крові, вдихаєш як повітря, носиш у собі як Думку, бо воно стає єдиною Думкою. Крім нього, ніщо не існує. Це не слово,'це невимовний стан, зображений кількома літерами. Хоч би що ти робив, ти нічого не робиш, нічого не бачиш, нічого не відчуваєш, нічим не тішишся, ні від чого не страждаєш так, як раніш. Маріоль став здобиччю цього короткого дієслова; і його погляд пробігав по рядках, шукаючи хоч ознаки ніжності, подібної до його почуття. Правда, він знаходив там лише те, що дозволяло казати самому собі: "Вона дуже мене любить", але аж ніяк не вигукнути: "Вона мене любить!" Вона в листуванні провадила далі гарний і поетичний роман, початий на горі Сен-Мішель. То була любовна література, але не любов.

Скінчивши читати й перечитувати, він замикав у шухляді ті милі листи, що викликали в ньому розпач, і сідав у кріслі. Вже багато тяжких годин провів він так.

З часом вона почала відповідати рідше, їй, напевне, обридло складати фрази і говорити все про одне й те саме. До того ж вона переживала смугу світських хвилювань; і Андре відчував те з гострим болем, що його завдають стражденним серцям дрібні прикрості.

Тієї зими давалося багато балів. Якийсь вихор забав охопив і закрутив Париж. Цілі ночі по місту їздили фіакри й карети, за піднятими шибками яких мигтіли, мов білі привиди, постаті пишно вбраних жінок. Усі розважалися: тільки й було розмов, що про вистави й бали, ранкові та вечірні прийоми. Ця жадоба розваг, ніби якась пошесть, раптом охопила всі шари суспільства і не минула й пані де Бюрн.

Почалося це з балетної вистави в австрійському посольстві, де її краса мала великий успіх. Граф фон Бернгауз познайомив її з дружиною посла, княгинею фон Мальтен, яку вона зразу й остаточно зачарувала. Вона за короткий час стала приятелькою княгині, а через неї швидко поширила свої стосунки в найвишуканіших дипломатичних і великосвітських колах. Її грація, чарівність, розум, елегантність, її рідкісна дотепність сприяли її швидкому тріумфу, зробили її модною, висунули в перший ряд, і найти — тулованіші жінки Франції захотіли бувати в неї.

Щопонеділка цілий ряд карет з гербами стояв уздовж тротуару на вулиці генерала Фу а, і лакеї розгублювалися, плутаючи герцогинь з маркізами, графинь з баронесами, коли виголошували ці гучні імена в дверях віталень.

Все це п’янило її. Компліменти, запрошення, шана, відчуття, що вона стала однією з тих улюбленицъ, яких Париж вітає, пестить, обожнює, доки триває його захват; радість від свідомості, що її так пестять, запрошують, милуються нею, що вона всюди бажана, викликала в її душі гострий напад снобізму.

Її артистичний клан спробував був боротися, і цей бунт об'єднав усіх її давніх друзів. Навіть Френеля вони прийняли і зарахували до своїх лав, і він став силою в тій лізі; а очолив її Маріоль, бо всі знали про його вплив на пані де Бюрн та її прихильність до нього.

Але сам він, спостерігаючи, як вона літає у вихорі запаморочливих світських успіхів, нагадував дитину, що дивиться, як летить червона повітряна куля, випущена з рук.

Йому здавалося, ніби вона зникає в чепурній, яскравій, танцюючій юрбі, іде далеко-далеко від солодкого таємного почуття, що він його так сподівався, і він став ревнувати її до всіх і до всього, до чоловіків, до жінок, до речей. Він ненавидів увесь спосіб її життя, всіх, хто її оточував,

усі бенкети, куди вона ходила, бали, музику, театри, бо все те забирало її частками, поглинало її дні та її вечори; а для спілкування з ним їй залишалися тільки рідкі вільні години. Його так мучила ця затаєна образа, що мало не заслаб, і почав приходити до неї з таким змарнілим обличчям, що вона якось запитала:

— Що з вами? Ви так змінилися, так стали худнути.

— Зі мною те, що я занадто кохаю вас, — сказав він.

Вона кинула на нього вдячний погляд.

— Не можна любити занадто, мій друже.

— І це ви так говорите?

— Звичайно.

— І ви не розумієте, що я вмираю від того, що кохаю вас марно?

— Передусім ви мене кохаєте не марно. А потім, від цього не вмирають. Нарешті, всі наші друзі заздрять вам, а це є доказ того, що зрештою я ставлюся до вас не так уже й погано.

Він узяв її за руку.

— Ви не розумієте мене!

— Ні, я добре розумію.

— Чи ви чуєте, як я безнастанно, в розпачі кличу ваше серце?

— Чую.

— І що ж?

— І… то мені дуже прикро, бо я вас кохаю без краю.

— Іншими словами, ви кажете мені: "Будьте такою, як я: думайте, почувайте і висловлюйтесь, як я". Але я не можу так, мій бідний друже. Я така, яка є. Треба мене приймати такою, якою я створена, такою я вам віддалася, я не шкодую за тим і не хочу відступати: адже ви для мене — найдорожчий за всіх на світі.

— Ви не любите мене.

— Я люблю вав найбільшою любов’ю, на яку я здатна. Якщо вона така, а не інакша, і не може бути сильнішою, то хіба ж це моя вина?

— Коли б я був певен того, то я б, може, задовольнився тим, що є.

— Що ви хочете цим сказати?

— Я хочу сказати, що вважаю вас здатною кохати по-іншому, але вже не вірю в те, що можу викликати в вас справжнє кохання.

— Ні, мій друже, ви помиляєтесь. Ви мені дорожчий, ніж будь-хто колись був і буде. Принаймні я в цьому переконана. У мене велика заслуга перед вами в тому, що я не брешу, не підробляюсь під ваш ідеал, у той час як багато жінок зробили б інакше. Будьте вдячні мені за це, не хвилюйтеся, не нервуйтеся; вірте в моє щире кохання, воно належить вам цілком.

Він прошепотів, розуміючи, які вони далекі одне від одного:

— Яке чудне розуміння любові і яка чудна манера говорити про неї? Я справді той, кого ви часто хочете мати на стільці поруч себе. Для мене ж

ви — цілий світ; я знаю в ньому тільки вас, почуваю вас одну, мені треба тільки вас.

Вона ласкаво всміхнулася й відповіла:

— Я це знаю, відчуваю, розумію. Я в захваті від цього, і я кажу: любіть мене так завжди, коли це можливо, бо для мене це справжнє щастя; але не примушуйте мене грати перед вами комедію, мені це було б важко, та й це не гідне нас. З деякого часу я вже відчуваю, як назріває ця криза, вона для мене болюча, бо я дуже прив’язана до вас, але я не можу переламати свою натуру аж так, щоб зробити її подібною до вашої. Беріть мене таку, яка я є.

Він раптом сяитав:

— Чи ви думали, чи ви гадали хоч один день, хоч одну годину, до того чи пізніше, що могли б покохати мене інакше?

їй важко було відповісти, і вона міркувала кілька хвилин.

Він почекав з тривогою і знов почав:

— Бачите, ви самі добре усвідомлюєте, що мріяли зовсім про інше.

Вона прошепотіла повільно:

— Я могла на якусь мить помилятися в собі самій.

Він скрикнув:

— Ах, які тонкощі, яка психологія! Про сердечні пориви так не говорять!

Вона все ще міркувала, зайнята власною думкою, цим самоаналізом, самовивченням, а потім додала:

— Перш ніж полюбити вас, як я тепер вас люблю, можливо, мені на одну мить повірилося, що я буду більше… більше захоплена вами… але тоді, я напевне, була б не така проста, не така відверта… може, не така щира згодом.

— Чому не така щира згодом?

— Бо ви замикаєте кохання в формулу: "все або нічого", а "все або нічого", по-моєму, означає: "спочатку все і потім нічого". А ось коли починається це "нічого", то жінка вдається до брехні.

Він заговорив дуже схвильований:

— Але ви не розумієте мого горя й моєї муки, коли я думаю, що ви могли б кохати мене інакше. Вам це привиділося, отже, покохаєте когось іншого.

Вона, не вагаючись, відповіла:

— Не думаю.

— А чому? Справді — чому? Якщо ви мали передчуття кохання, якщо вас торкнулося віяння нездійсненної й нестерпної надії злитися своїм життям, душею й тілом з іншою істотою, зникнути в ній і всотати її в себе, якщо ви відчули можливість того невимовного душевного стану, то рано чи пізно ви могли зазнати його.

— Ні. Моя уява ошукала мене й сама ошукалася. Я віддаю вам усе, що можу віддати. Я багато про це думала відтоді, як стала вашою коханкою. Завважте, я нічого не боюся, навіть слів. Справді, я переконана, що не можу кохати ані більше, ані краще, ніж кохаю тепер.

Бачите, я говорю з вами, як сама з собою. Я чиню так тому, що ви дуже розумний, все розумієте, до всього доскіпуєтеся і що нічого від вас ховати — найкращий, єдиний спосіб зв'язати вас міцно і надовго. Ось чого я сподіваюся, мій друже.

Він слухав її так, як п’є той, хто вмирає від спраги, він упав навколішки, припав обличчям до її сукні. Він тулив до вуст її маленькі ручки, проказуючи: "Дякую! Дякую!" Коли він підвів голову й поглянув на неї, то в неї на очах було дві сльози. І, обвивши руками голову Андре, вона ніжно пригорнула його до себе, нахилилася й поцілувала його в очі.

— Сядьте, — мовила вона. — Не дуже обачно ставати тут навколішки передо мною.

Він сів, і, після того як вони кілька хвилин мовчки дивилися одне на одного, вона спитала, чи не проведе він її колись днями на виставку скульптора Предоле, про якого стільки говорять. Вона має в своїй прибиральні чудову статуетку його роботи — бронзового амура, що наливає воду до ванни, — і їй хочеться побачити зібрані у Варен-ській галереї усі твори цього прекрасного митця, що ось уже цілий тиждень зводить із розуму Париж.

Вони призначили день, і Маріоль підвівся, збираючись іти.

— Хочете зустрітися завтра в Отейлі? — запитала вона пошепки.

— Ще б пак!

І він пішов, приголомшений радощами, сп’янілий од того, "а може", що ніколи не вмирає в закоханому серці.

VI

Карета пані де Бюрн, запряжена парою коней, швидко котилася по вулиці Гренель. Стояли перші дні квітня, але спізнілий дощ із снігом та градом стукотів у шибки карети й відскакував на брук, уже посиланий білими зернятками. Люди під парасольками ішли квапливо, ховаючись у підняті коміри пальт. Після двох тижнів чудової погоди вернувся огидний передвесняний холод і знов морозив і пощипував шкіру.

Поставивши ноги на грілку з окропом, загорнувшись у пухнасте й тонке хутро, яке зігрівало її крізь сукню своїми вкрадливими й ніжними пестощами, такими любос-но-приємними її шкірі, що так боялася дотиків, молода жінка з прикрістю думала про те, як найпізніше через годину їй треба буде найняти фіакра, щоб їхати до Маріоля в Отейль.

їй дуже хотілося послати йому телеграму, але вже два місяці вона дала собі слово вдаватися до цього якомога рідше, всіма силами намагаючись любити його так, як любив її він.

Побачивши, як він страждає, пані де Бюрн розжалобилася, а після тої розмови, коли в пориві щирого розчулення поцілувала його очі, вона справді стала з ним ніжніша й лагідніша.

Дивуючись зі своєї мимовільної байдужості, вона питала себе, чи не полюбить вона його кінець кінцем, як багато жінок люблять своїх коханців? Бо ж почувала до нього глибоку прихильність, він подобався їй більше за всіх.

Причиною такої безтурботної неуважності в любові могли бути тільки лінощі її серця, а ті лінощі можна перемогти, як і всякі інші.

Вона спробувала. Вона намагалася запалити себе, думаючи про нього, "намагалася надихнути себе в дні побачень. Інколи їй це спразд ^вдавалося так, як ото лякаєш самого себе вночі, думаючи *дро злодіїв та привидів.

Вона навіть змушувала себе, трохи захоплюючись цією грою в жагу, бути лагіднішою, бути ніжнішою. Спочатку це в неї виходило, і він п’янів до нестями.

Тоді вона повірила, ніби в ній розгорається запал, подібний до того, який, вона відчувала, палить його. Її колишня надія на кохання, яка то спалахувала, то гасла і здалася здійсненною того вечора, коли вона, мріючи в біло-молочному нічному тумані біля бухти Сен-Мішель, зважилася віддатись, знов відродилася, не така привабна, менше овіяна поетичним серпанком уяви, але зате виразніша, людяніша, звільнена від давніх ілюзій досвідом цього любовного зв’язку.

Даремно викликала вона й підстерігала в собі ті владні пориви, що нестримно й неподільно ваблять одну істоту до другої і народжуються нібито вслід за тим, як зіллються тіла, охоплені душевним хвилюванням. Тих поривів так і не було.

А все ж вона прикидалася захопленою, часто призначала побачення, казала йому: "Я відчуваю, що все дужче вас люблю". Одначе її поступово опановувала втома й несила дурити далі себе і його. Здивовано спостерігала вона, що його поцілунки потроху починають її дратувати, хоча вона й не цілком до них байдужа. Вона переконувалася в цьому з тієї дивної втоми, яку відчувала з самого ранку того дня, коли вони мали зустрітися. Чому в ці дні не відчувала вона, як стільки інших жінок, що тіло її, навпаки, охоплене хвилюючим чеканням любих пестощів? Вона підкорялася їм, приймала їх з ніжною покорою, потім здавалася, поступаючись брутальній силі, і мимоволі трепетала, але без захвату. Невже її тіло, таке вишукане, таке делікатне, надзвичайно витончене й аристократичне, таїть у собі якусь невідому цноту, цноту, притаманну вищій священній істоті і ще не усвідомлену її такою сучасною душею?

Потроху Маріоль зрозумів це. Він бачив, як згасає той штучний запал. Він здогадався про її самовіддану спробу, і смертельна, безпорадна туга закралася йому в душу.

Тепер їй стало лсно, як і йому, що спроба не вийшла і всяка надія пропала. Сьогодні ж, тепло закутана в хутро, поставивши ноги на грілку, приємно щулячись і спостерігаючи, як град періщить по шибках карети, вона навіть не знаходила в собі відваги вийти з цього тепла й пересісти в холодний екіпаж, щоб їхати до свого бідолашного друга.

А втім, їй ані на хвилину не спадало на думку відступити і порвати з ним, відмовитися від його пестощів. Вона надто добре знала, що для того, щоб цілком поневолити закоханого і зберегти його для себе одної, не боячись суперництва інших жінок, треба віддаватися йому, треба оплутати його тим ланцюгом, що сковує тіла. Вона те знала, бо то споконвічний закон, логічний, безперечний. Цього вимагає й порядність, а вона хотіла бути з ним порядною, ставитися до нього як чесна коханка. Отож вона знов віддасться і віддаватиметься завжди; але ж нащо так часто? Адже коли їхні зустрічі будуть рідші, вони стануть для нього ще бажаніші, набудуть чару оновлення, обернуться в коштовні хвилини щастя, які вона даруватиме йому і які не слід розтринькувати?

Щоразу, їдучи до Отейля, вона мала таке відчуття, ніби везе йому дорогоцінну жертву, найкоштовніший дарунок. Коли так дарують, то радість дарувати невіддільна від думки, що це самопожертва: це не сп’яніння від того, що віддаєш себе, а гордість від власної великодушності й задоволення від того, що можеш ощасливити людину.

Вона навіть подумала, що кохання Андре триватиме довше, якщо вона не так часто віддаватиметься йому, бо всякий піст посилює голод, а почуттєве бажання — всього лише голод. Ставши на тому, вона вирішила того ж таки дня поїхати до Отейля, але вдати недужу. Тепер ця подорож, що за хвилину перед тим здавалася їй такою прикрою через негоду, раптом видалася їй зовсім приємною; і вона зрозуміла, сміючись з самої себе і з цієї раптової зміни, чому їй так прикро терпіти таку, здавалось би, природну річ. Тільки що вона противилася, а тепер їхала охоче. Вона противилася тому, бо заздалегідь уявляла собі силу неприємних подробиць побачення. Вона завжди колола собі пальці шпильками, бо не вміла ними орудувати добре; не знаходила своєї одежі,

котру розкидала по кімнаті, похапцем роздягаючись, заклопотана вже тим, що доведеться відбувати ту осоружну повинність — одягатися без сторонньої допомоги.

Вона спинилася на цій думці, вперше як слід її усвідомивши та зрозумівши, що й до чого. Чи немає все-таки чогось вульгарного й огидного в такому коханні, призначеному на певну годину, передбаченому за день чи два, немов ділове побачення або лікарський огляд? Після несподіваного довгого перебування на самоті, невимушеного і п’янкого, цілком природно зривається з вуст поцілунок, що єднає вуста, які одне одного зачарували, прикликали, звабили ніжними й палкими словами. Але як не схожі на це зовсім не раптові, а заздалегідь намічені поцілунки, по які вона їздила раз на тиждень з годинником у руці. Вона зрозуміла це так ясно, що інколи, в призначені дні, в неї спалахувало невиразне бажання поїхати до нього, в той час як вона майже зовсім не відчувала такого бажання, вирушаючи туди крадькома, замітаючи сліди, як переслідуваний злодій, у брудному фіакрі, коли всі ці прикрі дрібниці відвертали від нього її думки.

Ах, та отейльська година! Вона стежила за її наближенням на годинниках у всіх своїх приятельок; вона бачила, як та година наступає, хвилина по хвилині, у пані де Фремін, у маркізи де Братіан, у вродливої пані Ле Прієр, коли вона марнувала пообідній час, пурхаючи по всьому Парижу, аби не залишатися вдома, де несподіваний гість чи якась інша пригода могли б її затримати.

Раптом вона вирішила: "Сьогодні, в день посту, я поїду якнайпізніше, щоб занадто не дратувати його". І вона відчинила в передній стінці карети непомітну внутрішню шафку, заховану під чорним шовком, що ним була оббита карета, — як справжній дамський будуар. Коли розчинилися крихітні дверцята того схову, в ньому блиснуло дзеркало на шарнірах; пані де Бюрн висунула його врівень зі своїм обличчям. Позаду дзеркала в атласних нішах лежало кілька срібних дрібничок: пудрениця, олівець для губ, дві пляшечки з парфумами, чорнильниця, перо, ножички, маленький ножик, щоб розрізувати книжку — найновіший роман, що його

читаєш у дорозі. До оббивки причеплено було чудового годинничка, крихітного й круглого, як золотий горіх: він показував четверту.

Пані де Бюрн подумала: "Маю ще принаймні годину",—

4 Гі де Мопассан, т. 2 і натисла кнопку, щоб виїзний лакей, який сидів поруч кучера, взяв слухову трубку й вислухав наказ.

97

Вона взяла другий кінець трубки, захований у оббивці карети, і, наблизивши губи до рупора з гірського кришталю, наказала:

— До австрійського посольства.

Потім почала розглядати себе в дзеркалі. Вона дивилася на себе, як завжди, з тим почуттям задоволення, якого зазнаєш при зустрічі з найлюбішою істотою; далі трохи відкрила хутро, щоб оглянути своє вбрання. На ній була тепла сукня, розрахована на останні зимові дні. Комір оздоблений смужкою з тонкого, легкого пір’я, такого білого, що воно ніби аж світилося. Воно трохи спускалося на плечі і набувало сіруватого відтінку, нагадуючи крила. Стан її був підперезаний такою самою пухнастою гірляндою, і це надавало молодій жінці вигляду дикої пташки. На капелюшку, щось на зразок берета, стриміло інше пір’я — зухвала китичка яскравішої барви — все це гарненьке біляве створіння, здавалося, вичепурилося так для того, щоб полетіти слідом за плисками в сіре непогідне небо.

Вона ще милувалася собою, коли карета круто завернула під широку брам> посольства. Пані де Бюрн запнула хутро, склала дзеркало, зачинила дверцята в шафці і, як карета спинилася, сказала кучерові:

— Вертайтеся додому. Ви мені більше не потрібні.

Потім сгіиталася в ліврейного лакея, що сходив назустріч їй з ганку:

— Чи вдома княгиня?

— Так, пані.

Вона зайшла, піднялась сходами й рушила до маленької вітальні, де княгиня фон Мальтен писала листи.

Побачивши свою приятельку, дружина посла підвелася дуже втішена, з осяяними радістю очима; вони поцілувалися аж двічі підряд у щоки, в куточки вуст.

Потім посідали поруч у маленьких кріслах перед каміном. Вони дуже любилися, подобалися одна одній без краю, розуміли одна одну в усьому, бо це були жінки одного типу, майже однакові, виховані в однаковій атмосфері й наділені однаковими почуттями, дарма що пані фон Мальтен була родом шведка, одружена з австрійцем. І кожна з них мала для іншої якусь таємну й дивну притягальну силу, а через те, буваючи разом, вони почували справжню приємність і глибоке задоволення. Вони могли без упину розмовляти цілі години про всяку всячину,

цікаву обом просто тому, що вони весь час виявляли спільні смаки.

— Бачите, як я вас люблю! — казала пані де Бюрн. — Ввечері ви в мене обідаєте, а я не могла втриматися, щоб не побачитися з вами удень. Це якась пристрасть, моя люба!

— Так само, як і в мене, — відповіла шведка, усміхаючись.

І, за звичкою, вони розсипали одна одній люб’язності і кокетували не менше, ніж із чоловіком, але інакше, бо змагалися вже не як вороги, а як суперниці.

Пані де Бюрн, розмовляючи, поглядала на годинника. Була майже п’ята. Він чекав уже цілу годину. "Досить", — подумала вона, підводячись.

— Уже? — вигукнула княгиня.

Гостя рішуче відповіла:

— Так, я поспішаю, на мене чекають. З далеко більшою охотою я залишилася б з вами.

Вони знов поцілувалися; пані де Бюрн попросила, щоб послали по фіакр, і поїхала.

Конячка, кульгаючи, насилу тягла стару карету. І те кульгання, втому тварини, пані де Бюрн відчувала і в собі самій. Як і цій шкапі, переїзд здавався їй довгим і тяжким. Іноді її тішила радість побачити Андре, але їй було прикро від того, як вона збиралася з ним учинити.

Вона застала його зовсім замерзлого за хвірткою. Рясний мокрий сніг крутився в гілках дерев. Поки вони йшли до флігелька, крижана крупа лопотіла по їхній парасольці. Ноги гру зли в болоті.

Садок здавався сумним, скорботним, мертвим, у грязюці. Андре був блідий. Він дуже мучився.

— Боже, який холод! — скрикнула вона.

А проте у обох кімнатах яскраво палали каміни. Але їх розпалили тільки в полудень, і просяклі вогкістю стіни ще не встигли просохнути. Від холоду на тілі виступали сироти.

Вона додала:

— Мені не хочеться знімати хутра.

Вона лише трохи розкрила хутро і показала оздоблену пір’ям сукню, в якій вона здавалася одною з тих мерзлякуватих перелітних пташок, що весь час мандрують з місця на місце.

Він сів коло неї.

Вона знов заговорила:

— Сьогодні в мене чарівне товариство на обіді. Я вже наперед тішуся з того.

— А хто ж буде?

— Гм… передусім ви, потім Предоле, — я так хочу познайомитися з ним.

— Он як! Буде Предоле?

— Так, Ламарт його приведе.

— Але ж Предоле зовсім вам не підходить! Скульптори взагалі не створені, щоб подобатися гарним жінкам, а цей особливо.

— Ні, мій любий, не може бути. Я так ним захоплююся!

За останні два місяці після виставки у Варенській гале-

Йеї скульптор Предоле завоював і скорив увесь Париж, [ого й раніш високо шанували й цінували, про нього казали: "Він ліпить чудові статуетки". Та коли художники й знавці були запрошені висловитися про

його творчість у цілому, про роботи, зібрані в залах на вулиці Варена, стався справжній вибух захвату.

Тут відкрилися такі несподівані чари, такий особливий хист передавати вишуканість та грацію, що здавалося, ніби ти присутній при народженні нової краси.

Він спеціалізувався на піводягнених фігурках, ніжні й ледь прикриті обриси яких відтворював надзвичайно досконало. Особливо його танцюристки, яких він зображав у численних етюдах, виказували своїми жестами, своїми позами, гармонією постави й рухів усю неповторну й гнучку красу, затаєну в жіночому тілі.

Уже цілий місяць пані де Бюрн невідступно намагалася якось залучити його до себе. Але казали, що митець відлюдько, навіть трохи вовкуватий. Нарешті вона домоглася свого з допомогою Ламарта, який написав щиру й захоплену похвалу скульпторові, за що той був дуже вдячний.

Маріоль запитав:

— А хто ще буде?

— Княгиня фон Мальтен.

Йому стало прикро. Ця жінка не подобалася йому.

— А ще?

— Масіваль, Бернгауз і Жорж де Мальтрі. Це вже всі; лише мої обранці. А ви знайомі з Предоле?

— Так, трохи.

— Вам він подобається?

— Це чудова людина; я ще не зустрічав нікого, хто так би кохався в своєму мистецтві і так захоплено говорив би про нього.

Вона страшенно втішилася і знову промовила:

— Буде чудово.

Він узяв її руку під хутром. Злегка стиснув її, потім поцілував. Тоді вона раптом згадала, що забула прикинутися хворою, і, похапцем шукаючи іншої причини, шепнула:

— Боже, який холод!

— Та що ви!

— Я змерзла до кісток!

Він устав, щоб подивитися на градусник; у кімнаті справді було прохолодно.

Потім він знову сів коло неї.

Вона сказала: "Боже, який холод!" — і йому здалося, що він розуміє зміст цих слів. Останні три тижні він при кожній зустрічі помічав, як неухильно слабшають її зусилля бути ніжною. Він догадувався, що вона так стомилася від того удавання, що вже нездатна провадити його далі, а сам він почував такий розпач од її холодності, його так гризло марне й несамовите бажання, що в години розпачливої самотності він вирішив: "Краще порвати, ніж жити так і далі".

Він спитав у неї, щоб переконатися в її намірах:

— Ви сьогодні навіть хутра не знімаєте?

— О ні,— відповіла вона, — я трохи кашляла зранку. Від цієї жахливої погоди я простудилася. Боюся зовсім захворіти.

Помовчавши, вона додала:

— Мені дуже хотілося вас бачити, а то б не приїхала.

Вігі не відповідав, бо серце його краялося з горя, стискалося од люті, а вона знову заговорила:

— Після того, як цілих два тижні стояла така чудова погода, це похолодання дуже небезпечне.

Вона дивилася в садок, де мокрі сніжинки кружляли в гіллі дерев, уже зазеленілих.

А він дивився на неї й думав: "Оце її любов!" Уперше прокинулася в ньому якась ненависть одуреного самця до цієї невловимої душі, до цього обличчя, до цього жіночого тіла — такого бажаного й недосяжного.

"Вона каже, що їй холодно, — думав він. — їй холодно тільки тому, що я тут. Якби йшлося про якусь розвагу, про одну з тих дурних примх, що заповнюють порожнє існування цих нікчемних істот, то її ніщо б не зупинило, вона б важила самим життям. Хіба ж не їздить вона в найхолод-ніші дні у відкритій кареті, щоб виставити напоказ свої туалети? Ах, тепер усі вони такі".

Він дивився на неї, таку спокійну супроти нього. І знав: за тим чолом, за тим маленьким коханим чолом, була одна думка, як би перервати побачення, бо воно робилося занадто вже обтяжливим.

Невже існували, невже існують на світі жагучі жінки? Жінки, що їх вражає чуття, що мучаться, плачуть, віддаються з захватом, обіймають, пестять і воркують, що кохають так само тілом, як і душею, виявляють любов словами і поглядами, жінки з палким серцем, пестливою рукою, що зважуються на все, бо кохають, і йдуть, чи то вдень, чи вночі, незважаючи на переслідування й погрози, безстрашні й трепетні, йдуть до того, хто візьме їх у свої обійми, а вони нетямляться й знемагають від щастя?

Ох, яке страшне таке кохання, що ним тепер він скутий: кохання без виходу, без кінця, без утіхи і без тріумфу, виснажливе, розпачливе, неспокійне; кохання без ніжності й захоплення, що викликає лише передчуття й розчарування, муку й сльози і дає пізнати екстаз поділених пестощів лише в нестерпучому жалі за поцілунками, яких не можна пробудити на устах холодних, безплідних і сухих, як мертве листя.

Він дивився на неї, чарівну в сукні, прикрашеній перами, яка щільно облягала стан. Чи не є ті вбрання — заздрісні сторожі, кокетливі й дорогоцінні перешкоди, що закривають і таять від нього його коханку, — тими лютими ворогами, яких ще важче подолати, ніж саму жінку?

— У вас чудова сукня, — мовив він, не бажаючи говорити про те, що його мучить.

Вона відповіла всміхаючись:

— А ось побачите, яка буде ввечері.

Потім вона кашлянула кілька разів підряд і сказала:

— Я зовсім застуджусь. Відпустіть мене, мій друже. Сонце скоро знов засвітить, і я так само.

Він не став наполягати, знесилений, розуміючи, що тепер уже ніщо не в змозі перемогти байдужості цієї істоти, позбавленої пориву, що все скінчено, треба покинути і покинути навіки сподівання, не чекати більше ні схвильованих слів від оцих спокійних уст, ні вогню від цих холодних очей. І раптом у ньому зродилося несамовите бажання позбутися її нестерпного панування. Вона розіп'яла його на хресті; він сходив кров’ю, а вона дивилася, як він конає, не розуміла його страждання і навіть раділа,

що він мучиться через неї. Але він відірветься від цього смертного стовпа, залишаючи на ньому шматки свого тіла, клапті шкіри і все своє розшарпане серце. Він утече, як звір, смертельно поранений мисливцями, він сховається десь у глушині, і там, можливо, його рани загояться, і він почуватиме лише глухий біль, що від нього аж до самої смерті здригається скалічена людина.

— Що ж, прощавайте! — промовив він.

Її вразив його смутний голос, і вона поправила:

— До вечора, мій друже.

Він проказав і собі:

— До вечора… прощавайте.

Потім провів її до хвіртки, а повернувшись, сів сам коло вогню.

Сам! Як холодно, справді! І як сумно! Кінець! Ох, яка страшна думка! Кінець сподіванкам, чеканню, мріям про неї і тому сердечному полум’ю, завдяки якому ми живемо справжнім життям на цій похмурій землі, як палають веселі вогнища, запалені темного вечора. Прощавайте, ночі, проведені в самотньому зворушенні, коли він майже до світанку ходив по

своїй кімнаті, думаючи про неї, і пробудження, коли він говорив сам собі, розплющуючи очі: "Сьогодні я побачу її в нашому будиночку".

Як він її кохав! Як він її кохає! Як то тяжко буде зцілитися від цього і як багато піде на це часу! Вона пішла, бо їй було холодно! Він усе ще бачив її перед собою, бачив її, як живу, і вона дивилася на нього й чарувала, чарувала, щоб дужче розкраяти йому серце. О, як влучно вона його вразила! Вразила наскрізь одним-єдиним ударом! І він відчував той біль: тепер це вже давня рана, роз’ятрена, тоді перев'язана нею, а тепер уже невигойна, бо вона вгородила в неї, немов ножа, свою згубну байдужість. Він відчував навіть, як кров з пораненого серця точилася в його нутрощі, наповнюючи його тіло, підступала до горла й душила його. Тоді, затуливши руками очі, немов для того, щоб сховати від себе самого це безсилля, він заплакав. Вона пішла, бо було холодно! А він пішов би голий по снігу, аби тільки зустрітися з нею. Він кинувся б з високого даху, аби тілки впасти їй до ніг. Йому згадалася давня історія, обернута на легенду і зв'язана з горою "Двох коханців", повз яку проїжджають дорогою на Руан. Одна дівчина на догоду жорстокій забаганці свого батька, що не погоджувався віддати її за коханого, поки вона не донесе свого нареченого на вершину крутої гори, дотягла його

туди, доповзла на руках і на колінах і тут же вмерла. Отож кохання тепер тільки легенда, придатна лише на те, щоб про неї співати у віршах і розказувати в брехливих романах?

Хіба його коханка не сказала йому під час одної з їхніх перших зустрічей фразу, що завжди йому згадувалася: "Сучасні чоловіки не кохають теперішніх жінок так глибоко, щоб справді страждати через них. Вірте мені, я знаю і тих, і тих". І якщо вона помилилася в ньому, то зовсім не помилилася в собі, бо ще додала: "У всякому разі, попереджаю вас, що сама я не здатна закохатися ні в кого…"

Ні в кого? Чи то ж напевне так? В нього — ні. Він у цьому тепер упевнений, але в когось іншого?

Чому вона не могла його покохати? Чому?

Тоді думка, що його життя не вдалося, думка, що вже давно напосідала, пригнітила його. Він нічого не звершив, нічого не досяг, нічого не добився, нічого не подолав. Мистецтва вабили його, але він не знайшов у собі ні відважності цілковито віддатися котромусь із них, ані тієї настирливої упертості, яка необхідна, щоб перемогти. Ні разу успіх не втішив його, ні разу захват перед чимось прекрасним не додав йому шляхетності і величі. Єдине його могутнє зусилля — завоювати жіноче серце — так само не вдалося, як і інші. Зрештою він тільки невдаха, та й годі.

Він усе ще плакав, затуливши обличчя руками. Сльози спливали по щоках, змочували йому вуса, солили уста.

І гіркота їх ще збільшувала його жаль і розпач.

Коли він підвів голову, то побачив, що вже темно. Він ледве встиг заїхати додому й переодягнутися, щоб іти до неї на обід.

VII

Андре Маріоль приїхав до пані Мішель де Бюрн перший. Він сидів і розглядав навкруги себе ці стіни, речі, шпалери, дрібнички, ці меблі, що стали йому дорогі, бо належали їй, ці звичні для нього кімнати, де він познайомився з нею, де знайшов її і знову знаходив стільки разів, де навчився її любити, де помітив у своєму серці кохання і почував, як воно зростає день у день, аж до години марної перемоги. З яким запалом чекав він її, бувало, в цьому кокетливому куточку, створеному для неї як чудове обрамлення цієї надзвичайної істоти! І який знайомий йому був запах цієї вітальні, цих тканин — ніжний запах ірисів, благородний і простий! Тут він стільки часів трепетав від чекання, стільки разів тремтів від надії, тут спізнав стільки хвилювання і, наприкінці, стільки мук. Немов прощаючись із другом, стискав він бильця широкого крісла, де він так

часто сидів, розмовляючи з нею, і милуючись її усмішкою, й упиваючись її голосом. Йому хотілося б, щоб ніхто не входив, навіть вона, хотілося б просидіти тут самому цілу ніч, думаючи про своє кохання, так, як сидять коло постелі умерлого. А на світанку він пішов би надовго, може, назавжди.

Двері відчинилися. Вона ввійшла і рушила до нього, простягти руку. Він опанував себе і нічим не зрадив свого хвилювання. То була не жінка, а живий букет немислимої краси.

Пояс із гвоздик оперізував її стан і, в'ючись, спадав аж до ніг. Оголені руки й плечі були обвиті гірляндами з незабудок і конвалій, а три чарівні орхідеї ніби виходили з її лона, й рожево-червона плоть цих надприродних квіток, здавалося, пестила її білу шкіру. Біляве волосся було всипане емалевими фіалками, а в них сяяли дрібненькі діаманти. Інші діаманти тремтіли на золотих шпильках, сяючи, як роса, серед запашної оздоби її корсажа.

— У мене буде мігрень, — мовила вона. — Ну що ж, зате це мені личить.

Вона пахтіла, як весняний сад, була свіжіша за свої гірлянди. Андре дивився на неї засліплений і думав, що обняти її в цю хвилину було б таким самим варварством, як потоптати пишний квітник. Отже, тіло сучасних кокеток лише об'єкт для прикрас, лише річ для вбирання, а не для кохання. Вони подібні до квіток, до пташок, подібні до безлічі інших речей так само, як до жінок. їхні матері, жінки минулих поколінь, вдавалися до кокетства, підкреслюючи цим красу, але передусім намагалися подобатися безпосередньо знадою тіла, природною чарівністю своєї грації, непоборним потягом, який збуджує в самцеві жіноче тіло. Тепер же кокетування затулило собою все: штучність стала головним засобом і водночас метою, бо ж до них удаються навіть не стільки для того, щоб скорити чоловіків, як для того, щоб підстьобувати їхні ревнощі.

Для кого ж призначається це вбрання? Чи для нього, коханця, чи для перемоги над княгинею де Мальтен?

Двері відчинилися: повідомили про її приїзд.

Пані де Бюрн кинулася до неї і, весь час дбаючи про свої орхідеї, поцілувала її напіврозтуленими устами, з гримаскою ніжності. То був милий, жаданий поцілунок, подарований від щирого серця.

Маріоль здригнувся. Жодного разу вона не бігла до нього з такою поривчастою радістю, ніколи не цілувала його так; думка його зробила різкий стрибок, і він розпачливо сказав собі: "Ці жінки уже не для нас".

Прийшов Масіваль, а слідом за ним пан де Прадон, граф фон Бернгауз, потім Жорж де Мальтрі, сяючи англійським шиком.

Чекали тільки Ламарта й Предоле. Коли заговорили за скульптора, всі голоси злилися в одностайній хвалі.

"Він воскресив красу, відновив утрачену традицію Відродження й додав до неї щось нове — цілковиту щирість". На думку пана Жоржа де Мальтрі, він досяг надзвичайного, відтворюючи гнучкість людського тіла. Ці фрази ось уже два місяці повторювалися по всіх вітальнях, переходячи з уст в уста.

Нарешті прийшов сам скульптор. Усі були вражені. То був огрядний чоловік невиразного віку, з селянськими плечима й великою головою, він мав різкі риси обличчя, великий ніс, м’ясисті губи, у волоссі й бороді сріблилася сивина. У нього був вигляд боязкий і збентежений. Він якось незграбно відстовбурчував лікті,— мабуть, тому, що мав величезні руки, які стирчали з рукавів. Широкі, грубі, з волохатими й м’язистими пальцями, як у різника або в атлета, вони здавалися незугарними, недоладними, ніби соромилися самих себе і не знали, куди подітися.

Але обличчя його осявали ясні, сірі, проникливі й надзвичайно жваві очі. Тільки вони й жили, здавалося, в цьому важкому тілі. Вони дивились, пронизували, нишпорили, кидали всюди швидке, гостре й рухливе проміння, і відчувалося, що той цікавий погляд одуховторений живим і сильним розумом.

Пані де Бюрн, трохи розчарована, чемно показала йому на крісло, і скульптор сів. Він так і не вставав з місця, невно, збентежений тим, що потрапив до цього дому.

Ламарт, щоб зрушити ту кригу, як спритний посередник, підійшов до свого приятеля.

— Мій любий, — мовив він, — я вам зараз покажу, де ви перебуваєте. Ви вже бачили нашу прекрасну господиню, а тепер подивіться, що її оточує.

Він показав на справжнє погруддя Гудонової роботи, що оздоблювало камін, потім на столику роботи Буля Клодіо-нову статуетку — двох жінок, що танцювали обнявшись, і, нарешті, на чотири танагрських статуетки, вибрані з найкращих.

Тут обличчя в Пре доле раптом засяяло, так ніби він у пустелі знайшов рідних дітей. Він підвівся і підійшов до античних глиняних фігурок: узяв їх по дві зразу в свої страшні ручиська, створені ніби для того, щоб валити биків, так що пані де Бюрн злякалася за свої скарби. Але, торкаючись до статуеток, він ніби пестив їх, з такою надзвичайною делікатністю й зграбністю орудував ними, повертав їх у товстих пальцях, що зробилися спритними, як у жонглера. Дивлячись, як він розглядав і обмацував їх, можна було зрозуміти, що в душі й руках цього товстуна живе рідкісна, висока й чутлива ніжність до всіх витончених речей.

— Гарні? — спитав Ламарт.

Тоді скульптор почав їх вихваляти, немов вітаючи, і заговорив про найкращі з тих, що йому доводилося бачити, він говорив небагатослівно. Глухуватим, але спокійним і певним голосом, висловлюючи ясну думку, знаючи ціну словам.

Потім він разом із письменником оглянув інші рідкісні речі, зібрані пані де Бюрн за порадами друзів. Він віддавав їм належне, радіючи і дивуючись, що знаходить їх тут, і все брав їх у руки й обережно крутив на всі боки, ніби вступаючи з ними в ніжне спілкування. Одна бронзова статуетка, тяжка, як гарматне ядро, стояла в темному кутку: він підняв її однією рукою, підніс до світла, довго милувався нею, потім так само легко поставив на місце.

Ламарт промовив:

— Оце силач! Він на те створений, щоб воювати з мармуром і каменем.

На нього дивилися прихильно.

Слуга доповів:

— Обід на столі, пані.

Господиня взяла скульптора попід руку й рушила до вітальні, вона запропонувала йому місце праворуч від себе і з чемності запитала, як запитала б спадкоємця значного роду про точне походження його імення:

— Правда ж, пане, за вашим мистецтвом ще й така заслуга, що воно найдавніше?

Він одповів своїм спокійним голосом:

— Як сказати, пані, біблійні пастухи грали на сопілку, отже, музика ніби найдавніша. Але за нашими уявленнями

справжня музика існує не так уже давно, зате початок справжньої скульптури губиться в незапам'ятних часах.

Вона запитала:

— А ви любите музику?

Він відповів з поважною переконаністю:

— Я люблю всі мистецтва.

— А відомо, хто був перший скульптор?

Він поміркував і заговорив з ніжними інтонаціями, ніби розказував якусь зворушливу історію:

— За еллінською легендою, творцем мистецтва різьблення був афінянин Дедал. Але найкрасивіша легенда приписує це відкриття сікіонському гончареві, на ім’я Дібутад. Його дочка Кора обвела стрілою тінь од профілю свого нареченого, а батько заповнив той контур глиною й виліпив обличчя. Так народилося моє мистецтво.

Ламарт зауважив:

— Чудово.

Потім після мовчання сказав:

— Ах Предоле, чи не погодитеся ви…

І звернувся до пані де Бюрн:

— Ви, пані, не уявляєте собі, до чого приваблива буває ця людина, коли говорить про те, що любить, як він уміє це висловити, показати й викликати захват.

Але скульптор, очевидно, не мав охоти ані показувати, ані розбалакувати. Він застромив ріжок серветки за комірець, щоб не поплямити жилетки, і їв суп зосерджено, з тією своєрідною пошаною, яку селяни мають до їжі.

Потім він випив келих вина й випростався, вже освоївшись з обстановкою, почуваючи себе вільніше.

Він кілька разів поривався озирнутися, бо побачив відбиту в дзеркалі статуетку сучасної роботи, що стояла позад нього на коминку. Він її не знав і намагався вгадати, хто її автор.

Нарешті, не витримавши, він запитав:

— Це ж Фальгієрова робота?

Пані де Бюрн засміялася:

— Так, Фальгієрова. Як ви пізнали її в дзеркалі?

Він і собі всміхнувся:

— Ах пані! Я чомусь з першого погляду пізнаю скульптуру людей, котрі займаються ще й малярством, і малюнки тих, хто ще й ліпить. їхні роботи зовсім не подібні до творів художників, що цілком віддали себе якомусь одному мистецтву.

Ламарт, щоб дати своєму другові нагоду блиснути, попросив пояснень, і Предоле піймався на той гачок;

Не кваплячись, у точних словах він визначив і схарактеризував живопис скульпторів і скульптуру живописців, і то так ясно, свіжо й своєрідно, що всі слухали, не спускаючи його з ока. Заглиблюючись у своїх міркуваннях в історію мистецтва і черпаючи приклади з кожної доби, він дійшов аж до найдавнішіх італійських майстрів, що були водночас і скульпторами, й живописцями: Нікколо та Джованні Пізанських, Донателло, Лоренцо Гіберті. Він навів цікаву думку Дідро з цього питання і на закінчення згадав про браму баптистерія Сан-Джованні у Флоренції, де барельєфи роботи Гіберті такі живі й драматичні, що скоріше схожі на олійний живопис.

Своїми важкими руками, які рухалися так, неначе були повні глини, і все ж такими гнучкими й легкими, що чарували погляди, він так переконливо відтворював мистецькі твори, про які розповідав, що всі зацікавлено стежили, як його пальці ліпили над келихами й тарілками їхні образи.

Потім йому подали його улюблену страву, отож він замовк і взявся їсти.

Аж до кінця обіду він уже майже не говорив і ледве стежив за розмовою, що переходила від театральних новин до політичних поголосок, від балу до весілля, від статті в "Ревю де де Монд" до недавно розпочатих кінських перегонів. Він усмак їв, багато пив, але не хмелів, і думка його залишалася ясною, здоровою, незатьмареною, лише трохи збудженою легким вином.

Коли повернулися до вітальні, Ламарт, який не добився від скульптора всього, чого сподівався, підвів його до однієї шафки і показав неоціненну річ — срібний каламар, достеменний, історичний, занесений до каталогів витвір Бенве-нуто Челліні.

Скульптор ніби сп’янів. Він дивився на каламар так, як дивляться на обличчя коханої, і, розчулений, висловив про роботи Челліні кілька думок, вишуканих і тонких, мов саме мистецтво божественного різьбяра, потім, помітивши, що до нього прислухаються, віддався захопленню і, сівши в широкому кріслі, не випускаючи з рук дорогоцінності і милуючись нею, почав розказувати про свої враження від усіх відомих йому чудес мистецтва, розкрив свою чулу душу,' виявив те особливе сп’яніння, що охоплювало його, коли він бачив досконалі форми. Десять років він їздив по світу, не помічаючи нічого, окрім мармуру, каменю, бронзи чи дерева, оброблених геніальними руками, або ж золота, срібла, слонової кістки й міді — безформного матеріалу, обернутого на шедеври чарівними різьбярськими пальцями.

І він ніби ліпив словами, створюючи дивовижні рельєфи й чудові контури самою лише влучністю виразів.

Чоловіки, стоячи навкруг, слухали його з надзвичайною цікавістю, тим часом як обидві жінки, примостившись біля вогню, явно нудилися й інколи стиха перемовлялися, дивуючись, як можна впадати в такий захват від обрисів і форм.

Коли Предоле замовк, захоплений Ламарт палко потис йому руку і сказав по-дружньому, розчулений їхнім спільним замилуванням:

— Далебі, мені хочеться поцілувати вас. Ви єдиний митець, єдиний фанатик і єдиний геній сучасності. Ви єдиний, хто справді любить свою справу, хто знаходить у ній своє щастя, хто ніколи не втомлюється і ніколи не розчаровується. Ви володієте вічним мистецтвом у його найчистішій, найпростішій, найвищій і найнедосяжнішій формі. Ви народжуєте прекрасне вигином лінії і про все інше не турбуєтеся. П’ю за ваше здоров’я!

Потім розмова знову стала загальною, але точилася мляво, всі були пригнічені грандіозними ідеями, що пронеслися в повітрі цієї вишуканої вітальні, повної коштовних речей.

Предоле пішов рано, кажучи, що завжди береться до роботи зі сходом сонця. А захоплений Ламарт запитав у пані де Бюрн:

— Ну, як він вам сподобався?

— Вона відповіла нерішуче, з невдоволеним і байдужим виглядом:

— Доволі втішний, але балакучий.

Письменник посміхнувся і подумав: "Ще б пак, адже він не захоплювався вашим убранням, ви самі були єдиною з ваших дрібничок, на яку він майже не звернув уваги". Потім, сказавши кілька люб’язних фраз, він сів біля княгині фон Мальтен, щоб позалицятися до неї. Граф фон Бернгауз підійшов до господині і, сівши на маленькому стільчику, ніби припав їй до ніг. Маріоль, Масіваль, Мальтрі і пан де Прадон розмовляли далі про скульптора: він справив на них велике враження. Пан де Мальтрі порівнював його до тих стародавніх майстрів, усе життя яких було прикрашене й осяяне незвичайною, всепоглинаючою любов’ю до проявів Краси; він філософствував на цю тему у витончених, розмірених і втомливих виразах.

Маріолеві обридло слухати про чуже мистецтво, він підійшов до пані фон Мальтен і сів поруч Ламарта: той поступився йому своїм місцем, а сам приєднався до чоловіків.

— Чи не пора додому? — запитав Маріоль.

— Авжеж, пора.

Письменник любив розмовляти вночі на вулиці, проводжаючи кого-небудь. Його голос, уривчастий, різкий, пронизливий, ніби чіплявся й дерся по мурах будинків. Під час цих ні*иих прогулянок, коли він не стільки розмовляв зі співбесідником, скільки сам з собою, він відчував себе красномовним і проникливим. Ламарт мав тоді успіх у власних очах і цілком удовольнився ним, до того ж, втомившись від ходіння й розмови, він готував собі міцний сон.

А Маріоль мучився. Усе його лихо, все його нещастя, все його горе, увесь його безпорадний жаль заклекотали в серці, як тільки він переступив поріг цього дому.

Він не міг, не хотів більше терпіти. Він поїде і вже не вернеться.

Коли Маріоль прощався з пані де Бюрн, вона неуважно вклонилася йому.

Чоловіки вийшли на вулицю. Вітер змінився, і денний холод минув. Стало тепло й тихо, так тихо, як іноді буває напровесні після негоди. Небо, засіяне зорями, тремтіло, ніби це подих літа, пролинувши в безмежному просторі, оживив іскристі світила.

Тротуари вже підсохли й посіріли, а на бруківці ще блищали калюжі при світлі газових ліхтарів.

Ламарт сказав:

— Що за щасливчик цей Предоле!.. Любить лише своє мистецтво, думає тільки про нього, живе тільки задля нього! І це його наповнює, потішає, веселить і робить його життя щасливим. Це справді великий художник давнього гарту. Ось уже хто байдужий до жінок, до наших жінок з їхніми кучериками, мереживами та маніженням. Чи ви помітили, як він мало зважав на наших двох красунь, що були, проте, дуже принадні? Йому треба чистої пластики, а не штучної. Недарма наша

чудова господиня вважає його за нестерпного й дурного. Для неї Гудонове погруддя, статуетки Танагракі або каламар Бенвенуто — то лише дрібні окраси, конче потрібні як природні й коштовні рамки для шедевру, що ним є вона сама. Вона та її сукня, бо її сукня — то частина її самої, то нове звучання, яке вона надає щодня своїй красі. Яка нікчемна самозакохана жінка!

Він спинився, так стукнувши палицею об тротуар, аж луна якийсь час ішла вулицею. Потім заговорив знову:

— Вони знають, розуміють і люблять лише те, що надає їм вартості, наприклад, убрання й дорогоцінності, які виходять з моди кожні десять років; але вони не розуміють того, що є наслідком постійного суворого відбору, який вимагає глибокого й тонкого артистичного проникнення та безкорисливої, чисто естетичної вишуканості почуття. Та й почуття у них страшенно примітивні: це почуття самиць, мало здатних до вдосконалення, байдужих до всього, що не зачіпає безпосередньо їхнього жіночого себелюбства, яке поглинає у них геть усе. їхня проникливість — це нюх дикуна, індіанця, це війна, пастка. Вони майже не здатні зрозуміти ту матеріальну насолоду нижчого гатунку, що вимагає фізичної навички та витонченого сприймання якимсь із органів, — наприклад, ласощі. Коли й трапляється, що деякі з них доходять до розуміння доброї кухні,— вони все-таки нездатні віддати належне доброму вину, вино примовляє лише до чоловічого смаку, бо і воно ж має свою мову.

Він знову стукнув палицею, підкреслюючи останнє слово та ставлячи крапку.

Потім повів далі:

— Правда, не слід і вимагати від них багато. Але той брак смаку й розуміння, що затемнює їхній мозок, коли йдеться про високі речі, часто ще дужче засліплює їх, коли йдеться про нас. Щоб їх спокусити, не треба

мати душу, серце, розум, надзвичайні чесноти та заслуги, як то було в давнину, коли захоплювалися чоловіком, цінуючи в ньому доблесть і відвагу. Теперішні жінки — то комедіантки, комедіантки в коханні, вони для шику повторюють п’єсу, граючи її за традицією, хоча й самі вже не вірять у неї. їм треба комедіантів, щоб подавати репліки та брехати, як того вимагає роль, як брешуть вони самі. Я розумію під комедіантами і світських, і всяких інших блазнів.

Якийсь час вони йшли мовчки. Маріоль слухав уважно, подумки повторюючи його слова і підтверджуючи їхню справедливість своєю скорботою. До того ж він знав, що якийсь князь Епілаті, авантюрист, аристократ з фехтувальних залів, який приїхав до Парижа шукати щастя і про якого всюди говорили, хвалячи його зграбність і сильні м’язи, що ними він, надівши чорне трико, хизувався перед товариством та вибраними кокотками, — привернув увагу баронеси де Фремін, і вона вже кокетує з ним.

Ламарт мовчав, отож Маріоль сказав йому:

— Ми самі винні: ми погано вибираємо, а є й інші жінки!

Письменник заперечив:

— Тільки панночки з крамниць або чутливі убогі міщаночки, недавно одружені, ще здатні на прихильність. Мені доводилося потішати ці бідні душі. Почуття в них б’є через край, але ж почуття таке вульгарне, що віддавати їй навзамін наше почуття — то все одно як подавати милостиню. Але, кажу я, у молоді з нашого кола, в багатому товаристві, де жінки нічого не бажають і нічого не потребують, а намагаються тільки трохи розважитися, не наражаючись на небезпеку, де чоловіки обачно розміряли втіху, як і працю, в цьому товаристві, кажу я вам, споконвічний, чарівний і могутній природний потяг однієї статі до другої зник без сліду.

Маріоль промовив:

— Це правда.

Його бажання втекти ще збільшилося, втекти геть від цих людей, від цих ляльок, котрі знічев’я тільки пародіюють колишню ніжну і прекрасну жагу, жагу, тішитися якою вони вже не вміють.

— Добраніч! — мовив він. — Піду спати.

Він прийшов додому, сів за стіл і написав:

"Прощайте, пані. Чи пам’ятаєте мого першого листа?

Я тоді теж прощався з вами, але не поїхав. Як я помилився! А коли ви одержите цього листа, мене вже не буде в Парижі. Чи треба вам пояснювати чому? Таким чоловікам, як я, не треба було б ніколи зустрічатися з жінками, подібними до вас. Коли б я був художником і вмів би висловлювати свої почуття, щоб розважати душу, то ви, може, надихнули б мій талант. Але я лише бідний чоловік, що в його душу разом з коханням до вас вселився тяжкий, нестерпний жаль. Коли я вас зустрів, то й гадки не мав, що можу так почувати і так страждати. Інша на ващрму місці вдихнула б мені в серце життя і небесну радість. А ви вміли тільки мучити його. Знаю, ви мучили його несамохіть: ^ не докоряю вам ні в чому і не ремствую. Я навіть не маю права писати вам ці рядки. Вибачте мені. Ви так створені, що не можете почувати, як я, не можете навіть зрозуміти, що коїться зі мною, коли я входжу до вас, коли ви говорите до мене і коли я дивлюся на вас. Так, ви поступаєтеся, ви приймаєте моє кохання і навіть даруєте мені спокійне та розважне щастя: я повинен би все своє життя навколішках дякувати вам за нього. Але я не хочу такого щастя. О, яке страшне й боляче те кохання, що безперестану просить милостині, теплого слова або чулої ласки і ніколи не дістає її! Моє серце голодне, як жебрак, що давно біг слідом за вами, простягаючи руку. Ви йому кидали чудові речі, але не дали хліба. А мені треба було хліба, кохання. Я покидаю вас, нещасливий і бідний, бідний на вашу любов, а кілька крихот тієї любові врятували б мене. Тепер нічого я

не маю в цілому світі, окрім одної жорстокої думки, яка не йде мені з голови: ту думку треба вбити. Я спробую зробити це.

Прощайте, пані. Простіть, дякую, простіть! І тепер ще я кохаю вас усією душею. Прощайте, пані.

Андре Маріоль"

Частина третя

і

Променистий ранок сяяв над містом. Маріоль сів у коляску, що чекала його перед дверима, в багажнику якої лежав його саквояж та дві валізи. Ще вночі він наказав слузі скласти білизну та інші речі, потрібні йому на довгий час, і виїздив, залишивши таку тимчасову адресу: "Фонтенбло, до запитання". Він нікого не брав з собою, бо не хотів бачити жодного обличчя, яке нагадувало б йому Париж, не хотів чути голосу, що торкався його слуху під час роздумів про неї.

Він гукнув візникові: "На Ліонський вокзал!" Коні рушили. Тоді йому згадався інший від'їзд, від'їзд на гору Сен-Мішель минулої весни. За три місяці буде рік. Щоб розважитися, він оглянув вулицю.

Коляска виїхала на алею Єнісейських Полів, залляту промінням весняного сонця. Перша теплінь минулих тижнів дала волю зеленому листю — трохи спинив був його холод останніх днів — цього ж осяйного ранку воно так швидко розвивалося, що від нього немовби йшов дух свіжої зелені й рослинних соків, цей дух випаровувався від розповитих пагонів і гіллячок.

То був один із тих ранків розквіту, коли відчувається, що в усіх громадських садах і вздовж вулиць зацвітуть в один день круглі каштани, немов люстри спалахнуть. Життя землі відроджувалося на літо,

і сама вулиця з її асфальтовими тротуарами глухо здригалася під натиском коріння.

Похитуючись від поштовхів екіпажа, Маріоль думав: "Нарешті я трохи відпочину. Побачу, як народжується весна ще в голому лісі".

Переїзд здався йому дуже довгим. Він був такий утомлений цими кількома безсонними годинами, коли оплакував самого себе, ніби пробув десять ночей коло смертельно хворого. Прибувши до Фонтенбло, він зайшов до нотаря довідатися, чи не знайдеться умебльованої вілли на узліссі, що її можна було б найняти. Йому показали кілька дач. Одна з них, фотографія якої найбільше йому сподобалася, була щойно звільнена молодим подружжям, яке прожило майже цілу зиму в селі Монтіньї на Луані. Нотар, хоч і поважний чоловік, посміхнувся. Певне, нюхом учув тут любовну історію і запитав:

— Ви самі, пане?

— Сам.

— Навіть без прислуги?

— Навіть без прислуги. Я залишив свою в Парижі, хочу підшукати кого-небудь на місці. Я приїхав сюди працювати в цілковитій самоті.

— О, в цю пору року ви її матимете.

Через кілька хвилин відкрите ландо везло Маріоля з його валізами до Монтіньї.

Ліс прокидався. Під великими деревами, верховіття яких були вкриті легким серпанком зелені, особливо густо розрісся чагарник. Лише берези з їхніми сріблястими стовбурами вже встигли вбратися по-літньому, тим часом як у величезних дубів тільки на самих-кінчиках гілок

видніли тремтячі зелені плямки. Буки швидше розкривали свої загострені бруньки й ронили останнє торішнє сухе листя. Трава вздовж дороги, ще не затінена рясними верховіттями, була густа, блискуча, яскрава від свіжого соку, а дух з нових паростків, — той дух Маріоль уже вловив у Єлі-сейських Полях, — тепер цілком обгортав його, занурював у безмежну купіль рослинного життя, що прокидалося під першим весняним промінням. Він дихав на повні груди, немов в'язень, випущений з неволі, з почуттям людини, тільки що звільненої від кайданів: мляво розкинув руки по обидва боки ландо, і вони звисали понад колесами.

Солодко було впиватися цим вільним чистим повітрям, але скільки ж треба буде випити його, пити ще й ще, довго-довго, щоб ним надихатися, полегшити свої страждання й відчути нарешті, що цей легкий повів пройде крізь легені і, торкнувшись роз’ятреної сердечної рани, заспокоїть її.

Він минув Марлот, де кучер показав йому недавно від-' критий отель "Коро", що славився своєю оригінальністю. Потім поїхали дорогою, ліворуч від якої тягнувся ліс, а праворуч стелилася широка долина з подекуди розкиданими деревами та горбами на обрії. Далі виїхали на довгу сільську вулицю, — на таку білу вулицю, аж очі сліпила, — між двома безконечними рядами будиночків, укритих черепицею. То тут, то там звисав над мурами величезний кущ розквітлого бузку.

Та вулиця пролягала по тісній долині, що спускалася до невеличкої річечки, яка Маріолеві страшенно сподобалася. Вона була вузенька, зі стрімкою течією, звивиста. З одного боку майже торкалася будинків і садових огорож, а з другого обмивала долину, де маленькі деревця саме випускали ніжне листячко.

Маріоль одразу знайшов указаний йому будиночок і був зачарований ним. То був старий дім, підновлений якимсь малярем, котрий прожив тут п’ять років; коли дім йому набрид, він почав його здавати. Дім стояв над самою водою, відокремлений від річки тільки гарним садом, що кінчався терасою, обсадженою липами. Луан, спадаючи з дво-трифутової греблі,

пробігав уздовж цієї тераси, крутячись швидкими вирами. З вікон фасаду було видно пасовище на другому боці.

"Я тут одужаю", — подумав Маріоль.

Він про все домовився з нотарем на той випадок, коли дім йому сподобається. Кучер повіз його відповідь. Почалося обладнання нового помешкання, і все було готове дуже швидко, бо секретар з мерії прислав двох жінок: одну варити їсти, другу прибирати в хаті і прати білизну.

Унизу була вітальня, їдальня, кухня і ще дві невеличкі кімнатки, на другому поверсі — чудова спальня й щось схои$е на просторий кабінет; власник-маляр переробив його на майстерню. Все це було обставлено дбайливо, як властиво людям, закоханим у місцевість і в свій дім. Тепер усе трохи потьмяніло, трохи розладналося і набуло сиротливого й занехаяного вигляду помешкання, покинутого господарем.

Однак відчувалося, що в цьому будиночку недавно жили. В кімнатах ще стояв ніжний запах вербени. Маріоль подумав: "От, вербена, простий аромат. Жінка в мого попередника, мабуть, не була химерна… Щасливий чоловік!"

Надходив уже вечір. За всіма справами день минув непомітно. Маріоль сів біля відчиненого вікна, п’ючи вогку й ніжну свіжість росистої трави та дивлячись, як сонце заходить і кладе довгі тіні на пасовища.

Служниці розмовляли, готуючи обід, і їхні голоси глухо долинали з кухні, а крізь вікно чулося коров’яче мукання, собаче гавкання і голоси людей, які заганяли худобу або перегукувалися через річку.

Від усього цього справді віяло спокоєм і відпочинком.

Маріоль у тисячний раз за цей день питав себе: "Що подумала вона, одержавши мого листа?.. Що вона зробить?.." Потім він поставив собі запитання: "Що то вона робить зараз?"

Він глянув на годинника: пів на сьому. "Вона вернулася додому й приймає гостей".

І ніби побачив вітальню та молоду жінку, яка розмовляє з княгинею фон Мальтен, з пані де Фремін, Масівалем і графом фон Бернгаузом.

Його душа раптом затремтіла, ніби від гніву. Йому захотілося бути там. О цій порі він майже щодня приходив до неї. І він відчував у собі якусь прикрість, — не каяття, бо його рішення було непохитне, але щось близьке до фізичного болю, як у хворого, якому в звичну годину відмовилися впорснути морфій. Він уже не бачив ані пасовищ, ані сонця, що заходило за горби на обрії. Він бачив тільки її — посеред приятелів, заклопотану світськими турботами, що вкрали її в нього. "Годі думати про неї!" — сказав він сам собі.

Він підвівся, спустився у садок і дійшов аж до тераси. Вода, падаючи з греблі, здіймалася свіжим туманом. Почуття того холоду морозило його вже й так су ниє серце, і він вернувся. Йому подали обід в їдальні. Він нашвидку пообідав і, не знаючи що робити, відчуваючи, як зростає в йогб тілі й душі та прикрість, щойно спізнана ним, ліг і заплющив очі, маючи намір заснути, але даремно. Його думка бачила, його думка страждала, його думка не кидала тієї жінки.

Чия вона тепер буде? Графа фон Бернгауза, напевне! Це той самий чоловік, якого треба цій марнославній істоті, чоловік показний, елегантний, вишуканий. Він їй сподобався, бо ж, намагаючись його скорити, вона вдалася до всієї своєї зброї, дарма що була коханкою іншого.

Його душа, опанована цими пекучими образами, все-таки починала потроху німіти, блукаючи в сонному маренні, де щохвилини поставали той чоловік і вона. По-справжньо-му він так і не заснув: і цілу ніч йому ввижалося, як вони блукають навкруги нього, збиткуючись із нього, дражнячи його. "Ось вони зникли, нібито для того, щоб дати йому врешті заснути, але як тільки забуття обгортало його, вони одразу ж з’являлися, стискаючи серце гострими ревнощами.

Він устав на світанку й пішов до лісу, взявши товсту палицю, забуту в його новому будинку останнім мешканцем.

Сонце зійшло: його проміння впало крізь верховіття ще майже голих дубів на землю, вкриту місцями свіжою травою, подекуди килимом із сухого листя, а далі — поруділим від зимових морозів вересом; жовті метелики пурхали вздовж дороги, ніби мандрівні вогники.

Праворуч від дороги вигулькнув горб, майже гора. Горб той укритий був соснами та синявими брилами каміння. Маріоль помалу виліз на нього^, і, досягши верхівки, сів на великому камені, бо вже задихався. Ноги, підгинаючись від утоми, не тримали його, серце калатало, все тіло було як побите від якоїсь незрозумілої знемоги.

Ця знемога — він добре знав — не була наслідком утоми, вона була наслідком іншого — кохання, що гнітило його, немов безмірний тягар. Він прошепотів: "Яке нещастя! Чому вона так владно тримає мене? Я брав од життя тільки те, що треба брати, щоб жити без страждання".

Його увага, збуджена й загострена страхом перед тим болем, що його, може, не легко буде подолати, зосередилася на ньому самому, проникла в душу, спустилася в найпота-ємнішу сутність, намагаючись краще пізнати її, відкрити його власним очам причину цього незрозумілого перелому.

Він казав собі: "Я ніколи не захоплювався. В мене не екзальтована вдача, я не палка людина; в мене більше розсудливості, ніж несвідомого потягу, більше цікавості, ніж охоти, більше свавілля, ніж постійності. Власне, я тільки ціни тель насолод, тонкий, розумний і вибагливий. Я любив блага життя, ніколи ні до чого дуже не звикаючи, я смакував їх, як знавець, не п’яніючи, бо надто досвідчений, щоб збитися з пантелику. Я все оцінюю розумом і звичайно надто виразно піддаю аналізові свої нахили, щоб сліпо ними керуватися. В тому-то й полягає моя велика вада, єдина причина моєї слабості. І от ця жінка підкорила мене, наперекір моїй волі, всупереч страхові, що вона в мене викликала, всупереч тому, що я так добре її знав, І вона поневолила мене, заволодівши потроху всіма помислами і прагненнями, що жили в мені. Певне, в цьому вся річ. Раніше я витрачав їх на бездушні речі, на природу, що вабить мене й розчулює, на музику — ті ідеальні пестощі, на думку — ті розумні ласощі, і на все, що є приємного й прекрасного на світі.

Але нарешті я зустрів істоту, що зібрала всі мої нестійкі й мінливі бажання і, спрямувавши їх на себе, перетворила в любов. Елегантна й гарна, вона привабила мої очі, витончена, розумна та хитра, привабила мою душу, а серце моє вона поневолила таємним чаром своєї близькості й присутності, таємною та непоборною знадливістю своєї особи, що заворожила мене, як дурманять деякі квітки.

Вона все замінила собою, бо мене вже ніщо не вабить, я вже нічого не потребую й не хочу, нічим не клопочуся.

Як би я колись трепетав і тішився в цьому лісі! А тепер я його не бачу, не відчуваю, мене тут нема. Я нерозлучний з тією жінкою, дарма що не хочу любити її більше.

Ну! Треба вбити свої думки втомою, а то я ніколи не видумаю".,

Він підвівся, зійшов із скелястого горба і швидко подався вперед. Але невідчепні думки душили його, ніби він ніс їх на собі.

Він ішов, прискорюючи ходу. Іноді, дивлячись, як сонце світить крізь листя, або чуючи смоляний подих сосен, він на коротку хвилю почував полегкість, наче в передчутті далекої потіхи.

Раптом він спинився. "Це вже не прогулянка, — подумав він, — це втеча". Він справді тікав — від самого себе, невідомо куди, тікав, переслідуваний смертельною тугою цього розбитого кохання.

Потім він пішов повільніше. Ліс тут був інший, він ставав пишнішим і тінявішим, бо тепер Маріоль увійшов у самі хащі, в чудове царство буків. Зими вже зовсім не почувалося. Це була справжня весна, така свіжа й молода, ніби тієї ночі народилася.

Маріоль вступив у саму гущавину, під велетенські дерева, що дедалі вищали, і йшов усе вперед, ішов годину, дві, пробираючись крізь гілля, крізь силу дрібного, блискучого листу, масного та свіжого від соку. Все небо затуляло високе склепіння з верховіть, підперте подекуди прямими, а подекуди похилими стовбурами, то білястими, то зовсім темними від моху, що наріс на корі. Вони здіймалися високо вгору, одні над одними, пануючи над молодою порослю, що п'ялася, переплутавшись під ними та вкриваючи її густою тінню, пронизаною сонячними потоками. Вогниста злива падала і розливалася по всьому тому розлогому вітті, і ліс був немов блискуча хмара зелені, осяяна жовтим промінням.

Маріоль нараз спинився, зворушений невимовним подивом. Де це він? У лісі чи на дні моря — моря листу та світла? На дні океану, позолоченого зеленим сяйвом?

Він почував себе трохи краще, далі від свого горя, спокійнішим, у більшій безпеці і ліг на рудий килим з сухого листя, що його дерева скидають лише тоді, коли одягаються в нові шати.

Тішачись свіжим, чистим, м’яким повітрям та дотиком землі, він скоро пройнявся бажанням, спочатку невиразним, потім певнішим, не бути

самотнім в цих чудових місцях, і тоді йому спало на думку: "Ах, коли б вона була тут зі мною!"

Він раптом знов побачив Сен-Мішель і, пригадавши, наскільки пані де Бюрн була там інша, ніж у Парижі, подумав, що тільки того дня, коли в ній прокинулися почуття, розквітлі на морському просторі, серед білих пісків, вона кохала його трохи, протягом кількох годин. Справді, на дорозі, затопленій морем, у монастирі, де, прошепотівшр його ім’я "Андре", вона немов сказала: "Я ваша", — та ще на "Стежці божевільних", коли він майже ніс її в повітрі, в ній зродилося щось близьке до любовного пориву, але захоплення вже ніколи не верталося до цієї кокетки, коли її ніжка знов ступила на паризький брук.

Але тут, біля нього, в цій зеленій купелі, побачивши цей приплив — приплив свіжих рослинних соків, — хіба не могло б знов проникнути в її серце перелітне й солодке хвилювання, що колись огортало її на нормандському березі?

Він лежав, розкинувшись, горілиць, змучений своїми мріями, блукаючи поглядом по хвилях верховіть, осяяних сонцем, і помалу почав заплющувати очі, приспаний великим спокоєм лісу. Нарешті він заснув, а як прокинувся, то побачив, що вже третя година пополудні.

Підвівшись, він уже не почував такого суму, такого болю і знову рушив у дорогу. Він нарешті вибрався з лісової гущавини і спинився на широкому перехресті, звідки розходилося, немов зубці в короні, шість казково високих алей, вони губилися в листяній прозорій далечині, в смарагдовому повітрі. На придорожньому стовпі написано назву цієї місцевості: "Королівський гай". Справді, то була столиця царства буків.

Мимо проїздив екіпаж. Він був вільний. Маріоль найняв його і звелів їхати до Марлота, звідти він піде пішки до Монтіньї, спершу пообідавши в трактирі, бо хотілося вже їсти.

Маріоль пригадав, що напередодні бачив недавно відкритий заклад: отель "Коро", пристановище для художників, опорядженний в середньовічному дусі, на зразок паризького кабаре "Чорний Кіт". Екіпаж довіз його туди, і він крізь розчинені двері увійшов до просторої зали, де стародавні столи та незручні лавки ніби чекали п’яничок якогось минулого століття. В глибині кімнати молода жінка, цевне, служниця, стоячи наверху подвійної драбинки, вішала стародавні тарілки на цвяхи, вбиті занадто високо для її зросту. То спинаючись на пальцях, то стаючи на одну ногу, вона тяглася вгору, одною рукою спираючись на стіну, а в другій тримаючи тарілку. Її рухи були спритні й гарні, бо вона мала струнку фігуру, а хвиляста лінія від зап’ястка руки і до щиколотки гарно мінялася при кожному її зусиллі. Вона стояла спиною до дверей і не чула, як увійшов Маріоль, він спинився, дивлячись на неї. Йому згадався Предоле. "їй-право, яка вона гарна! — подумав він. — Яка струнка ця дівчина!"

Він кашлянув. Вона мало не впала з несподіванки, але, утримавши рівновагу, скочила додолу з легкістю танцюристки на линві і, всміхаючись, підійшла до гостя:

— Що накажете, пане?

— Поснідати, панночко.

Вона зважилася сказати:

— Скоріше пообідати, бо вже пів на четверту.

— Ну, пообідати, коли ви так хочете, — відповів він. — Я заблудився в лісі.

Вона перерахувала йому страви, що були до послуг мандрівників. Маріоль вибрав і сів до столу.

Вона пішла передати — замовлення, потім вернулася накрити на стіл.

Він дивився на неї і думав: "Господи, яка вона гарненька, жвава й чистенька!" В робочій сукні, з підтиканою спідницею, з закачаними рукавами й відкритою шиєю, вона була така метка, аж приємно дивитись. Корсаж гарно окреслював її стан, а своїм станом вона мала право пишатися.

Ледь-ледь засмагле обличчя, зарум’янене свіжим повітрям, було кругловиде і пухке, але таке свіже, немов тільки-но розпукла квітка, з гарними, карими, блискучими очима, в яких усе немов сяяло, широким ротом, повним чудових зубів, і розкішним каштановим волоссям, яке виявляло живучу силу того молодого дужого тіла.

Вона принесла редиску й масло. Він узявся до їжі й уже не дивився на неї. Щоб розважитися, він попросив пляшку шампанського і випив її всю, а по каві — ще дві чарки кюмелю. Він пив майже натщесерце, бо, виходячи з дому, з’їв лише трохи холодного м’яса з хлібом, а тому тепер відчув, як його охопив, скував і заспокоїв якийсь сильний дурман, що здався йому забуттям. Його думки, його жаль і туга немов розчинилися, втопилися в ясному вині, що так швидко обернуло його змучене серце в серце майже нечутливе.

Він, не кваплячись, повернувся до Монтіньї, прийшов додому і, дуже втомлений і сонний, ліг у постіль, як тільки настав вечір, і зразу заснув.

Але серед ночі він прокинувся, йому було недобре, щось його мучило, немов кошмар, прогнаний ото на кілька годин, знов підкрався до нього, щоб перебити йому сон. Вона була тут, вона, пані де Бюрн, вона повернулася сюди і блукає навкруг нього в товаристві графа фон Бернгауза. "Ну от, — подумав він, — тепер я ревную. Чому?"

Чому він її ревнував? Він скоро це зрозумів. Незважаючи на свій страх і турботу, поки він був її коханцем, він почував, що вона вірна йому, вірна

без пориву, без кохання, просто тому, що хоче бути чесною. Але він усе розбив, він повернув їй волю, все скінчилося. Чи житиме вона тепер самотня, без нового зв’язку? Так, якийсь час, напевне… А потім?.. Чи не походила ота вірність, якої вона досі дотримувала, не будячи в ньому ніякого сумніву, з невиразного передчуття, що, покинувши його, Маріоля, від нудьги вона одного дня, після більш чи менш тривалого відпочинку, має його замінити, — не через захоплення, а втомившись від самотності, як вона з часом кинула б його, втомившись від пристрасті? Хіба ж не буває в житті, що коханця терпляче тримають назавяеди при собі тільки зі страху перед його наступником? До того ж ця заміна коханця здалася б нечистою такій жінці, як вона, — надто розумній, щоб піддатися забобонам вини й безчестя, але обдарованій чутливою моральною соромливістю, що оберігає її від справжнього бруду. Вона — світський філософ, а не доброчесна міщанка, вона не злякається таємного зв’язку, але С байдуже тіло здригнулося б від огиди на думку про багатьох коханців.

Він вернув їй волю… і що ж?.. Тепер вона, напевне, візьме собі іншого! І то графа фон Бернгауза. Маріоль був певен того і страждав тепер невимовно.

Чому він із нею порвав? Він покинув її, вірну, приязну й чарівну! Чому? Тому, що був брутальною тварюкою і не розумів кохання без почуттєвого потягу?

Чи справді це так? Атож… Але було й щось інше! Передусім він боявся страждання. Він утік від жалю, що його не люблять так, як він любить, утік від тої жорстокої незгоди між ними, від неоднаково ніжних поцілунків, утік від безнадійної, тяжкої недуги свого серця, недуги, що, може, ніколи вже не мине. Він злякався надмірних мук, він боявся зносити цілими роками смертельну муку, яку передчував протягом кількох місяців, а зазнавав усього кілька тижнів. Малосилий, як завжди, пін відступився перед цим болем, як усе своє життя відступався перед усякими труднощами.

Отже, він не здатний нічого зробити до кінця, не може кинутися в кохання, як би мав кинутися в якусь науку чи мистецтво; мабуть, не можна глибоко любити, не зазнаючи глибоких страждань.

Він до самого світанку перебирав усе ті самі думки, і вони гризли його, як собаки, потім він устав і пішов до річки.

Якийсь рибалка закидав сіть коло греблі. Вода вирувала під першими променями сонця, і коли чоловік витягав велику круглу сіть і розкладав її у човні, дрібна рибка тріпалася у вічках, як живе срібло.

Тепле вранішнє повітря, насичене бризками вод опаду, де вигравали хиткі веселки, заспокоювало Маріоля, і йому здавалося, що потік, пробігаючи коло його ніг, відносить разом зі своєю безупинною течією частину його туги.

Він подумав: "Усе-таки я добре вчинив: я б надто страждав!"

Він вернувся додому, взяв гамака, якого побачив у сінях, і прив'язав його між двома липами, лігши в нього й дивлячись на воду, намагався ні про що не думати.

Він пролежав так до сніданку, солодко занімівши, у блаженному спокої тіла, що переходив і на душу. Сніданок він розтягнув якомога довше, щоб скоротити день. Але його нервувало чекання: він виглядав пошту. Він телеграфував до Парижа й написав до Фонтенбло, щоб йому пересилали сюди листи. Він нічого не одержував, і його починало гнітити відчуття того, що його забуто. Чому? Він же не міг сподіватися нічого приємного, втішного й заспокійливого з маленької чорної сумки, що висіла при боці в листоноші, нічого, крім непотрібних запросин та нецікавих новин. Нащо ж тоді мріяти про ці невідомі листи, ніби в них таїться рятунок для його серця?

Чи не ховається в самій глибині його душі марна надія, що вона йому напише?

Він спитався в однієї із своїх старих служниць:

— О котрій годині приходить пошта?

— Опівдні, пане.

Якраз була дванадцята година. Він із зростаючою тривогою почав прислухатися до гомону надворі. Стук у вхідні двері змусив його підхопитися. Листоноша приніс тільки газети, й три нецікаві листи. Маріоль прочитав газети, перечитав їх ще. раз, знудився й вийшов з дому.

Що йому робити? Він вернувся до гамака і знов простяг-ся в ньому. Але за півгодини його охопила непереможна потреба піти кудись. До лісу? Так, ліс був чудовий, але самотність в ньому відчувалася ще глибше, ніж удома або в селі, бо там інколи чулися якісь відгомони життя. А та мовчазна самотність дерев і листя сповряла його смутком та жалем, топила його у власному горі. Він у думці знов зробив свою вчорашню довгу прогулянку і, пригадавши жваву маленьку служницю в отелі "Коро", сказав сам собі: "Ага! Піду туди й там пообідаю!" Ця думка сподобалась йому, все ж якесь заняття, спосіб виграти кілька годин, і він зараз же вирушив у дорогу.

Довга сільська вулиця тяглася просто долиною, між двома рядами білих низеньких хаток, укритих черепицею. Деякі з них стояли край дороги, інші — в глибині маленьких дворів, де цвів бузок, порпалися кури в теплому гною, а сходи з дерев’яними бильцями дерлися просто неба до дверей, пробитих у стінах. Селяни помалу порались перед своїми оселями. Мимо пройшла згорблена бабуся, в подертій кофті, з сивувато-жовтими, незважаючи на її вік, косами, бо селяни майже ніколи не мають справжньої сивини; її худі й вузлуваті ноги виглядали з-під вовняної

спідниці, підіткнутої ззаду. Вона дивилася просто поперед себе безтямними очима, очима, що ніколи нічого не бачили, окрім кількох найпростіших речей, потрібних для її нужденного існування.

Друга, молодша, вішала білизну перед своїми дверима. Коли вона підводила руки, то піднімалася спідниця і видно ставало кощаві ноги в синіх панчохах — кістки без м’яса, а її стан і груди, плескуваті й широкі, свідчили про безформне тіло, певне, страшне з вигляду.

Маріоль подумав: "Жінки! Оце — жінки! Ото так жінки!"

Постать пані де Бюрн вималювалася в ньрго перед очима. Він бачив її, диво вишуканості й краси, ідеал людського тіла, кокетливу, вбрану, щоб тішити чоловічі погляди, і затремтів від тривоги за непоправну втрату.

І він подався швидше, щоб розважити своє серце й думку. Коли увійшов до аг елю, маленька служниця зразу впізнала його і приязно привіталася:

— Добридень, пане.

— Добридень, панночко.

— Хочете чогось випити?

— Вип’ю для почину, а потім я тут пообідаю.

Вони обміркували, чого йому спершу випити і чого з’їсти потім. Він радився з нею, щоб змусити її розбалакатись, бо йому подобалася її жвава паризька говірка, мова її була така сама вільна, як і рухи.

Слухаючи її, він думав: "Яка мила ця дівчинка! Мені здається, з цього зернятка може вирости кокетка".

Він запитав її:

— Ви парижанка?

— Так, пане.

— Ви вже тут давно?

— Два тижні, пане.

— Вам тут подобається?

— Поки що не дуже, але ще рано судити, до того ж я втомилася від паризького повітря, а на селі відпочила.

Власне кажучи, через те я й зважилася сюди поїхати. То принести вам вермуту, пане?

— Так, панночко, і скажіть кухареві чи куховарці, щоб вони приготували обід краще.

— Усе буде гаразд, пане.

Вона вийшла, залишивши його самого.

Він спустився до садка і влаштувався у альтанці, куди йому й подали вермут. Там він пробув до вечора, слухав, як свистав у клітці дрізд, та дивився, як часом проходила маленька служниця. Вона кокетувала й хизувалася перед ним, бо зрозуміла, що припала йому до вподоби.

Він пішов, як і напередодні, звеселілий від шампанського, але темрява та нічна прохолода швидко розігнали легке сп’яніння, і непереможний смуток знову ввійшов у його душу. Він думав: "Що я

робитиму? Чи залишитися тут? Чи я надовго засуджений тягти це гірке життя?" І заснув дуже пізно.

Другого дня він колихався знов у гамаку, рибалка все закидав свою сіть, і Маріолеві спало на думку й собі порибалити. Крамар, що продавав вудки, дав йому вказівки щодо цього спокійного спорту і навіть узявся керувати його першими спробами. Маріоль прийняв його послугу, та з дев’ятої години аж до полудня з великим старанням і напруженням спіймав лише три маленькі рибки.

Поснідавши, він знову пішов у Марлот. Чого? Щоб як-небудь згаяти час.

Маленька служниця, побачивши його, засміялася.

Він і собі всміхнувся, його вабила її привітність, і він спробував зайти, з нею в розмову.

Вона говорила ще вільніше, ніж напередодні. Звали її Елізабет Ледрю.

її мати, хатня швачка, торік померла, тоді батько, рахівник, завжди п’яний і без посади, кудись зник, бо жив на жінчині та доччині заробітки, а тепер дівча, хоч і шило цілий день у своїй мансарді, не могло заробити само на двох. Її змучила та одноманітна праця, і вона стала служницею в ресторані та й пробула там рік. Вона вже почувала себе втомленою, і в цей час господар от елю "Коро" в Марлоті, якому вона прислужувала, запросив її на літо разом з двома іншими дівчатами, що приїдуть трохи пізніше. Цей господар, безперечно, вмів приваблювати гостей.

Розповідь припала до душі Маріолеві. Він уміло розпитував дівчину, обходячись з нею, немов з панночкою, і вивідав у неї багато цікавих подробиць про сумне й нужденне життя сім’ї, розореної п’яничкою. Вона ж, істота покинута, безпритульна, самотня і все ж весела, бо молода, почуваючи щиру цікавість цього незнайомця та його живу уважність,

була з ним одверта, розкрила всю свою душу, бо її поривів не могла стримувати так само, як і своєї проворності.

Коли вона замовкла, він спитав:

— І… ви будете служницею все життя?

— Не знаю, пане. Хіба ж я можу вгадати, що зо мною станеться завтра?

— Але ж треба думати про майбутнє.

Легка тінь стурбованості лягла на її обличчя, але швидко зникла. Вона відповіла:

— Я візьму те, що мені випаде на долю. Що буде — то буде!

Вони розійшлися добрими приятелями.

Він знову прийшов за кілька днів, потім ще раз, а далі почав приходити часто. Його невиразно приваблювала простодушна розмова з самотньою дівчиною, її вільна балачка трохи розвіювала його смуток.

Але вечорами, вертаючись до Монтіньї і думаючи про пані де Бюрн, він зазнавав страшних нападів розпачу. На світанку йому трохи легшало на душі, але коли наставала ніч, на нього знов находили дикі ревнощі та жаль, що краяв серце. Він не діставав ніяких вістей. Він сам нікому не писав, і йому ніхто не писав. Він нічого не знав. І ось, вертаючись самотою в темряві, він уявляв собі розвиток зв’язку між своєю недавньою коханкою та графом фон Бернгаузом. Ця невідчепна думка щодня все більше переслідувала його. "Цей, — думав він, — дасть їй саме те, чого вона хоче: він буде добропорядним світським коханцем, постійним, не надто вимогливим, цілком задоволеним і підлещеним тим, що став обранцем такої чарівної й тонкої кокетки".

Він порівнював графа з собою. Бернгауз, напевне, не матиме тієї хворобливої чутливості, тієї втомливої вимогливості, тієї несамовитої жадоби взаємних пестощів, що знівечили їхню любовну згоду. Як людина світська, гнучка, обережна й стримана, він удовольниться малим, бо, очевидно, теж не належить до породи палких людей.

Прийшовши якось у Мар лот, Андре Маріоль побачив у другій альтанці отелю "Коро" двох бородатих молодиків, у беретах, з люльками в зубах.

Господар, товстун із веселим обличчям, зараз же вийшов

привітати його, бо почував до цього вірного відвідувача зовсім не безкорисливу прихильність. Він сказав:

— А в мене від учорашнього дня двоє нових гостей, двоє живописців.

— Оті пани?

— Так, вони вже знаменитості: отой, менший, одержав торік другу медаль.

І, розказавши все, що знав про ці новоявлені таланти, він запитав:

— Що ви хочете сьогодні пити, пане Маріоль?

— Пришліть мені, як завжди, пляшку вермуту.

Господар пішов.

З’явилася Елізабет, несучи на таці склянку, карафку й пляшку. Один із художників одразу ж гукнув:

— Ну що ж, мала, ми все ще гніваємось?

Вона нічого не відповіла, а коли підійшла до Маріоля, то він помітив, що очі в неї червоні.

— Ви плакали? — запитав він.

Вона відповіла просто:

— Так, трохи.

— Що ж сталося?

— Оті двоє панів погано поводилися зі мною.

— Що ж вони зробили?

— Вони прийняли мене за якусь…

— Ви поскаржилися господареві?

Вона сумно знизала плечима.

— Ох пане!.. Господар… Господар… Знаю я його, тепер… нашого господаря!

Маріоль, схвильований і трохи роздратований, сказав їй:

— Розкажіть мені все.

Вона розказала, як брутально й настирливо чіплялися до неї новоприбулі квачомази. Потім знов заплакала, не знаючи, що їй тепер

робити, покинутій у цій стороні, без опіки, без підтримки, без грошейг без допомоги.

Маріоль зненацька запропонував:

— Хочете стати до мене. на службу? Вам буде в мене непогано… А коли я повернуся до Парижа, ви вчините, як вам до вподоби.

Вона запитально подивилася просто йому в очі. Потім раптом сказала:

— З великою охотою, пане.

— Скільки ви тут одержуєте?

— Шістдесят франків на місяць. — І, занепокоївшись, додала: — Крім того, чайові: усього десь франків з сімдесят.

— Я платитиму сто франків.

Вона здивовано проказала:

— Сто франків на місяць?

— Так. Ви згодні?

— Ще б пак!

— Ви будете тільки подавати на стіл, доглядати мої речі, білизну й одежу і прибирати кімнату.

— Розумію, пане.

— Коли ви прийдете?

— Завтра, якщо дозволите. Після того, що сталося, я звернуся до мера і піду хай би там що.

Маріоль дістав з кишені два луїдори і, даючи Тй, сказав:

— Оце вам завдаток.

Обличчя її осяяла радість, і вона рішуче промовила:

— Завтра перед полуднем я буду у вас, пане.

II

Другого дня Елізабет з’явилась у Монтіньї: за нею йшов селянин, везучи її валізу на тачці. Маріоль позбувся однієї з своїх бабусь, щедро її винагородивши, і нова служниця оселилася в кімнатці на другому поверсі поруч із куховаркою.

Коли вона стала перед своїм господарем, то здалася йому трохи іншою, ніж у Мар лоті: не такою жвавою, соромливішою, тепер вона зробилася його служницею, тоді як там,* під зеленим шатром у садку ресторану, вона була ніби його скромною приятелькою.

Він розказав їй коротко, що вона має робити. Вона вислухала дуже уважно, влаштувалася й взялася до роботи.

Минув тиждень, не принісши в Маріолеву душу значних змін. Він лише помітив, що почав рідше виходити з дому, бо вже не мав причини ходити до Марлота, і дім здавався йому тепер не таким сумним, як спочатку. Гострота його жалю трохи стихла, як стихає все, але замість того вогню в ньому зародився непереможний смуток та глибока туга, схожа на

повільну й затяжну недугу, що іноді доводить до смерті. Вся його колишня жвавість, уся допитливість його розуму* весь інтерес до тих речей, що досі цікавили та тішили його, вмерли в ньому. А замість них з’явилася нехіть до всього і непереможна байдужість, що позбавляли його навіть сили піднятися з місця й погуляти. Він тепер майже не покидав садиби, переходячи з вітальні до гамака, з гамака до вітальні. Найбільшою його розвагою було дивитися, як біжить Луан та як рибалка закидає сіть.

Перші дні Елізабет була обережна й стримана, потім трохи посмілішала, і, чуючи своїм жіночим нюхом, що її господар завжди якийсь пригнічений, іноді питала його, коли другої служниці не було поблизу:

— Ви дуже нудитеся, пане?

Він покірно відповідав:

— Так, немало.

— Вам треба б пройтися.

— Це не допоможе.

Вона потайки дбала за нього з самовідданою запобігливістю. Щоранку, входячи до вітальні, він бачив, що там повно квітів і пахне, як у оранжереї. Елізабет, мабуть, обклала даниною як дітей, що приносили їй з лісу первоцвіт, фіалки і золотавий дрік, так і сільські садочки, де селянки вечорами поливали якісь рослини. Він у своїй самоті, в своєму розпачі та душевній закляклості відчував до неї особливу душевну вдячність за ці винахідливі дари і за її постійне старання бути йому приємною навіть у всіх дрібницях. Йому здавалося також, що вона кращає, починає більше дбати про себе, що обличчя в неї стало біліше і ніби витонченіше. Він навіть завважив одного дня, коли вона подавала йому чай, що в неї вже руки не служниці, а дамські ручки з обточеними й

бездоганно чистими нігтями. Іншим разом він звернув увагу на її майже елегантне взуття. А то ще якось вона піднялась до своєї кімнати і вернулася в гарній сірій сукенці, простенькій, але пошитій з бездоганним смаком. Побачивши її, він гукнув:

— Ну й кокетка ж стала з вас, Елізабет!

Вона густо почервоніла й пролепетала:

— Що ви, пане! Просто я одягаюся трохи краще, бо маю трохи більше грошей.

— Де ви купили цю сукню?

— Я сама її пошила, пане.

— Самі? Коли ж це? Ви ж цілий день працюєте по господарству.

— А ввечері, пане.

— А тканину де ви взяли? І хто ж вам скроїв?

Вона розказала, що місцевий крамар привіз їй зразки

тканини з Фонтенбло. Вона вибрала й заплатила за крам з тих двох луїдорів, які дістала на завдаток від Маріоля. Що ж до крою та шиття, то це їй не важко було зробити, бо вона ж чотири роки працювала з матір’ю на магазин готової одежі.

Він не міг утриматися, щоб не сказати:

— Ця сукня дуже вам личить. Ви дуже милі.

Єлізабет зашарілася по саме волосся.

Коли вона пішла, він подумав: "Чи не закохалася вона часом у мене?" Він поміркував над цим, повагався, посумнів авсяі нарешті вирішив, що то цілком можливе. Він був до їїеї добрий, співчував їй, допомагав, він був майже її другом. Чи ж диво, коли дівчинка закохалася в свого господаря після всього, що він зробив для неї? Ця думка не здалася йому прикрою: дівчинка справді була гарненька і нічим уже не скидалась на покоївку. Його чоловіча гордість, така зневажена, вражена, знівечена і принижена іншою жінкою, тепер почувала себе підлещеною, потішеною, майже зціленою. Це була винагорода, дуже маленька, ледве відчутна, бо коли в людину хтось закоханий — байдуже хто, — значить, ця людина ще може збудити кохання, ого несвідомий егоїзм теж був задоволений. Його трохи б і забавило, і, може, вийшло йому 0 на користь подивитися, як те маленьке серденько оживе й заб’ється для нього. Йому навіть на думку не спадало віддалити цю дитину, вберегти її від тої небезпеки, від якої він сам страшенно страждав, пожаліти дівчину більше, ніж пожаліли його, бо співчуття ніколи не йде в парі з любовними перемогами.

Він почав за нею спостерігати й незабаром пересвідчився, що таки не помилився. Тисячі дрібниць щодня підтверджували це. Якось уранці, подаючи йому біля столу, вона ледь торкнулася до нього сукнею, і він почув запах парфумів, простеньких парфумів, мабуть, куплених у галантерейній крамниці чи в місцевого аптекаря. Тоді Марі-оль подарував їй пляшку туалетної води "Шипр", що віддавна сам уживав, умиваючись, і запаси якої мав завжди при собі. Він подарував їй також добре туалетне мило, зубний еліксир і рисову пудру. Він уміло сприяв тій, щодня помітнішій, щодня повнішій зміні і стежив за нею цікавим та підлещеним поглядом. Залишаючись для нього скромною і вірною служницею, вона разом з тим робилася чулою й закоханою жінкою, в якої наївно розвивався вроджений інстинкт кокетства.

І він сам помалу прихилявся до неї. Він тішився, він був зворушений і вдячний. Він грався з цим новонародженим

коханням, як граються в години чорної туги з усім, що може хоч трошки розважити. Він не почував до неї іншого потягу, окрім того невиразного бажання, що штовхає всякого чоловіка до всякої гарної жінки — чи то до вродливої служниці, чи то до селянки, збудованої, як богиня, своєрідної сільської Венери. Найбільше притягала його до неї та жіночість, яку він знаходив у ній і яка була тепер йому потрібна. Це була невиразна й непереможна потреба, викликана іншою коханою. Та кохана пробудила в ньому владний і таємний потяг до жіночої сутності, до близькості жінки, до спілкування з нею, до того тонкого аромату, духовного чи почуттєвого, яким кожна спокуслива істота, від простолюдинки до великосвітської дами, від східної самиці з великими чорними очима до північної діви з блакитним поглядом і лукавою душею, впливає на чоловіків, для яких ще живе споконвічний чар жіночої істоти.

Та ніжна, безперестанна, пестлива й таємна уважність, швидше відчутна, аніж видима, обгортала його рану, ніби шар вати, і робила її не такою чутливою до нападів його печалі. А та печаль, однак, не минала, повзаючи і кружляючи, як мухи довкола роз’ятреної рани. Досить було одній із них торкнутися її, як страждання починалися знов. Він заборонив давати кому-небудь свою адресу, і його друзі з розумінням поставилися до його втечі, але відсутність новин і хоч яких відомостей турбували його. Час від часу йому траплялися в газеті Ламартове чи Масівалеве ім’я між іменами присутніх на якомусь проханому обіді чи урочистості. Якось йому зустрілося прізвище пані де Бюрн, яку називали одною з найелегантніших, найврод-ливіших та найдобірніше вбраних дам на балу в австрійському посольстві. Він увесь затремтів. Ім’я графа фон Бернгауза стояло кількома рядками нижче. У Маріоля знову спалахнули ревнощі, до самого вечора краючи йому серце. Цей згаданий зв’язок став тепер для нього майже безперечний! То було одно з тих уявлюваних переконань, що мучать більше, ніж певний факт, бо від них ніколи не можна врятуватися чи зцілитися.

Неспроможний довше жити, нічого не знаючи й не маючи певності в своїх підозріннях, він вирішив написати до Ламарта, — той досить добре

знав його і, певне, догадувався про жаль його душі, а тому міг відповісти на його думки навіть без прямого запитання.

Одного вечора при лампі він склав того листа, довгого, майстерного, невиразно сумного, повного прихованих запитань і лірики на тему про весняну красу на селі.

За чотири дні, одержавши пошту, він з першого погляду впізнав просте й тверде романістове письмо.

Ламарт повідомляв його про тисячу сумних новин, повних для нього глибокого значення. Він говорив про багатьох людей, але, не пишучи про пані де Бюрн і про Бернгауза докладніше, ніж про інших, він нібито вирізняв їх властивим йому стилістичним прийомом і привертав до них увагу, нічим не виявляючи свого наміру.

З листа взагалі виходило, що всі Маріолеві підозріння мали принаймні під собою грунт. Його побоювання збудуться завтра, коли ще не збулися вчора.

Його колишня коханка жила тим самим життям — метушливим, блискучим, світським. Про Маріоля трохи поговорили після його зникнення, як завжди говорять про тих, хто зникає,— з байдужою цікавістю. Гадали, що він поїхав кудись дуже далеко, бо йому набрид Париж.

Прочитавши того листа, він аж до вечора пролежав у гамаку. Він не міг обідати, не міг заснути, а вночі у нього почалася гарячка. Другого дня він почував таку втому, таку нудьгу, таку огиду до тих одноманітних днів, перебу-тих між цим густим мовчазним лісом, тепер уже темним від зелені, і тією обридливою річечкою попід його вікнами, що вирішив не вставати з постелі.

Коли Єлізабет увійшла на його дзвінок і побачила його ще в ліжку, то здивовано зупинилася в дверях і спитала, раптом зблiднувши:

— Пан хворий?

— Та трошки.

— Чи не викликати лікаря?

— Ні. То так буває іноді зі мною.

— Може, вам треба чого-небудь?

Він звелів, як завжди, приготувати ванну, на сніданок подати яйця, а чай щоб був протягом усього дня. Але близько першої години його взяла така страшенна нудьга, що йому захотілося встати. Елізабет, яку він безперестану викликав за звичкою всіх удавано хворих, приходила стурбована, засмучена, з великим бажанням зробити для нього щось корисне, чимсь допомогти йому й вилікувати його. Побачивши, як він хвилюється й нервується, вона запропонувала, геть почервонівши від ніяковості, що-небудь почитати йому вголос.

Він спитав:

— Ви добре читаєте?

— Так, пане, коли я вчилася в школі, то завжди діставала нагороди за читання, а мамі прочитала стільки романів, що й заголовки перезабула.

Він зацікавився і послав її до майстерні взяти серед надісланих йому книжок — його найулюбленішу — "Манон Леско".

Вона допомогла йому сісти в постелі, підмостила йому щд спину дві подушки, взяла стільця й почала читати. Читала вона справді гарно, навіть дуже гарно, оскільки була обдарована особливим хистом правильної інтонації й виразності. Вона одразу ж зацікавилася цією повістю і, читаючи її, так хвилювалася, аж Маріоль часом спиняв її, аби про щось спитати чи побалакати трохи з нею.

У відчинене вікно разом з теплим вітерцем, повним пахощів зелені, вривалися співи, тьохкання та рулади солов’їв, що заливалися коло самичок на кожному дереві у цю пору кохання.

Андре дивився на дівчину, схвильовану, з блискучими очима, таку зацікавлену розгортанням подій на сторінках книжки.

На його запитання вона відповідала з вродженим розумінням усього, що торкається кохання та жаги, надаючи своїм словам правильного, але трохи непевного сенсу, викликаного простонародною вузькістю її кругозору. Він подумав: "Якби трохи підучити цю дівчину, вона стала б зовсім розумницею".

Жіноча чарівність, яку він і раніше почував у ній, справді цілюще впливала на нього теплого й спокійного полудня, дивно змішуючись у його уяві з таємною й могутньою чарівністю Манон, що приносить у наші серця най дивніший жіночий образ, викликаний до життя завдяки людському мистецтву.

Заколисаний голосом, зваблений такою відомою і завжди новою розповіддю, він мріяв про таку химерну й принадли-ву коханку, як у де Гріє, несталу й невірну, людяну й спокусливу навіть своїми ганебними гріхами, створену для того, щоб збуджувати в чоловікові всю його ніжність і весь його гнів, прихильність і палку ненависть, ревнощі й бажання.

Ах, коли б та, котру він тільки що покинув, таїла в своїй крові хоч би тільки любовну й почуттєву підступність цієї бентежної куртизанки, то, може б, він ніколи не поїхав од неї! Манон дурила, але кохала, вона брехала, але віддавалася!

Після цілоденних лінощів Маріоль увечері поринув у сонні марева, де зливалися усі ті жінки. Не відчувши від учорашнього дня ніякої втоми, провівши весь день без руху, він спав сторожким сном і прокинувся від якогось незвичного шуму в домі.

Вже разів зо два вночі йому чулися якісь кроки й ледве вловимий рух на нижньому поверсі — не просто під ним, а в кімнатах, прилеглих до кухні: в комірчині, де зберігалась білизна, і в ванній. Він не звернув на те уваги.

Але цього вечора, втомившись од лежання й не можучи довго заснути, він прислухався й почув якесь незрозуміле шамотіння і якесь хлюпотіння. Тоді він вирішив піти подивитися, засвітив свічку й поглянув на годинника: не було ще й десятої. Він одягнувся, поклав до кишені револьвера і, крадучись, дуже обережно спустився вниз.

Увійшовши до кухні, він здивовано побачив, що в печі горить огонь. Більше нічого не було чути, але потім йому причувся якийсь рух у ванній, зовсім крихітній кімнатці, побіленій вапном, де нічого, крім ванни, не було.

Він підійшов, повернув тихенько ручку і, розчинивши раптом двері, побачив простягнене в воді жіноче тіло, з розкинутими руками, з кінчиками персів на поверхні, найпрекрасніше жіноче тіло, яке коли-небудь йому доводилося бачити.

Вона скрикнула, злякана, не маючи змоги втекти.

Він уже стояв навколішки біля ванни, пожираючи дівчину палким поглядом і простягаючи до неї уста.

Вона зрозуміла і, зненацька підвівши мокрі руки, обвила ними свого господаря за шию.

III

Другого дня, коли вона прийшла до нього, несучи чай, і їхні очі зустрілися, вона затремтіла так сильно, що чашка й цукерничка кілька разів стукнулися одна об одну.

Маріоль підійшов до неї, взяв у неї з рук тацю, поставив на стіл і, бачачи, що вона опустила очі, сказав їй:

— Подивись на мене, маленька.

Вона звела на нього очі, повні сліз.

Він знову мовив:

— Я не хочу, щоб ти плакала.

Притуливши її до себе, він почув, що вона тремтить від ніг до голови. "О Боже мій!" — прошепотіла вона. Він зрозумів, що не горе, не жаль, не каяття змусили її прошепотіти ці три слова, а щастя, найправдивіше щастя. І чуючи, як пригортається до його грудей ця маленька, закохана в нього істота, він відчував дивне егоїстичне, швидше фізичне, ніж моральне, вдоволення. Він дякував їй за те кохання, як поранений, кинутий край дороги, дякував би за допомогу якійсь перехожій жінці, він дякував їй від усього свого змученого серця, зрадженого в своїх даремних пориваннях, зголоднілого без кохання через байдужість іншої, і в глибині душі трохи жалів її. Дивлячись, як вона зблідла, як очі її наповнювалися сльозами та горіли коханням, він раптом подумав: "Але ж

вона прекрасна! Як жінка швидко міняється, робиться тим, чим їй і слід бути, коли вона слухається бажання своєї душі або голосу природи!"

— Сідай, — сказав він.

Вона сіла. Він узяв її руки, її бідні робочі руки, що стали заради нього білі й делікатні, і лагідно, обережно добираючи слова, почав говорити їй про те, які тепер мають бути їхні взаємини. Вона вже для нього не служниця, але про людське око нехай усе лишається, як було, щоб не викликати пліток у селі. Вона житиме в нього як економка, буде йому часто читати вголос, і то буде виправданням її нового становища. А через деякий час, коли до її обов’язків читальниці остаточно призвичаяться, вона обідатиме з ним за одним столом.

— Ні, пане, я ваша служниця і залишуся нею. Я не хочу, щоб мене люди судили й знали про те, що сталося.

Вона не поступилася, хоч як він умовляв її; коли він випив чай, вона віднесла тацю, а він провів її ніжним поглядом.

Потім він подумав: "Це — жінка. Всі жінки однакові, коли нам подобаються. Я зробив зі своєї служниці коханку. З гарненької вона, може, стане чарівною! У всякому разі, вона молодша й свіжіша, ніж світські жінки або кокотки. Та що там! Хіба ж мало славетних актрис — дочок воротарок? Однак їх приймають як пань, їх кохають як героїнь із романів, і князі поводяться з ними як з королевами. За що? За талант, часто сумнівний, чи за красу, часто непевну? Але справді жінка завжди має становище відповідно до тієї ілюзії, що вона може створити".

Того дня він зробив довгу прогулянку, і хоча в глибині серця почував той самий біль, а в ногах тягар, немов горе послабило всі джерела його енергії, щось защебетало в ньому, ніби пташка. Він був уже не такий самотній, не такий покинутий і забутий. Ліс йому видався менш глухим, менш мовчазним і безлюдним. І він повернувся додому, палаючи

бажанням побачити, як Елізабет усміхнеться і поспішить йому назустріч з поглядом, сповненим ніжності.

З місяць на березі малої річки тяглася справжня ідилія. Елізабет кохала Маріоля так, як, може, дуже мало кого з чоловіків кохають. Вона кохала його безтямно як тварина, як мати любить свою дитину, як собака — мисливця.

Він був для неї все — світ і небо, втіха й щастя. Він задовольняв усі її палкі й наївні жіночі сподівання, даючи їй в одному поцілунку весь той екстаз, який вона могла відчути. Він один займав її душу, її очі, її серце і плоть; вона була п’яна, як уперше захмелілий підліток. Маріоль засинав у неї на руках, він прокидався від її пестощів, вона обіймала його з безмежним самозабуттям. Здивований і захоплений, він тішився цією цілковитою відданістю. Йому здавалося, що тут п’ється кохання з самого джерела, з уст самої природи.

І все-таки він і далі сумував, сумував і побивався, безнадійно й глибоко. Його юна коханка подобалася йому, але йому бракувало іншої. Гуляючи луками на березі Луана, він запитував себе: "Чому ця скорбота не покидає мене?" І тільки-но згадував Париж, то відчував такий приплив хвилювання, що вертався додому, аби не бути на самоті.

Тоді він гойдався в гамаку, а Елізабет, сидячи на складеному стільчику, читала йому. Слухаючи її й милуючись нею, він згадував розмови в вітальні своєї приятельки, коли він вечорами бував з нею на самоті. Тоді, від страшного бажання плакати, на очі йому набігали сльози і такий пекучий жаль краяв йому серце, що він відчував конечну потребу зараз їхати, повернутися до Парижа, втекти світ за очі.

Елізабет бачила, що він похмурий та сумний, і питала:

— Вам важко? Я відчуваю, у вас сльози на очах.

Він відповідав:

— Поцілуй мене, серце, тобі цього не зрозуміти.

Вона цілувала його, стурбована передчуттям якоїсь не

відомої їй драми. А він, трохи заспокоєний її пестощами, думав: "Ах, якби в одній жінці могли б злитися обидві, кохання цієї з чаром іншої! Чом ніколи не знаходиш того, про що мрієш, а завжди тільки щось приблизне?"

Заколисаний монотонним читанням, він уже не слухав, а думав без кінця про все те, що його вабило, скоряло, перемагало в покинутій коханці. Пойнятий спомином про неї, її уявною присутністю, що переслідувала його, як хворого мара, він казав сам собі: "Невже я навіки засуджений і ніколи не визволюся від неї?"

Він знов почав робити далекі прогулянки, блукати гущавиною з невиразною надією позбутися її образу, залишивши його десь або в яру, або за темною скелею, або в якійсь пущі, як людина, що бажає спекатися відданої їй тварини, але не хоче її вбивати, а лиш пробує завести її кудись якнайдалі.

Одного дня наприкінці такої прогулянки він знов забрів у царство буків. Тепер то був похмурий, майже зовсім темний від густого листя ліс. Маріоль ішов під його величезним склепінням, вогким та високим, згадуючи з жалем про легкий, пронизаний сонцем зеленястий серпанок ледве розкритих листочків, але, проходячи вузенькою стежиною, він спинився здивовано перед двома деревами, що зрослись одне з одним.

Ніякий інший образ його кохання не міг би гостріше й глибше вразити йому очі й душу: могутній бук стискав у своїх обіймах струнког дубка.

Як доведений до розпачу коханець, з тілом могутнім і змученим, бук, витягнувши, мов руки, дві величезні гілляки і зімкнувши їх, стискав стовбур сусіднього дубочка. А той, наче погордливо вириваючись із його обіймів, підносив до неба, високо над вершиною напасника, свій стрункий, гладенький та тонкий стан. Але, незважаючи на цю втечу в простір, усупереч цій гордовитій втечі глибоко ображеної істоти, на корі дуба видніли два глибокі, давно зарубцьовані шрами, врізані непереможно могутніми вітами бука, навіки з'єднані тими загоєними ранами вони росли разом, змішуючи свої соки, і в жилах подоланого дерева текла, здіймаючись. аж до самого верховіття, кров дерева-переможця.

Маріоль сів і довго дивився на них. У його хворій душі ці двоє нерухомих борців, що розказували перехожим вічну повість його кохання, ставали прекрасним і страшним символом.

Потім він пішов далі, ще смутніший, і брів помалу, опустивши очі, коли раптом побачив прикриту травою, змочену давнім дощем, брудну, стару телеграму. Хтось викинув чи згубив її. Він спинився. Яку радість чи яку прикрість приніс якомусь серцю цей синій папірець, що валявся у нього під ногами?

Він не міг утриматися, підняв його і з цікавістю й огидою розгорнув аркушик. Ще можна було сяк-так прочитати: "Приходьте... мене... четвертій годині". Імена роз’їла вогкість.

Жорстокі й чудові спогади обступили його, спогади про всі ті телеграми, які вона посилала, щоб призначити час побачення або сповістити, що вона не прийде. Ніщо ніколи не зворушувало його дужче, не. викликало в нього такої несамовитої дрожі, не змушувало так раптово стискатися і знов трепетати його бідне серце, як ці вісниці, що кидають у захват або в розпач. Він став, скам’янівши від жалю, від думки, що вже ніколи не розгорне такої телеграми.

Знову він питав себе, що сталося з нею відтоді, як він її покинув? Чи вона страждала, чи жалкувала за другом, якого відштовхнула її байдужість, чи примирилася з цією розлукою, і тільки її самолюбство було ображене?

І бажання знати це зробилося таким непереможним, так охопило його, немов розпеченими кліщами, що в нього з’явилася смілива й чудна, ще не виразна думка. Він повернув до Фонтенбло. Прийшовши туди, він зайшов на телеграф з душею, сповненою вагання і трепетної тривоги. Але ніби якась сила штовхала його, непереможна сила, що йшла від самого серця.

Тремтячою рукою узяв зі столу телеграфний бланк і слідом за ім’ям і адресою пані де Бюрн написав:

"Мені так хотілося б знати, що ви думаєте про мене! Я не можу нічого забути.

Андре Маріоль. Монтіньї"

Потім він вийшов, найняв візника й повернувся до Мон-тіньї, збентежений і схвильований своїм учинком і вже жалкуючи про нього.

Він вирахував, що коли вона зробить йому ласку й відповість, то він одержить її листа за два дні, але цілий наступний день він уже не виходив з дому, боячись і сподіваючись одержати телеграму.

Близько третьої години пополудні, коли він лежав у гамаку на терасі, Елізабет сказала йому, що якась пані хоче його бачити.

Він так схвилювався, що аж дух захопило, і коли підходив до будинку, то ноги йому підломлювалися і серце тріпотіло. Не сподівався, однак, що то вона.

Він відчинив двері до вітальні, і пані де Бюрн, що сиділа на канапці, підвелася і, всміхаючись трохи стриманим усміхом, з легким примусом на обличчі та в манерах, подала йому руку, кажучи:

— Я приїхала дізнатися, як ви живете, бо телеграф не досить докладно виконав це завдання.

Він так зблід, що в її очах блиснула радість, і був такий схвильований, що не міг говорити і тільки тулив до уст подану йому руку.

— Боже! Які ж ви добрі! — мовив він нарешті.

— Ні, просто я не забуваю друзів і турбуюся за них.

Вона дивилася йому просто в вічі тим запитливим глибоким поглядом, який зразу схоплює усе, проникає в думки аж до дна й розкриває будь-які хитрощі. Вона, очевидно, була задоволена, бо усміх освітив її обличчя.

— У вашому будиночку дуже гарно. Ви в ньому щасливі?

— Ні, пані.

— Невже? В такій гарній місцині, в цьому чудовому лісі, на цій чарівній річці? Але ж ви, певне, тішитеся тут цілковитим спокоєм і щастям?

— Ні, пані.

— Але чому ж?

— Бо й тут не можу забути.

— А вам конче треба щось забути, щоб стати щасливим?

— Так, пані.

— Можна довідатися, що саме?

— Ви й самі знаєте.

— Значить?

— Значить, я дуже нещасливий.

Вона сказала з самовдоволеним співчуттям:

— Я так і подумала, одержавши вашу телеграму, і тому приїхала, поклавши собі одразу вернутися назад, якщо я помилилася.

Трохи помовчавши, вона додала:

— Коли я вже не їду негайно, то можна оглянути ваші володіння? Ота невеличка липова алея здається мені чудовою. Там буде приємніше, ніж тут, у вітальні.

Вони вийшли. На ній була рожево-бузкова сукня, зразу так гармонійно злилася з зеленню дерев та блакиттю неба, що пані де Бюрн здалася Маріолеві надзвичайною, неначе видиво несподіваної й нової краси та привабності. Її високий, тонкий стан, її обличчя, таке делікатне й свіже, легке пасмо золотавого волосся, що вибилося з-під великого, теж рожево-бузкового капелюшка, облямованого довгим страусовим пером, її тонкі руки, що тримали закриту парасольку, і її гордовита, велична хода — все це вносило в цей сільський садок якесь неприродне, несподіване, чуже, чудне й солодке враження, ніби від персонажа з казки, з мрії, з гравюри, з картини Ватто, персонажа, створеного уявою поета чи живописця, котрий надумався прийти на село, щоб уразити своєю красою.

Дивлячись на неї з глибоким трепетом, сповнений колишньої жаги, Маріоль згадав тих двох жінок, яких він бачив на вулиці в Монтіньї.

Вона спитала його:

— Хто та дівчина, що відчинила мені двері?

— Служниця.

— Вона не схожа… на покоївку.

— Так. Вона справді дуже мила.

— Де ви знайшли таку?

— Зовсім недалеко, в готелі для художників, де клієнти загрожували її цноті.

— А ви зберегли ту цноту?

Він почервонів і відповів:

— А я зберіг.

— Може, собі на користь?

— Звичайно, собі на користь, я волію бачити коло себе гарне обличчя, а не погане.

Це все, що вона вам навіює?

— Мабуть, вона мені ще навіювала непереможну потребу знов побачити вас, бо кожна жінка, коли вона хоч на хвилиночку привертає мою увагу, змушує мене думати про вас.

— Дотепно сказано! А вона любить свого рятівника?

Він почервонів ще дужче. Швидко, як блискавка, у нього

промайнула думка, що ревнощами добре впливати на жіноче серце, і він вирішив збрехати лише наполовину. Трму він одповів вагаючись:

— Я не знаю. Можливо. Вона дуже дба&тшва й уважна до мене.

Ледь помітна досада змусила пані де Бюрн шепнути:

— А ви?

Він подивився на неї очима, що горіли коханням, і сказав:

— Ніщо не може одвернути мене від вас.

Це теж було дуже дотепно сказано, але вона вже нічого не помітила, такою безперечною правдою здалися його слова. Хіба ж може така жінка, як вона, сумніватися в ньому? Вона таки справді не мала сумніву і, цілком задоволена, більше вже не цікавилася Елізабет.

Вони сіли на полотняних стільцях, у затишку під липами, над річкою.

— Що ви подумали, коли я поїхав?

— Що ви дуже нещасливі.

— З моєї вини, чи з вашої?

— З нашої вини.

— А потім?

— А потім, почуваючи, що ви схвильовані і збуджені, я зважила, що наймудріше буде дати вам передусім змогу заспокоїтися. І я почала чекати.

— Чого ж ви чекали?

— Вісточки від вас. Я її одержала, і ось я тут. А тепер ми поговоримо з вами як серйозні люди. Отже, ви все ще мене кохаєте? Я питаю вас про це не з кокетства… я питаю як друг.

— Я все ще вас кохаю.

— Чого ж ви хочете?

— Не знаю. Я у ваших руках.

— О, мені все дуже ясно, але я не висловлюю вам своїх думок, доки не знатиму ваших. Розкажіть мені про себе, про все, що робилось у вашому серці, у вашому розумі, відтоді як ви втекли.

— Я думав про вас, оце і все, що я робив.

— Так, але як думали? Що саме? До чого ж ви прийшли?

Він розказав їй про свій твердий намір вилікуватися від кохання од неї, про свою втечу, про блукання в цьому величезному лісі, де він знайшов її саму, про дні, сповнені невідступних спогадів, про ночі, повні пекучих ревнощів. Він розказав цілком щиро про все, окрім кохання Елізабет, її імені він більше й не згадував.

Пані де Бюрн слухала, певна, що він бреше, переконана почуттям свого панування над ним ще більше, ніж щирістю його голосу, і раділа зі свого тріумфу, з того, що знов володіє ним, бо все-таки дуже любила його.

Потім він почав гірко нарікати на своє безпорадне становище, і, розхвилювавшись від розповіді про те, як намучився і про що так багато думав, у палкому нестримному пориві, але без гніву й гіркоти, обурений і подоланий неминучістю, почав знов дорікати їй, що вона неспроможна кохати.

Він усе повторював:

— Дехто позбавлений дару подобатися, а ви позбавлені дару кохати.

Вона жваво перебила його, озброєна цілим рядом доказів і заперечень.

— Зате я володію даром постійності,— сказала вона. — Невже б ви були не такі нещасні, коли б я після того, як десять місяців вас обожнювала, тепер закохалася в іншого?

Він скрикнув:

— Невже жінка не модде кохати тільки одного чоловіка?

Вона гаряче заперечила:

— Не можна кохати без кінця, можна тільки бути вірною. Невже ви думаєте, що несамовите почуття може тривати роками? Ні і ні! Ну, а ті жінки, що живуть самими пристрастями, буйними, тривалими чи короткими спалахами своїх забаганок, ті просто роблять зі свого життя романи. Герої змінюються, обставини й пригоди повні несподіванок і різноманітності, розв'язка завжди інша. Визнаю! Усе це для них дуже

весело й цікаво, бо хвилювання зав'язки, розвитку і кінця щоразу наново переживаються. Але коли це скінчено — це скінчено назавжди... для нього... Розумієте?

— Так, у тому є правда. Але я не розумію, до чого ви це ведете?

— От до чого: нема такого кохання, що тривало б дуже довго, я кажу про пекуче, болісне кохання, от як те, що ви від нього ще страждаєте. Це у вас криза, яку я зробила болючою, дуже болючою, я це знаю, почуваю, через... скупість мого кохання, через мою нездатність виливати свої почуття. Але ця криза минеться, вона не може бути вічною.

Вона замовкла. Він тужливо спитав:

— А тоді?

— А тоді, я гадаю, для жінки, розважливої й спокійної, як я, ви можете бути коханцем дуже приємним, бо у вас багато такту. А чоловіком ви були б, навпаки, неможливим. А втім, хороших чоловіків нема й не може бути.

Він спитав здивований, трохи ображений:

— Нащо ж тримати при собі коханця, котрого взагалі не любиш або перестала любити?

Вона підхопила жваво:

— Мій друже, я люблю по-своєму. Сухо, а все ж люблю.

Він мовив покірно:

— А головне, вам треба, щоб вас любили і виявляли це.

Вона відповіла:

— То правда. Я страшенно це люблю. Але й моє серце потребує таємного товариша. Марнославне бажання привертати до себе увагу світу не заважає мені бути відданою й вірною і гадати, що я зможу дати чоловікові щось особливе, не доступне нікому іншому: мою чесну відданість, щиру сердечну прихильність, цілковите й таємне довір'я душі, а навзамін дістати від нього, разом з усією ніжністю коханця, таке рідке й солодке почуття, що я не зовсім самотня. Це не кохання, як ви його розумієте, але ж і воно чогось варте!

Він нахилився до неї, тремтячи від зворушення, і прошепотів:

— Хочете, я буду цим чоловіком?

— Так, трохи згодом, коли вам полегшає. А поки що мусите інколи трохи постраждати через мене. Це мине. А що ви все одно мучитеся, то краще ж мучитися біля мене, ніж далеко від мене, правда ж?

Своїм усміхом вона ніби казала: "Вірте ж мені хоч трохи". І, бачачи, як він тремтить від кохання, відчула в усьому тілі якусь утіху, якесь задоволення, що від нього була щаслива, як щасливий буває яструб, кидаючись з висоти на заворожену здобич.

— Коли ви повернетеся? — спитала вона.

Він одповів:

— Та… хоч завтра.

— Хай буде завтра. Ви пообідаєте в мене?

— Так, пані.

— Ну, а тепер мені пора їхати, — сказала вона, глянувши на годинник, захований у ручку парасольки.

— О, чого ж так швидко?

— Бо я їду п’ятигодинним. Я чекаю увечері декількох осіб: княгиню фон Мальтен, Бернгауза, Ламарта, Масіва-ля, Мальтрі й одного нового — пана де Шерлена, мандрівника, котрий недавно повернувся з цікавої експедиції в Північну Камбоджу. Всі тільки про нього й говорять.

Серце в Маріоля стиснулося. Всі ті імена одно по одному завдали йому болю, немов його жалили оси. В них таїлася отрута.

— Тоді,— сказав він, — чи хочете вирушити зараз і про-їхатися зі мною лісом?

— Залюбки. Але спершу дайте мені чашку чаю з грінками.

Коли треба було подати чай, Елізабет ніде не могли знайти.

— Вона кудись утекла, — сказала куховарка.

Пані де Бюрн не звернула на це уваги. Справді, чого їй тепер боятися тієї служниці?

Потім вони сіли в ландо, що стояло біля брами, і Маріоль сказав кучерові їхати дорогою трохи довшою, повз Вовчий яр.

Коли вони опинилися під високим зеленим шатром, у тихому затінку якого віяло прохолодою і чувся солов'їний спів, вона скрикнула, охоплена тим надзвичайним почуттям, яким всемогутня й таємнича світова краса з допомогою зору зворушує нашу плоть.

— Боже! Як тут добре! Як гарно, як чарівно, як це втихомирює!

Вона дихала на повні груди, радісна й зворушена, ніби грішниця біля причастя, вся пройнята знемогою й розчуленням. Вона поклала свою руку на руку Маріоля.

А він подумав: "Ага! Природа! Знов гора Сен-Мі-шель", — бо у своїй уяві бачив поїзд, що їде до Парижа. Він провів її до станції.

Прощаючись, вона сказала:

— До завтра, о восьмій.

— До завтра, о восьмій, пані.

Вона поїхала, сяючи від радості, а він повернувся додому в ландо, задоволений і щасливий, але сповнений тривоги, бо ніщо не розв'язалося до кінця.

Але нащо змагатися? Він уже не мав сили. Вона вабила його незрозумілим непереборним чаром. Втеча від неї не визволила його, не розлучила з нею, а була тільки нестерпною мукою, в той час як, скоряючись їй, він матиме від неї все те, що вона обіцяла, бо вона не бреше.

Коні бігли лісом, і він подумав, що за все їхнє побачення їй навіть не спало на думку, ніщо їй не підказало хоч раз підставити йому уста для поцілунку. Вона була все така сама. Ніщо ніколи в ній не зміниться, і, мабуть, він усе життя так само мучитиметься через неї. Спогади про тяжкі години, вже пережиті, про години чекання в страшній певності, що йому ніколи не пощастить запалити її, знову стискали йому серце, викликаючи в ньому передчуття і страх перед неминучою боротьбою і такою самою мукою в майбутньому. І все-таки він був ладен усе перетерпіти, аби тільки знову не втратити її, ладен був навіть скоритися

вічному бажанню, що стало в його крові немов жорстоким голодом, ніколи не вдовольнялося і палило його тіло.

Дикі напади божевілля, кілька разів пережиті ним, коли він повертався сам з Отейля, уже знов піднімалися в ньому, змушували його кидатися в ландо, що їхало під затінком великих дерев, аж раптом думка, іДо його чекає Елізабет, така свіжа, молода й гарна, з серцем, повним кохання, і поцілунками на вустах, розлилася в ньому Солодкою відрадою. Зараз він обійме її і, заплющивши очі, дурячи самого себе, як дурять інших, єднаючи в нестямі обіймів ту, котру він любить, з тою, котра любить його, він володітиме ними обома. Так, навіть і зараз його тягло до неї тим вдячним потягом шюті й духу, що народжується від свідомості поділеного кохання і взаємної ніжності й завжди проймає тваринну природу людини. Хіба не буде для його болісного і палючого кохання ця обдурена ним дитина чистим джерелом, знайденим на вечірньому привалі, надією на свіжу воду, що підтримує бадьорість духу при переході пустелі?

Але коли він приїхав додому, виявилося, що Елізабет ще не вернулася; він злякався, стурбувався й спитав у другої служниці:

— Ви певні, що вона пішла з дому?

— Так, пане.

Тоді він теж вийшов, сподіваючись десь її зустріти.

Пройшовши кілька кроків, перш ніж повернути в ту вулицю, що йшла вздовж долини, він побачив перед собою стару церкву, широку й присадкувату, з низенькою дзвіницею, що сиділа на горбочку, над хатками сільця, як квочка над курчатами.

Якийсь здогад, якесь передчуття підштовхнуло Маріоля. Хіба ж хтось знає, які дивні думки можуть народитися в жіночому серці? Що вона

подумала? Як зрозуміла? Де ж їй шукати притулку, як не тут, коли тінь правди оіромайнула перед її очима?

У храмі було дуже темно, бо вже вечоріло. Тільки одна пригасла лампадка біля дарохранильииці виявляла незриму присутність небесного утішителя. Маріоль швидко пройшов між лавами. Дійшовши до криласу, він побачив жінку, що стояла навколішках, затуливши обличчя руками. Він підійшов до неї, впізнав її й торкнув за плече. Вони були самі.

Вона здригнулася, озираючись. Вона плакала.

Він запитав:

— Що з тобою?

Вона прошепотіла:

— Я все зрозуміла. Ви тут тому, що вона завдала вам болю. Тепер вона приїхала по вас.

Він був зворушений тим горем, що його цього разу спричинив він сам, і сказав:

— Ти помиляєшся, дитино, я й справді повертаюся до Парижа, але й тебе забираю з собою.

Вона проказала, не вірячи:

— Неправда, неправда!

— Присягаюся тобі.

— Коли ж?

— Завтра.

Знов заридавши, вона простогнала: "Боже мій! Боже мій!"

Тоді він обняв її за плечі, допоміг їй підвестися, повів за собою, спустився схилом горба в густу вечірню темряву, а коли вони опинилися на березі річки, то посадив її на траві і сам сів коло неї. Він чув, як билося її серце й уривався подих, і, збентежений каяттям, пригортаючи її до себе, почав шепотіти їй на вухо такі лагідні слова, яких ще ніколи їй не говорив. Розчулившись од жалю й палаючи від бажання, він майже не брехав і майже не дурив її; і, сам дивуючись тому, що він каже і що почуває, він питав себе, як може він, ще збурений зустріччю з тою, чиїм рабом буде повік, так хвилюватися і тремтіти від жаги, потішаючи її в цьому любовному горі?

Він обіцяв її "дуже любити", — він не сказав їй просто "любити", — обіцяв найняти їй зовсім близько від себе гарне помешкання, обставлене добрими меблями і з покоївкою до її послуг.

Слухаючи його, вона заспокоювалася, потроху приходя-чи до тями, неспроможна повірити, щоб він став так її дурити, розуміючи з його голосу, що він говорить щиро. Переконана, нарешті, й захоплена думкою, що й вона буде пані, засліплена мрією дівчинки, яка народилася в бідності, мрією трактирної служниці, яка раптом зробилася приятелькою такого багатого й порядного чоловіка, — вона сп'яніла від бажання, вдячності й пихи, що змішувалися з її любов’ю до Андре.

Обнявши його за шию, вона шепотіла, вкриваючи його обличчя поцілунками:

— Я вас так люблю! Ви для мене все на світі!

Він відповів розчулено, і собі пестячи її:

— Люба, люба крихітко!

Вона вже майже забула про появу тієї незнайомки, що завдала їй такого горя. А все ж якийсь несвідомий сумнів ще ворушився в неї, і вона запитала його вкрадливо-ніжним голосом:

— А ви справді любитимете мене так, як тут?

Він упевнено відповів:

— Я любитиму тебе так само, як тут.